



**DOĞU AZERBAYCAN İLİNİN (İRAN) BÖLGESEL
AÇIDAN TURİZM PLANLAMASI VE ANALİZİ**

Ali NOROUZİ ALANJAGH

**Doktora Tezi
Coğrafya Anabilim Dalı
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN
2019
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

Ali NOROUZİ ALANJAGH

**DOĞU AZERBAYCAN İLİNİN (İRAN) BÖLGESEL AÇIDAN
TURİZM PLANLAMASI VE ANALİZİ**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN**

ERZURUM – 2019



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **“DOĞU AZERBAIJAN İLİNİN (İRAN) BÖLGESEL AÇIDAN TURİZM PLANLAMASI VE ANALİZİ”** adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

26.04.2019

AHNOROUZI ALANJAGH

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6- (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7- (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.



**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**



TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Mehmet ZAMAN danışmanlığında, Ali NOROUZİ ALANJAGH tarafından hazırlanan bu çalışma 26 / 04 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Coğrafya Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mehmet ZAMAN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Zeki KODAY

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İ. Fevzi ŞAHİN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Faruk KAYA

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
ŞEKİLLER DİZİNİ	XII
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	XIII
HARİTALAR DİZİNİ	XXI
ÖNSÖZ.....	XXII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMA SAHASININ KONUMU VE BAŞLICA ÖZELLİKLERİ	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU	5

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TURİZM VE TURİZM COĞRAFYASINA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR.....	7
1.2. TURİZM VE COĞRAFYA.....	9
1.3. TURİZM VE ULAŞIM.....	11
1.4. TURİZMİN ETKİLERİ	12
1.4.1. Turizmin Ekonomik Etkileri	12
1.4.2. Turizmin Toplumsal – Kültürel Etkisi	13
1.4.3. Turizmin Çevresel – Ekolojik Etkileri	15
1.5. TURİZMDE PLANLAMA.....	17
1.6. İRAN'DA TURİZM PLANLAMASI	18
İKİNCİ BÖLÜM	23
DOĞAL ORTAM ŞARTLARI - TURİZM İLİŞKİSİ.....	23
2.1. JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER - TURİZM İLİŞKİSİ	23
2.1.1. Dağlık Alanlar	23
2.1.2. Ovalar	25
2.1.3. Vadiler.....	27
2.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ - TURİZM İLİŞKİSİ.....	30

2.2.1. İklim Elemanları.....	32
2.2.1.1. Sıcaklık	32
2.2.1.2. Donlu Günler	35
2.2.1.3. Bulutlu Günler	36
2.2.1.4. Yağış.....	37
2.1.3. Hidrografiya - Turizm İlişkisi	39
2.4. BİTKİ ÖRTÜSÜ - TURİZM İLİŞKİSİ	40
2.5. TOPRAK ÖRTÜSÜ - TURİZM İLİŞKİSİ.....	43
2.6. BEŞERİ COĞRAFYA ŞARTLARI – TURİZM İLİŞKİSİ	45
2.6.1. Yerleşme – Turizm İlişkisi.....	45
2.6.1.1. Tarihsel Sürecin Turizme Etkisi	48
2.6.2. Nüfus-Turizm İlişkisi	53
2.6.2.1. Nüfusun Gelişimi.....	53
2.6.3. Ekonomik Faaliyetler-Turizm İlişkisi	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AZERBAYCAN İLİ'NİN TURİSTİK KAYNAKLARI VE TURİZM POTANSİYELİ

3.1. DOĞAL ÇEKİCİLİKLER.....	70
3.1.1. Dağlar	70
3.1.1.1. Sehend Dağları	71
3.1.1.2. Mişo Dağı	72
3.1.1.3. Ala Dağlar	73
3.1.1.4. Eynalı Dağlar	74
3.1.1.5. Karadağ (Geredağ)	75
3.1.2. Mağaralar	76
3.1.2.1. Hampoil (Güvercin) Mağarası.....	77
3.1.2.2. Ağbulağ Mağarası	78
3.1.2.3. İskender Mağarası.....	78
3.1.2.4. Dügican Mağarası.....	78
3.1.2.5. Dibi Yok (Dipsiz) Mağara.....	79
3.1.2.6. Gedemgah Mağarası	79

3.1.3. Su Kaynakları.....	80
3.1.3.1. Akarsular	80
3.1.3.2. Göller	83
3.1.3.2.1. Doğal Göller.....	84
3.1.3.2.2. Baraj Gölleri.....	86
3.1.3.3. Şelaleler	86
3.1.3.4. Sıcaksu ve Maden Suyu Kaynakları	89
3.1.4. Ormanlar	95
3.2. BEŞERİ ÇEKİCİLİKLER.....	96
3.2.1. Tarihsel Çekicilikler	96
3.2.1.1. Kiliseler	96
3.2.1.1.1. Sent Estepanus Kilisesi	97
3.2.1.1.2. Çoban Kilisesi	98
3.2.1.1.3. Tebriz Şehrindeki Kiliseler	99
3.2.1.2. Camiler	99
3.2.1.2.1. Göy Mescit (Mescid – E Kebud)	100
3.2.1.2.2. Tebriz Came Mescidi	101
3.2.1.2.3. Şebester Came Mescidi	101
3.2.1.2.4. Mescid-e-Sengiy-e Terk (Terk Taş Camii)	102
3.2.1.2.5. Merend Came Mescidi	103
3.2.1.3. Kaleler	104
3.2.1.3.1. Babek (Cumhur) Kalesi.....	105
3.2.1.3.2. Kürdeşt Kalesi	106
3.2.1.3.3. Heşrud Zuhak (Ejdehak) Kalesi	106
3.2.1.3.4. Ecebşir Zuhak Kalesi (Daş Gala)	107
3.2.1.3.5. Kız Kalesi.....	108
3.2.1.4. Köprüler.....	108
3.2.1.4.1. Acı Çay Köprüsü.....	108
3.2.1.4.2. Khoda Afarin Köprüleri	109
3.2.1.4.3. Garı Köprüsü	110
3.2.1.4.4. Penc Çeşme Köprüsü	111
3.2.1.4.5. Kız Köprüsü	112
3.2.1.5. Hamamlar	112

3.2.1.5.1. Kürdeşt Hamamı	113
3.2.1.5.2. Mehrabad Hamamı.....	113
3.2.1.5.3. Nober Hamamı	114
3.2.1.5.4. Celal Hamamı.....	114
3.2.1.6. Konaklar	115
3.2.1.6.1. Meşrutiyet Evi.....	115
3.2.1.6.2. Kompani (Şerbetoğlu) Evi	116
3.2.1.6.3. Emir Nezam-E- Gerrusi Evi.....	117
3.2.1.6.4. Behnam Evi.....	118
3.2.1.7. Mezarlık, Mekbere, Kubbe ve Türbeler	119
3.2.1.7.1. Megberetoşsoera	119
3.2.1.7.2. Merağa Beşer Mezarlıklar.....	120
3.2.1.7.3. Şeykh Şehabeddin Eheri Türbesi	121
3.2.1.7.4. İmam Zade Seyyid Mohammed Makberesi	121
3.2.1.8. Müzeler.....	122
3.2.1.8.1. Azerbaycan Müzesi.....	122
3.2.1.8.2. Sehend Güneyinin Antropoloji Müzesi.....	123
3.2.1.8.3. Eşair Müzesi.....	124
3.2.1.8.4. Senceş (Ölçme) Müzesi	125
3.2.1.8.5. Esre Ahen (Demir Çağı) Site Müzesi.....	126
3.2.1.8.6. Merağeh Seng Negare (Maragheh Kaya Resimleri) Müzesi	126
3.2.1.8.7. Merağeh İlhani İhtisas Müzesi	127
3.2.1.8.8. Safevi Bonab Müzesi	127
3.2.1.8.9. Khoda Aferin Bastan Şenasi (Arkeoloji) Müzesi	129
3.2.1.9. Diğer Tarihi Eserler	130
3.2.1.9.1. Mebed-e- Mehr (Mehr Topınağı).....	130
3.2.1.9.2. Merağa Gözlem Evi (Merağa Rasathanesi)	131
3.2.1.9.3. Erg -E- Alişah	131
3.2.1.9.3. Saat Kulesi	132
3.2.1.9.4. Tebriz Yangın Kulesi	133
3.2.1.9.5. Reb'i- Reşidi	134
3.2.1.9.6. Tebriz Kapalı Çarşısı	135
3.2.2. Kültürel Çekicilikler.....	136

3.2.2.1. Festivaller ve Özel Günler	136
3.2.2.2. Yemek Kültürü	142
3.2.2.3. Kıyafet	148
3.2.2.4. Yöresel El Sanatları	150
3.2.2.5. Folklor ve Müzik	154

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AZERBAIJAN İLİNDE PLANLANABİLECEK TURİZM TÜRLERİ VE POTANSİYELİ

4.1. DAĞ TURİZMİ.....	156
4.2. EKOTURİZM	160
4.3. KIRSAL TURİZM.....	161
4.4. YAYLA TURİZMİ	167
4.5. AKARSU VE GÖL TURİZMİ	175
4.6. KÜLTÜR TURİZMİ.....	177
4.7. SAĞLIK TURİZMİ	178
4.8. MAĞARA TURİZMİ	185

BEŞİNCİ BÖLÜM

TURİZM ALTYAPISI

5.1. ULAŞIM.....	186
5.1.2. Karayolu	186
5.1.2. Demiryolu	187
5.1.3. Havayolu	188
5.2. SEYAHAT ACENTELERİ.....	189
5.3. KONAKLAMA TESİSLERİ	190
5.4. SAĞLIK	194
5.5. TİCARET	195
5.6. SPOR TESİSLERİ.....	198
5.7. İLİN TURİZM AKTİVİTESİ.....	199

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	201
KAYNAKÇA	213
EKLER.....	223
EK 1. Farsça Kaynaklar	223
EK 2. Ünlü Şair Şehryar'ın Haydar Babaya Selam Şiiri	225
ÖZGEÇMİŞ.....	230



ÖZET**DOKTORA TEZİ****DOĞU AZERBAYCAN İLİNİN (İRAN) BÖLGESEL AÇIDAN TURİZM
PLANLAMASI VE ANALİZİ****Ali NOROUZİ ALANJAGH****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ZAMAN****2019, 230 Sayfa****Jüri: Prof. Dr. Mehmet ZAMAN****Prof. Dr. Zeki KODAY****Prof. Dr. İ. Fevzi ŞAHİN****Prof. Dr. Faruk KAYA****Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ**

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin hepsinin temel sorunu, sahip oldukları mevcut kaynaklarıyla kalkınma hamlelerini gerçekleştirememektir. Ayrıca bölgeler arası dengesizlikler sorunu gelişmekte olan ülkelere olduğu gibi İran sınırları içinde daha yoğun olarak görülmektedir. Bu bağlamda Doğu Azerbaycan ili, ülkenin diğer bazı illeri gibi kitle turizm bölgelerinden uzakta kalmıştır. Bu nedenle ilin sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel çekicileri yeterince değerlendirilemediğinden bu kaynakların bölgenin ekonomik kalkınmasına pek fazla katkı sağlayamamaktadır. Bu araştırmanın amacı İran Doğu Azerbaycan İli (İ.D.A.İ.)'nin turistik özelliklerini ortaya koyarak mevcut turistik durumunun belirlenmesi ve ilin turizm planlamasının bölgesel açıdan analizi ve değerlendirmesidir. Ayrıca bu bilgiler ışığında, bölgede sürdürülebilirlik kapsamında turizmin geliştirilmesi için neler yapılması gerektiğinin tespit edilmesidir.

Ayrıca dünyadaki örneklerinde de görüldüğü gibi, turizm sektörü ile bölgesel kalkınma, kaynakların etkin kullanımı ve bölgelerarası dengesizliğin gidermesinde, zengin turistik arz verilerine sahip bölgelerin, planlı ve etkin turizm politikalarıyla turistik yönde dengeli bir şekilde kalkınmaları sağlanabilmektedir. Bu nedenle de çalışma sahasında, turizm planlama çalışmalarıyla ilgili değerlendirmelerin yeteri kadar yapılmadığı ve turizmin planlı gelişmeyi yönlendirici önerileri getirilmesinin zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler : İran, Doğu Azerbaycan İli, Doğu Azerbaycan, Turizm, Turizm bölgeleri, Turizm planlaması, Sürdürülebilirlik

ABSTRACT

PhD DISSERTATION

**EASTERN AZERBAIJAN'S (IRAN) REGIONAL TOURISM PLANNING AND
ANALYSIS**

Ali NOROUZI ALANJAGH

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet ZAMAN

2019, 230 Pages

Jury: Prof. Dr. Mehmet ZAMAN

Prof. Dr. Zeki KODAY

Prof. Dr. İ. Fevzi ŞAHİN

Prof. Dr. Faruk KAYA

Assoc. Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

Nowadays, the main problem of all developing countries is their inability to realize their developmental moves with their existing resources. In addition, the problem of interregional imbalances is more intense within the borders of Iran, as in developing countries. In this context, the province of East Azerbaijan, like some other provinces of the country, remained far away from mass tourism areas. For this reason, the natural, historical and cultural attractors of the province cannot be evaluated sufficiently and they do not contribute much to the economic development of the region. The aim of this study is to determine the current touristic status of Iran East Azerbaijan Province and to analyze the tourism planning of the province from a regional perspective and to determine what to do in terms of sustainability in the region in the light of this information.

In addition, as seen in the examples in the world, the regional development with tourism sector, the efficient use of resources and the elimination of interregional disparities, the regions with rich tourist supply data can be improved in a touristic direction with planned and effective tourism policies. For this reason, it is understood that the evaluations on tourism planning studies are not done sufficiently in the study area and it is obligatory to suggest the suggestions of the tourism development plan.

Key Words : Iran, East Azerbaijan Province, East Azerbaijan, Tourism, Tourism areas, The tourism planning, Sustainability

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

'	: Dakika
%	: Yüzde
°	: Derece
°C	: Santigrat Derece
‰	: Binde
D.A.İ.	: Doğu Azerbaycan İli
H.Ş.	: Hicr-i Şemsi
İ.D.A.İ	: İran Doğu Azerbaycan İli
km	: Kilometre
km ²	: Kilometre kare
lt/sn	: Litre/Saniye
m	: Metre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
m/sn	: Metre/Saniye
m ²	: Metrekare
mb	: Milibar
mm	: Milimetre
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TIES	: The International Ecotorism Society
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend’de Aylık ve Yıllık Ortalama Sıcaklıklar (°C /1997-2016).	32
Tablo 2.2. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend’de Don Olayı Görülen Günlerin Aylara Göre Dağılımı (1997-2016).....	35
Tablo 2.3. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend’de Aylık Ortalama ve Yıllık Bulutluluk Değerleri (0–10).	36
Tablo 2.4. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend’de Aylık ve Yıllık Ortalama Yağış Değerleri (mm/ 1997-2016).	37
Tablo 2.5. Doğu Azerbaycan İli’nde Yerleşmelerin İlçelere Göre Dağılışı (2016).	47
Tablo 2.6. Sayım Yıllarına Göre Doğu Azerbaycan İli’nin Nüfusu ve Nüfus Artışı (1956-2016).	54
Tablo 2.7. Doğu Azerbaycan İli’nde Nüfusun İlçelere Göre Dağılımı (2011/1390).	55
Tablo 2.8. Doğu Azerbaycan İli’nde İlçelere Göre Nüfus Dağılımı, Aile Sayısı, Aile Büyüklüğü ve Cinsellik Oranı (2016/1395 H.Ş).	56
Tablo 2.9. Doğu Azerbaycan İli’nin Okur-Yazarlık Durumu (2016).	58
Tablo. 2.10. Doğu Azerbaycan İli’nin Şehir ve Kırsal Nüfusa Göre Okur-Yazarlık Durumu (2016).	58
Tablo 2.11. Doğu Azerbaycan İli’nde Okur Yazar Nüfusun Mezun Olduğu Okullara Göre Dağılımı (2016).	59
Tablo 2.12. Doğu Azerbaycan İli’nde Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre Nüfus Yapısı (2016 /1395 H.Ş).	60
Tablo 2.13. Doğu Azerbaycan İli’nde Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına ve Cinsiyet Durumuna Göre Dağılımı (2016).	61
Tablo 2.14. Doğu Azerbaycan İli’nde Toplam, Şehirsel ve Kırsal Nüfusun İlçelere Göre Dağılışı (2016).	63
Tablo 2.15. Doğu Azerbaycan İli’nde İlçelere Göre Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (Kişi/ km ²).	64
Tablo 3.1. Doğu Azerbaycan İli’ndeki Önemli Dağlar ve Yükseltileri.	71
Tablo 3.2. Araştırma sahasında bulunan baraj göllerin başlıcaları.	86
Tablo 5.1. Doğu Azerbaycan İli’ndeki Otellerin Şehirlere Göre Dağılışı (2018).	192

Tablo 5.2. Doğu Azərbaycan İli'ndeki Apart Otellerin Şehirlere Göre Dağılışı (2018).	193
--	-----



ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Araştırma sahasının konum haritası.....	1
Şekil 2.1. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend’de Ortalama Sıcaklık Değerlerinin Yıllık Gidişi.	33
Şekil 2.2. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend’de Yıllık Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı.	38
Şekil 2.3. Doğu Azerbaycan İli’nde Sayım Yıllarına Göre Nüfus Seyri (1956-2016).....	55
Şekil 2.4. Doğu Azerbaycan İli’nin Nüfus Piramidi (2016).	61



FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 2.1. Tebriz ovası, Doğu Azerbaycan İli'nin en geniş ovası olup, yaklaşık 1300 metre yükseklikte yer alır.	25
Fotoğraf 2.2. Ecebşir Ovası, Doğu Azerbaycan'ın güney ovalarından biridir.....	26
Fotoğraf 2.3. Ligvan vadisi, su kaynakları ve ormanlarıyla Tebriz ilçesi ve Doğu Azerbaycan İli'nin önemli turizm merkezlerinden biridir.....	28
Fotoğraf 2.4. Said Abad Vadisinde Seydava Nehri ve onun üzerinde bulunan tarihi Şeykh (Seyd Abad) Köprüsü.	28
Fotoğraf 2.5. Ecebşir ilçesi sınırları içerisinde bulunan <i>Gala Çay (Kale Çay) Vadisi</i> , Sahand Dağları'nın batı yamaçlarında yer alan turistik öneme sahip vadilerden biridir.....	29
Fotoğraf 2.6. Mekidi Vadisinin turistik açıdan önem arz etmesinde etkili olan unsurlardan biri de Mekidi Orman Parkı'dır.	29
Fotoğraf 2.7. Gere Dağ ile Eresbaran bölgesindeki ormanlardan görünüm.	41
Fotoğraf 2.8. Bozguş dağları bölgesi mera alanları bitki örtüsü bakımından oldukça fakirdir.	42
Fotoğraf 2.9. Ecebşir ilçesi sınırları içerisinde yer alan Çoban Kereh köyünden bir görünüm.....	46
Fotoğraf 2.10. Doğu Azerbaycan İli sınırları içerisindeki Tebriz ve Bonab şehirleri. ..	46
Fotoğraf 2.11. Doğu Azerbaycan İli ülkenin en önemli meyvecilik alanlarının başında gelmektedir.	66
Fotoğraf 2.12. Doğu Azerbaycan İli, ülkenin en önemli hayvancılık ve hayvansal üretim merkezlerden biridir.....	67
Fotoğraf 3.1. Sehend Dağı, 3750 m yüksekliği ile araştırma sahasının en yüksek dağıdır.	72
Fotoğraf 3.2. Mernd ve Şebester ilçeleri arasında yer alan Mişo Dağları, doğal güzellikleri ile dikkat çekmektedir.	72
Fotoğraf 3.3. Mişo Dağlar'ında bulunan Peyam Kayak Merkezi.	73
Fotoğraf 3.4. Aladağlar jeomorfolojik özellikleri ile ilgi görmektedir.	74
Fotoğraf 3.5. Eynalı Dağı'nın zirvesinde yer alan Eynalı Türbesi, Mesciti ve Anonim Şehitler Anıtı.	75

Fotoğraf 3.6. Karadağ Bölgesi, doğal kaynakları yanı sıra önemli tarihi eserlere sahiptir.	76
Fotoğraf 3.7. Hampoıl (Güverçin) Mağarası'nın giriş kısmı (Foto: http://jahaniran.ir).	78
Fotoğraf 3.8. Azerşehr ilçesinde yer alan Gedemgah Mağarası.	79
Fotoğraf 3.9. Araz Nehri'nin geçtiği havza, turistik potansiyele sahip olarak, yıl boyunca binlerce insanı buraya çekmektedir.	81
Fotoğraf 3.10. <i>Gala Çayı</i> , Sehend Dağı'nın batı yamaçlarından kaynaklarını almaktadır.	82
Fotoğraf 3.11. Batı- doğu yönünde akış gösteren <i>Gızıl (Kızıl) Üzen Nehri</i> , İran'ın en uzun nehirlerinden biridir.	83
Fotoğraf 3.12. Urmiye Gölü kıyısındaki Rehmanlu limanı.	85
Fotoğraf 3.13. Guru (Kuru) Göl, Bostan Abad ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır.	85
Fotoğraf 3.14. Asiyab Kherabe (Harabe Değirmen) Şelalesi.	87
Fotoğraf 3.15. Verzgan ilçesinde bulunan Gül Akhur Şelalesi.	88
Fotoğraf 3.16. Eyš Abad Şelalesi, Doğu Azerbaycan'da görünmesi gereken güzelliklerden bir diğeridir.	88
Fotoğraf 3.17. Tap Tapan Kaplıcası/Çeşmesi, bazı hastalıkların iyileştirilmesinde dıştan tedavi yöntemiyle kullanılmaktadır.	90
Fotoğraf 3.18. Goşayeş Kaplıca suları, Mordıçay Nehri'nin yatağı ve kenarlarında bir kaç noktada yüzeye çıkmaktadır.	91
Fotoğraf 3.19. Merağeh Sarısu kaplıcası, bugüne kadar hiçbir şekilde değerlendirilememiş doğal kaynaklardan biridir.	91
Fotoğraf 3.20. Allah Heg Kaplıcası'ndan yöre halkı banyo kürü şeklinde yararlanmaktadır.	92
Fotoğraf 3.21. Bostan Abad Kaplıcası, pek çok hastalıkta yardımcı tedavi olarak kullanılmaktadır.	93
Fotoğraf 3.22. Kaplıca turizmine önemli ölçüde katkı sağlayan Motallı Hidroterapi Kompleksi.	94
Fotoğraf 3.23. Geredağ bölgesinde Eresbaran ormanları önemli flora ve fauna özelliklerine sahiptir.	95

Fotoğraf 3.24. Sent Estepanus Kilisesi, Dünya Ermenilerinin en önemli kiliselerinden biridir.	98
Fotoğraf 3.25. Çoban Kilisesi veya Andre Verti Kilisesi, Doğu Azerbaycan İli'ndeki Ermeni kiliselerinden bir diğeridir.	98
Fotoğraf 3.26. Meryam Muggeddes, Tebriz şehrindeki Ermenilerin en önemli dini törenlerini gerçekleştirdiği kilisedir.	99
Fotoğraf 3.27. Göy Mescit (Mescid – E Kebud), Tebriz şehrindeki en önemli tarihsel camilerden biridir.	100
Fotoğraf 3.28. Tebriz Came Mescidi'nin dış ve iç görünüşü.....	101
Fotoğraf 3.29. Şebester şehrinde yer alan tarihi Came Mescidi'nin ilk binası İlhani devrinde inşa edilmiştir.....	102
Fotoğraf 3.30. Mescid-e-Sengiy-e Terk (Terk Taş Camii), Doğu Azerbaycan İli'nin tarihi binalarından biridir.	103
Fotoğraf 3.31. Mered şehrinin turistik cazibelerinden biri olan Merend Came Mescidi.....	104
Fotoğraf 3.32. Babek Kalesi, muhteşem ve görsel manzarası ile bölgenin önemli turistik çekiciliklerden biridir (Foto: https://www.google.com).	105
Fotoğraf 3.33. Kürdeş Kalesi, muhtemelen İslam devrinin ilk yüzyıllarında inşa edilmiştir.	106
Fotoğraf 3.34. Halk arasında Narin Kale olarak adlandırılan Zuhak (Ejdehak) Kalesi.....	107
Fotoğraf 3.35. Zohak Kalesi, Ecebüşir kentinden 25 km uzaklıkta Gala Çay Turistik Bölgesi'nde bulunmaktadır.	107
Fotoğraf 3.36. Kız Kalesi, Miyaneh ilçesinde, Kız Köprüsü'nün 2 km güneyinde kurulmuştur.	108
Fotoğraf 3.37. Acı Çay Köprüsü, 105 m uzunluğunda, 16 gözlü olarak inşa edilmiştir.	109
Fotoğraf 3.38. Aras Nehri üzerinde yeralan Khoda Aferin köprüleri.	110
Fotoğraf 3.39. Tebriz şehrinde Mehran Rud Nehri üzerinde kurulmuş Garı köprüsü.	111
Fotoğraf 3.40. Bonab ilçesinde yer alan Bonab Penc Çeşme Köprüsü (Foto: http://jahaniran.ir).....	111

Fotoğraf 3.41. Kız Köprüsü'nün 1946 yılında yıkılan orta gözü hala tamir edilmemiştir.	112
Fotoğraf 3.42. Kürdeş Hamamı, araştırma sahasındaki tarihi hamamların en güzel örneklerden biridir.....	113
Fotoğraf 3.43. Tebriz şehrindeki tarihi Nober Hamamı, geleneksel bir süfrehaneye dönüştürülmüştür.	114
Fotoğraf 3.44. Tebriz Meşrutiyet Evi, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.....	116
Fotoğraf 3.45. Tebriz şehrinde bulunan Kompani (Şerbetoğlu) Evi.....	117
Fotoğraf 3.46. Tebriz şehrinde bulunan Emir Nezam-E- Gerrusi Evi, renkli camlı pencereler yanında süslemeler ve aynalarla dekore edilmiştir.....	118
Fotoğraf 3.47. Tebriz şehrinde bulunan tarihsel Behnam Evi'nin iç ve dıştan görünüşü.....	119
Fotoğraf 3.48. Tebriz şehrinde yer alan Megberetoşşoera ve ünlü şair Şehryar'ın mozalesi.....	120
Fotoğraf 3.49. İlhani hakimiyeti devrinde inşa edilmiş olan Meraggeh Mudevver Burç ve Merageh Geffariye Türbesi.	120
Fotoğraf 3.50. Şeykh Şehabeddin Eheri Türbesi muhtemelen Savefi döneminde yapılmıştır.	121
Fotoğraf 3.51. Culfa ilçesinde Nocemehr köyünde bulunan Seyyid Mohammed Makberesi.....	122
Fotoğraf 3.52. Azerbaycan Müzesi'nde İslam öncesi ve İslam dönemine ait eserler sergilenmektedir.....	123
Fotoğraf 3.53. Sehend Güneyinin Antropoloji Müzesi, Doğu Azerbaycan İli'ndeki ilk antropoloji müzesi olma özelliğine sahiptir.....	124
Fotoğraf 3.54. Eşair Müzesi'nde, Doğu Azerbaycan İli'ne yerleşen göçmen cemaatin çeşitli eşyaları ziyaretçilere sunulmaktadır.....	124
Fotoğraf 3.55. Senceş Müzesi'nde eski dönemlere ait ölçüm araçları toplanarak sergilenmektedir.....	125
Fotoğraf 3.56. Müzedeki eserlerin çoğu Demir Çağı'na ait olup, kişisel eşyalardan oluşmaktadır.....	126
Fotoğraf 3.57. Merağeh Seng Negare Müzesi, bölgenin tarihsel mezar taşlarını korumak amacıyla kurulmuştur.	127

Fotoğraf 3.58. İlhani Müzesi'nde bu döneme ait eserler sergilenmektedir.	127
Fotoğraf 3.59. Bonab Safevi Müzesi'nde, Safevi dönemine ait eserler sergilenmektedir.	128
Fotoğraf 3.60. Khoda Aferin Bastan Şenasi (Arkeoloji) Müzes'inde sergilenen eserler seramik, tunç ve mücevherat olmak üzere üç grupta toplanmaktadır.	129
Fotoğraf 3.61. Merrageh ilçesinde Vercuy köyünde yer alan Mehr Mabedi.	130
Fotoğraf 3.62. Rasathanenin eski kalıntıları üzerine onları korumak için bir büyük kubbe yapılmıştır.	131
Fotoğraf 3.63. Erge Alişah, muhteşem ve görkemli yapısı sayesinde Tebriz'e gelenlerin uğrak ziyaret yerleri arasında bulunmaktadır.	132
Fotoğraf 3.64. Saat Kulesi Tebriz şehrinin belediye meydanında bulunmaktadır...	133
Fotoğraf 3.65. Tebriz Yangın Kulesi, 1917 yılında 23 m yüksekliğinde yapılmıştır.	133
Fotoğraf 3.66. Tebriz şehrinde yer alan Reb'i- Reşidi Kalesi.	135
Fotoğraf 3.67. Tebriz Kapalı Çarşısı, şehre gelen yerli ve özellikle yabancı turistlerin en uğrak yerleri arasındadır.	135
Fotoğraf 3.68. Nevruz (Norouz) Bayramı'nda hazırlanan Heft Sin Sofrası.	137
Fotoğraf 3.69. Çille gecesinde (Şeb-e Yelda) bereket sembolü olarak karpuz, nar, pişmaniye (peşmek), baklava ve yemiş gibi yiyecekler tüketilir.	139
Fotoğraf 3.70. Tebriz Şehrinde Muharrem ayında Ezadarlık.	139
Fotoğraf 3.71. Geregeye Kültür-Spor Festivali'nde çeşitli sportif etkinlikler düzenlenmektedir.	140
Fotoğraf 3.72. Ünlü şair <i>Seyyed Mohammad Hosein Behcet Tabrizi (Şehryar)</i> ve defnedildiği Tebriz şehrindeki Makberetoşşoera da bulunan anıt mezarı.	142
Fotoğraf 3.73. Bölgenin geleneksel yemeklerin biri olan Abğuşt, sıcak ekmekle servis edilmektedir.	144
Fotoğraf 3.74. Çelo Kebabı, Doğu Azerbaycan İli'nin en lezzetli ve meşhur yemeklerinden biridir.	144
Fotoğraf 3.75. Tebriz Köftesi, şehrin adıyla anılan en ünlü yemeklerinden biridir.	145

Fotoğraf 3.76. Omaç aşısı, Doğu Azerbaycan’da küçük parçalar halinde hamur, soğan, mercimek, su, biber, tuz ve yağ kullanılarak hazırlanan yöresel yemeklerinden biridir.	146
Fotoğraf 3.77. Karnıyarık, bölgede pişirilen geleneksel lezzetlerdendir.	147
Fotoğraf 3.78. Doğu Azerbaycan İli’nde çeşitli sebzelerden hazırlanan dolma aşısı.	148
Fotoğraf 3.79. Doğu Azerbaycan İli’nin yöresel kıyafetleri (Zunuzag köyü).	149
Fotoğraf 3.80. Doğu Azerbaycan İli’nde üretilen halılar nadide desenleri ile saf yün ya da ipeğin canlılığı ile dikkat çekmektedir.	151
Fotoğraf 3.81. Doğu Azerbaycan İli’nde el dokuma (kilim, verni, cecim vs.) işleri. ..	152
Fotoğraf 3.82. Şebester ilçesinde Kuzekonan köyü bölgenin çömlekçilik merkezlerinden biridir.	153
Fotoğraf 3.83. Sebtçilik ve hasır dokumacılık, Doğu Azerbaycan İli’ndeki el sanatlarından.	154
Fotoğraf 3.84. Doğu Azerbaycan’da folklorün yanı sıra yerel ve yerli müziğin varlığı, turizmin gelişmesinde en önemli faktörlerden biri olabilir. ...	155
Fotoğraf 4.1. Doğu Azerbaycan İli’nde dağlık alanlar, dağ turizm aktivitelerine hizmet edebilecek doğal ortamlara sahiptir.	157
Fotoğraf 4.2. Sehen Dağı yamaçları kayak turizmine elverişlidir.	158
Fotoğraf 4.3. Mişo Dağları’nın Ali Elemdar zirvesi (3155 m).	159
Fotoğraf 4.4. Mişo Dağı yamaçlarında kış ve yaz mevsiminde doğa yürüyüşü.	159
Fotoğraf 4.5. Doğu Azerbaycan İli doğal kaynak değerleri ile önemli bir ekoturizm potansiyeline sahiptir.	161
Fotoğraf 4.6. Uştibin köyü, geleneksel mimari tarzı, tarihsel ve kültürel değerleri yanı sıra ünlü Şair Ebolgasim Nabati’nin mezarına sahiptir.	163
Fotoğraf 4.7. Kendvan köyü, pek çok doğal ve beşeri özelliği sayesinde kırsal turizm bakımından önemli köy yerleşmelerinden biridir.	164
Fotoğraf 4.8. Verzgan İlçesinde yer alan Gül Akhur Köyü ve Şelalesi.	164
Fotoğraf 4.9. Merend ilçesinde bulunan Zunuzag Köyü ve mezarlığı.	165
Fotoğraf 4.10. Ünlü şair Şehryar’ın doğum yeri olan Khoşknab köyü.	166
Fotoğraf 4.11. Tebriz ilçesinde bulunan Ligvan Köyü ve Vadisi, doğal özellikleri ile dikkat çekmektedir.	166

Fotoğraf 4.12. Peyam köyü, doğal güzellikleri, kayak merkezi yanı sıra Şah Abbasi Hanı Karvanserayı ile ilgi çekmektedir.....	167
Fotoğraf 4.13. Doğu Azerbaycan İli geleneksel yaylacılık faaliyetleri turizm bakımından ilginç özelliklere sahiptir.	169
Fotoğraf 4.14. Sehen Dağı yamaçlarındaki Esprakhun yaylası, doğal güzellikleri ile öne çıkmaktadır.	170
Fotoğraf 4.15. Doğu Azerbaycan İli'nde Sahand yamaçlar ilkbahar aylarında ters lale kaplı alanları yanı sıra hayvancılık ve arıcılık faaliyetleri ile dikkat çekmektedir.	171
Fotoğraf 4.16. Verzgan İlçesi sınırları içerisinde yer alan Moşk Enber Yaylası.....	172
Fotoğraf 4.17. Eresbaran bölgesinde yer alan Çeperli Yaylası.....	172
Fotoğraf 4.18. Eresbaran bölgesinde yer alan İnanlu Yaylası, doğal güzellikleri ile dikkat çekmektedir.	173
Fotoğraf 4.19. Verzgan ilçesi sınırları içerisinde bulunan Çiçekli Yaylası olağanüstü manzaralara sahiptir.	174
Fotoğraf 4.20. Mişo Dağı eteğindeki yer alan Yam Köyü Yaylası'ndan sonbahar manzarası.....	175
Fotoğraf 4.21. Akarsu turizmi aktiviteleri arasında sportif olta balıkçılığı önemlidir.	176
Fotoğraf 4.22. Tebriz şehrinde uluslararası standartlarda hizmet veren hastaneler mevcuttur.....	180
Fotoğraf 4.23. Allah Heg kaplıcasından yöre halkı banyo kürü şeklinde yararlanılmaktadır.....	182
Fotoğraf 4.24. Bostan Abad Kaplıcası, pek çok hastalıkta yardımcı tedavi olarak kullanılmaktadır. (Kaynak: https://tripyar.com/iran/).	183
Fotoğraf 4.25. Kaplıca turizmine önemli ölçüde katkı sağlayan Motallı hidroterapi kompleksi.	184
Fotoğraf 4.26. Urmıye Gölü kıyılarında bulunan siyah çamur sağlık amacıyla kullanılmaktadır.	184
Fotoğraf 5.1. Bölgeyi başkente bağlayan, standartları yüksek Tebriz –Tahran bölünmüş oto yolu.	187
Fotoğraf 5.2. Tebriz şehri, ilin demiryolu bağlantı merkezidir.....	188

Fotoğraf 5.3. Tebriz Hava Limanı, İran Hava Kuvvetleri'nce hava üssü olarak da kullanılmaktadır.....	189
Fotoğraf 5.4. Doğu Azerbaycan İli'nde bulunan otellerden (Alyans Hotel/Merageh, Kendvan Lale Hotel/Osku, Pars Hotel/Tebriz ve Şehryar Hotel/Tebriz) görüntüler.	191
Fotoğraf 5.5. Doğu Azerbaycan İli'nde bulunan sağlık kurumlarından görüntüler....	194
Fotoğraf 5.6. Tebriz Kapalı Çarşısı, tarihi boyunca İpek Yolu üzerinde olması münasebetiyle ticari anlamında önemli bir özelliğe sahip olmuştur. ...	196
Fotoğraf 5.7. Doğu Azerbaycan İli'nin önemli ticaret merkezlerden bir diğeri Araz Serbest Bölgesi'dir (Foto: https://www.61saat.com/bolgesel).....	197
Fotoğraf 5.8. Uluslararası Tebriz Fuarı'nda otomobil, mobilya ve kitap sergileri açılmaktadır.	198
Fotoğraf 5.9. Tebriz şehrinde buluna Yadgare İmam Stadyumu ve Zurkhaneh geleneksel sporları.	199

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Doğu Azerbaycan İli'nin ilçelere göre idari bölünüşü.....	2
Harita 2.1. Doğu Azerbaycan İli'nin Fiziki Haritası	27
Harita 2.2. Doğu Azerbaycan İli'nin uzun süre ortalama sıcaklık haritası.....	34
Harita 2.3. Doğu Azerbaycan İli'nde uzun süreli ortalama yağış haritası	38
Harita 3.1. Doğu Azerbaycan İli'nin Turistik Çekim Alanları	70



ÖNSÖZ

Doğu Azerbaycan İli'nin Bölgesel Açından Turizm Planlaması ve Analizi konulu bu çalışma, bir doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Pek çok konuda olduğu gibi turizmde en önemli kaynakları coğrafi çevreyle ilişkili olanlarıdır. Çalışmada Doğu Azerbaycan İli'nin doğal ve beşeri turistik değerleri tanıtılmaya ve turizm potansiyeli ortaya konulup, planlanmaya çalışılmış olup, turizmle ilgili sorunlar ile çözüm önerileri birlikte sunulmaya gayret edilmiştir.

İl, doğal ve beşeri çekiciliklerin yanı sıra sosyal ve ekonomik yapısı göz önüne alındığında, turizmin gelişmesi için önemli alternatif kaynaklara sahiptir. Bu yönüyle de, turizm potansiyeli ve kaynakları yönünden belli avantajları mevcuttur. Bu bağlamda, doğal kaynakları ile kültürel değerlerin zenginliği en önemlileridir. Gerçekten de, Doğu Azerbaycan İli doğal coğrafi özellikleri, muazzam bir geçmişe sahip tarihi, zengin kültürü, ekonomik kaynakları, sosyal yapısı ve daha bir çok özelliği ile kendine özgü bir yapıya sahip olsa da, çoğu kez bunlarla değil, kendi haline terk edilmiş, hatta bir çok yerde kaybolmaya yüz tutmuş değerleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda bugüne kadar yeterince değerlendirilememiş olan mevcut kaynakları olabildiğince tanıtmak ve ilde yeni bir yapılanmanın yanı sıra ekonomik kazanım için turizmi gündeme taşımak hedeflenmiştir.

Çalışmalarımızın tamamında olduğu gibi bu araştırmada konu seçiminden fikir yapısının belirlenmesine kadar hemen her aşamada yardımlarını gördüğüm fikirlerinden büyük ölçüde istifade ettiğim, öneri ve eleştirilerinden yararlandığım başta doktora hocam *Prof. Dr. Mehmet ZAMAN* olmak üzere *Prof. Dr. Saliha KODAY*, *Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN*, *Prof. Dr. Faruk KAYA*, *Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ*, *Prof. Dr. Kenan ARINÇ*, *Prof. Dr. İhsan BULUT*, *Prof. Dr. İbrahim KOPAR*, *Prof. Dr. Zeki KODAY*, *Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR*, *Yrd. Doç. Dr. Cemal SEVİNDİ*, *Yrd. Doç. Dr. Salih BİRİNCİ* ve diğer hocalarıma şükranlarımı sunarım. Ayrıca, çalışmanın her aşamasında bana destek veren değerli eşim *Mehrinaz Pur Ebrahim* ve çocuklarım *Nima* ve *Jila*'ya ayrı ayrı teşekkür ederim.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA SAHASININ KONUMU VE BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Araştırma konusu olan Doğu Azerbaycan İli, İran İslam Cumhuriyeti'nin 31 ilinden biri olarak, ülkenin kuzeybatı bölgesinde yer alır.

Doğu Azerbaycan İli, 45° 5' ve 48° 22' doğu boylamları ile 36° 45' ve 39° 26' kuzey enlemleri arasında yer almakta olup, yaklaşık 45.491 (45.490.9) km² yüzölçümüyle İran topraklarının yaklaşık % 2.76'sına sahiptir.

Doğu Azerbaycan İli, ülkenin üç ilini kapsayan (Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan ve Erdebil) Azerbaycan platosu denilen alanda bulunmaktadır. İl, kuzeyden Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan devlet sınırları ile çevrilirken, batıdan Urmiye Gölü ve Batı Azerbaycan ili, güneyden Batı Azerbaycan ve Zencan illeri, doğudan ise Erdebil ili ile sınırlandırılmıştır (Şekil 1).



Şekil 1. Araştırma sahasının konum haritası.

Doğu Azerbaycan İli sınırları içerisinde ilçe (şehrestan) sayısı 21, bekhs¹ sayısı 44, şehir sayısı 62, dehestan² sayısı 142 ve köy sayısı ise 3076'dır. İl merkezini oluşturan Tebriz, aynı zamanda ilin en büyük, ülkenin ise dördüncü büyük şehridir.



Harita 1. Doğu Azerbaycan İli'nin ilçelere göre idari bölünüşü.

Doğu Azerbaycan İli'nin doğal görüntüsü, dağlar ile onların aralarında yer alan vadi ve ovalardan oluşmaktadır. Dağlık kütleleri; Garadağ, Mişo ve Moro, Goşa Dağ, Sebelan, Sehend, Bozguş ve Tekht –E-Soleyman oluşturmaktadır.

¹ İran'da bir ilçe birkaç Bekhs'den oluşmuştur.

² İran'da bir Bekhs birkaç Dehestan'dan oluşmuştur.

Adı geçen dağ ve topoğrafik birimler arasındaki ovaların yanı sıra Urmia Gölü'nün çevresindeki alüvyal ovalar ildeki ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. İlin en önemli ovaları büyüklüğü bakımından *Tebriz, Merağeh, Marand Ovası, Serab Ovası, Ecebşir, Colfa, Yekanat, Bedvestan, Miyaneh, Bostanabad* ve *Kumtepe* oluşturur.

Doğu Azerbaycan İli'nde coğrafi konum, yükseklik, dağların uzanış doğrultusu ve yer şekilleri gibi etmenler, iklim elemanlarının farklılaşmasına yol açmıştır. Bu nedenle ilin fiziki sınırları içerisinde değişik iklim tipleri görülmektedir. Ayrıca ilin iklimi kuzeyden gelen soğuk hava kütlelerinin etkisi altına da girmektedir.

Azerbaycan bölgesi, Hazar Denizi kıyısından sonra İran'ın en yağışlı bölgelerinden biridir ve bu durum da bitki örtüsüne yansımış ve yağışın fazla olduğu alanlarda orman örtüsü gelişmiştir. Ancak hemen belirtmek gerekirse bu ormanlar, Hazar bölgesi ormanları gibi yoğun değildir. İldeki ormanlar; Aras nehrinin güneyi kesiminde, Khoda Aferin ilçesinde, Eher ve Colfa ilçelerinde bulunmaktadır. Bu ormanlardaki ağaç türlerini; gürgen, meşe, akçaağaç, karaağaç, fındık, ceviz, incir, alıç, elma, kiraz vs. oluşturur.

Hazar denizi kıyısındaki verimli arazileri ile akarsu kenerlarındaki alüvyal topraklar hariç, bölge topraklarını çoğunlukla II. ve III. sınıf arazilerden teşkil etmektedir. Bu toprakların büyük bir bölümünde çok şiddetli kuraklık söz konusu olup, sulanmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Doğu Azerbaycan İli'nin sayım yıllarına göre nüfusu gözden geçirildiğinde, nüfus artışının düzenli olmadığı ve devreden devreye önemli farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Doğu Azerbaycan İli, son Genel Nüfus ve Konut Sayımına (2016 yılı) göre 3.909.652 nüfus miktarı ile ülke toplam (79.926.270) nüfusunun % 4.9'unu oluşturmaktadır. İl nüfusunun ilçelere göre dağılımı gözden geçirildiğinde en fazla nüfus, toplam nüfusun (1.773.033) % 45.4'ünün yaşadığı Tebriz'de bulunmaktadır. Bu ilçeden sonra en fazla nüfus sırasıyla Merağa (262.604), Merand (244.971), Miyane (182.848), Osku (158.270), Eğër (154.530), Bonab (134.892), Şebeste (131.421), Serab (125.341) ve Melekan (111.319) ilçelerinde yaşamaktaydı. Bu ilçelerden bir önceki döneme göre Miyane ve Serab'ın nüfusları azalmıştır. Bir önceki sayım yılında (2011 yılı) olduğu gibi en az nüfus Caroymag (31.071), Khoda Aferin (32.995), Keleyber (46.125), Verzgan (52.650), Heştrud (57.199), Colfa (61.358) ve Heris (69.093) ilçeleri sınırları içerisinde bulunmaktaydı. İlin nüfus yoğunluğu 85.9 kişi/km²'dir.

Bölgenin iklim koşulları, toprak özellikleri ve özel coğrafi konumu, Doğu Azerbaycan İli'ni, tarım için uygun bir alan haline getirmiştir. Farklı ve verimli topraklar ve tarımsal faaliyetler alanında büyük doğal kaynaklar nedeniyle il, ülkenin başlıca tarım merkezlerinden biridir. Bu topraklardaki üretim, bölge iç tüketimin yanı sıra ülke ihtiyacının bir bölümünü de sağlamakta ve hatta yurt dışına da ihraç edilmektedir. Bölgede çeşitli bahçe ürünleri yanı sıra sebze ve tahıl ürünleri üretilmektedir.

Doğu Azerbaycan bölgesi, soğan ve yonca üretiminde ülkede ilk sırada yer almaktadır. Mercimek üretiminde ikinci, patates ve nohut üretiminde ise beşinci durumdadır. Bahçe bitkilerinde de il önemlidir. Nitekim kayısı üretiminde de ülkede ilk sırada yer almaktadır. Elma ve badem üretimi açısından ikinci, üzüm üretimi açısından dördüncü, ceviz üretimi bakımından ise, ülkenin illeri arasında beşinci sırada yer almaktadır.

Doğu Azerbaycan bölgesi, nispeten geniş mera alanları nedeniyle aynı zamanda ülkenin en önemli canlı hayvan merkezlerinden biridir. Bu bağlamda özellikle et ve deri üretimi bakımından önem arz etmektedir. Bölgedeki göçebe hayvancılık faaliyetleri, ilin hayvancılığının önemi ve ekonomik durumunu ikiye katlamaktadır.

Doğu Azerbaycan İli, madenlerin varlığı bakımından ülkenin zengin bölgelerinden biridir. İlde 110 maden çeşidi mevcut olup, bunların 45'i işletilmektedir. İlde bulunan en önemli maden ocakları 2 milyon ton rezerv ile dünyanın en büyük bakır madenlerinden biri olan Ehar ilçesindeki Süngür bakır madenidir. Altın, diatomit, nefel, sinit ve süs taşları ildeki diğer madenler arasındadır.

Demiryolu, karayolu ve hava ulaşımına sahip olan Doğu Azerbaycan İli, yaklaşık 8000 fabrika ve sanayi atölyesi ile ülkenin önemli sanayi merkezlerinden biridir. İlde bulunan hafif sanayi; mobilya ve sandalye fabrikaları, deri atölyeleri, elektrik endüstrisi, cam sanayi, boya üretimi sany, tekstil sanayi ve ayakkabı endüstrisini kapsamaktadır. Bu ilin ağır sanayi tesisleri arasında; Tebriz Termik Santrali, Tebriz Rafinerisi, makine fabrikaları, traktör fabrikası, çimento fabrikası bulunmaktadır.

Doğu Azerbaycan İli, doğal ve beşeri turizm kaynakları bakımından önemli potansiyele sahiptir. Doğal çekicilikleri arasında dağ ve yaylalar, akarsular, göller, şelaleler, sıcaksu kaynakları, mağaralar bulunur. Tarihi ve kültürel unsurlardan oluşan beşeri turistik çekicilikleri arasında ise dini yapılar (kilise, cami, türbe vs.), hamamlar,

kaleler, köprüler, konaklar, müzeler, festivaller, yemek kültürü vs. yer alır. Bütün bu potansiyele bağlı olarak ilde, *dağ ve yayla turizmi, kış turizmi, kültür turizmi, sağlık turizmi, kırsal turizm, akarsu ve göl turizmi, mağara turizmi, kongre turizmi* vs. geliştirilebilir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Bu araştırmanın asıl amacı İran Doğu Azerbaycan İli (İ.D.A.İ.)’nin turistik özelliklerini ortaya koyarak mevcut turistik durumunun belirlenmesi ve ilin turizm planlamasının bölgesel açıdan analizi ve değerlendirmesi ve bu bilgiler ışığında, bölgede sürdürülebilirlik kapsamında turizmin geliştirilmesi için neler yapılması gerektiğinin tespit edilmesidir.

Bu amaca varmak için araştırmanın alt hedefleri şu şekilde sıralanabilir:

- İran Doğu Azerbaycan İli (İ.D.A.İ.)’nin turistik potansiyellerinin belirlenmesi.
- İ.D.A.İ.’nin turizm gelişmesindeki engeller ve bu ilin turizm sektörünün kalkınmasının önleyen elemanları belirleyerek, onlara karşı çözüm önerileri sunmak.
- Elde edilen veriler ışığında, Doğu Azerbaycan İli’nde turizm sektörünün gelişmesi için ilgili alternatif turizm kalkınma planlar ortaya koymak.

Bütün bunların yapılabilmesi için uzun süreli arazi gözlemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle de 2014-2018 devresinin yaz aylarında saha etütleri yanında, anket ve mülâkatlar yapılmış ve çalışmada kullanılan dokümanter verilerin büyük bir kısmı bu şekilde toplanmıştır. Diğer bazı dokümanter veriler ise, kamu kuruluşlarının periyodik yayınları ve yöre ile ilgili raporlardan derlenmiştir. Ayrıca, bölgeye yönelik diğer bilim mensuplarına ait basılı eserlerden ve kartoğrafik malzemeden de büyük ölçüde yararlanılmıştır. Elde edilen bulgular, uygun yöntemlerle analiz edilirken araştırma alanının turizm gelişmesi ve kalkınmasına uygun, gerekli planlar oluşturulmaya çalışılmıştır.

Beş bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, tez konusuyla ilgili kurumsal ve kavramsal çerçeve olgusu ele alınmıştır. Önce turizm ve turizm sektörü ile ilişkili kavramlar tanımlanarak, turizmin etkileri ve turizm planlamasıyla ilgili konular açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Doğu Azerbaycan İli'nin turizm planlaması kapsamında kısaca araştırma sahasının genel coğrafi özellikleri ele alınmış ve bunların turizm ile ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise ilin doğal ve beşeri (tarihi ve kültürel) turistik çekicileri ve özellikleri açıklanmıştır. Bir sonraki bölümde ise bütün bu çekiciliklere bağlı olarak ilde geliştirilebilecek turizm çeşitleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise bölge turizminin gelişmesine vesile olacak alt yapı konuları değerlendirilmiştir. Son olarak ise önceki bölümlerde açıklanan verilere dayalı sahada turizmin mevcut durumu incelenip, il turizminde fırsatlar, tehditler, güçlü ve zayıf yönler analiz edilerek, Doğu Azerbaycan İli'nde planlamaya yönelik önerilere yer verilmiştir.

Araştırma, konuyla ilgili bu veriler derlendikten sonra, coğrafya ilminin *bağlantı, dağılım ve sebep-sonuç* ilkeleri dikkate alınarak, yazım aşamasına geçilmiş ve eser, ifade tekniklerine de (kompoze etme, dağılım haritaları ve grafikler vs.) bağlı kalınarak belirtilen bölümlerden oluşturulmuştur. Çalışmada genellikle nitel araştırma yöntemlerinden saha gözlemleri ve araştırılan konular itibariyle de etnografik araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Metin içerisinde yer yer sayısal verilerin tablollaştırılması yoluyla derlenmesi ve bunların yorumlanması açısından da nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Dolayısıyla çalışma karma desenli bir araştırma olarak görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TURİZM VE TURİZM COĞRAFYASINA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

Birçok değişkeni ve farklı boyutları olan turizmin, ekonomi, çevre, sosyal yaşam, kültürleşme, istihdam, işgücü eğitimi vb. konularda oldukça büyük etkilere sahip olduğu bir gerçektir. Bu denli büyük etkilere sahip bir olgunun doğru anlaşılması, hem genel (kurumsal, kavramsal) çerçevenin belirlenmesi hem de araştırma sahamızda yapacağımız açılım ve önerilerin doğru algılanması ve terimlerin anlaşılması açısından önemlidir.

Bu bağlamda turizmin önemi üzerinde bütün disiplinlerin birleşmesine karşın, kavramın tanımı konusunda aynı durumu görmek mümkün değildir. Başka bir anlatımla, turizm ile ilgili çok sayıda tanım bulunmaktadır. Şüphesiz bu farklı algılama düzeyi, turizm olayının geniş ölçekli ve çok boyutlu olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda da turizmi çalışma alanı kapsamında kabul eden ve birbirinden farklı yaklaşımlara sahip coğrafya, iktisat, sosyoloji, antropoloji, tarih, psikoloji vs. gibi her bir disiplin, kendi görüş açısı ve en çok önem verdiği hususa göre farklı tanımlar getirmektedir (Akgül, 2004: 210). Nitekim disiplinler arasındaki farklılık, turizm alanında yazılan bilimsel yayınlarda da görülmektedir. Coğrafya ve turizm coğrafyası ile ilgili tanımlardan da bu durum, kolaylıkla anlaşılmaktadır (Zaman, 2012: 3). Nitekim *coğrafya, insanla doğal ortam arasındaki karşılıklı etkileşimleri, bu etkileşimler sonucunda gelişen faaliyetlerle durumlarını inceler* (Özçağlar, 2006: 2). **Turizm coğrafyası** ise; *turistik kaynakların dağılışları, sınıflandırılması, turizmin etkileri, turizm potansiyelini belirleme, arazi kullanımı, ulaşım sistemleri-turizm etkileşimi ...gibi konular üzerine uzmanlaşan, coğrafyanın uygulamalı bilim dallarından birisidir* (Doğanay ve Zaman, 2013: 10).

Turizm sözcüğü, Latince dönme, dolaşma anlamındaki *tornus* kelimesinden türemiştir (Köksal, 1982:160). Aynı şekilde *tour* kelimesi de İngilizce’de *hareket edilen yere dönmek şartıyla yapılan seyahat, yolculuk* anlamında kullanılmaktadır. Fransızca’da ise; *stres atmak, yani gerginlikten kurtulmak, temiz hava almak, ruhsal açıdan dinlenmek* gibi amaçlarla yapılan kısa gezinti olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tarife göre de;

gezilmeye ve görülmeye değer ülke içi ya da ülke dışı yerleri ziyaret edip, dönmek olarak ifade edilmektedir (Doğanay, 2001: 9).

Turizm bilimi ile yakından ilgilenen bilim adamlarının konuya değişik açıdan bakmaları turizmle ilgili çok değişik tanımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunların birkaçı şu şekildedir:

Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği tarafından yapılan tanımına göre **turizm**: insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve buradaki, genellikle turizm işletmelerinin ürettiği mal ve hizmetleri talep ederek geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür (Olalı, 1990: 139).

Turizmle ilgili genel bir tanımlama yapmak gerekirse, aşağıdaki gibi bir tanım yapmak mümkündür. Bu bağlamda turizm; bir bölgenin tabii, tarihi ve kültürel özelliklerini görüp, hissetmek ve onlardan yararlanmak amacıyla yapılan seyahatlerdir (Zengin, 2006:10).

Turizm kavramının tanımlanmasında karşılaşılan zorluğun temel nedeni, turizmin çok boyutlu bir olay olmasıdır. Bu nedenle, değişik amaçlarla çeşitli turizm tanımları yapılmakta, diğer bir deyişle, turizmin tanımlanmasında değişik yaklaşımlar kullanılmaktadır.

Turizm ile ilgili bir diğer kavram, **turist** terimi olup; *dinlenmek, eğlenmek, yeni yerler ve toplumlar görüp tanımak, bilgi ve görgüsünü geliştirmek gibi amaçlarla geziye (seyahate) çıkan bireyler* olarak tanımlanır (Zaman, 2012: 6). **Turistik** terimi bir başka kavramı oluşturmakta olup; *turiste hizmet eden, turizm amacı ile hazırlanmış, düzenlenmiş veya yapılmış her şey* demektir (Doğanay, 2001: 10).

Turistik Çekicilikler: Belli bir yörenin kendine özgü niteliklerini ve turistlerin o yöreyi tercih ediş nedenini oluşturan karakteristiklerdir. Doğal, beşeri veya kültürel çekicilikler şeklinde düşünülmektedirler. Bunların belirlenmesinde; doğal ve beşeri özellikler, altyapı, kentsel donatım (satış mağazaları, ticari hizmetler, sinema, tiyatro, opera, spor tesisleri vs.) ve turistik donatımlar (otel, motel, pansiyon, restoran vb.) gibi kriterler etkili olmaktadır (Emekli, 1998: 28–29). **Turistik yer** ise; turistlerin ziyaret ettiği, kaldığı veya tanıdığı ve tanıtıldığı turist çekebilecek alanlara denir. Burası bir turistik otel olabileceği gibi bir arazi ünitesi de (turistik yöre veya bölge) olabilir (Doğanay, 2001:

10–11). **Turizmde Arz ise**, bir ülke, bölge ya da turistik işletmeye talebi yönlendiren, turist akışını sağlayan faktörlerdir ve bu faktörler olay çekiciliği ve yer çekiciliği şeklinde tanımlanmaktadır (Olalı, 1990: 140).

1.2. TURİZM VE COĞRAFYA

Coğrafya yeryüzünü fiziksel, ekonomik, beşeri ve siyasal yönlerden inceleyen bir bilim dalı olması sebebiyle, son zamanlarda coğrafyanın inceleme alanına girip, üzerinde önemle durduğu konulardan biri de turizmdir. Turizm, insanın mekân içinde hareketi ve bir yöndende mekan ile karşılıklı ilişkilerini içermektedir (Zengin; 2006: 20). Dolayısıyla 20. yüzyıl başlarında coğrafya bilim adamlarının çalışmaları ile bir turizm coğrafyası disiplini oluşmuştur.

Bu bağlamda, bölgelerin doğal yapıları ve özellikleri, iklimi, doğal ve beşeri çekicilikleri, coğrafya ile yakından ilgilidir. Coğrafyanın bu yönü dikkate alındığında bir mekân içinde oluşan ve gelişen, mekânla ve mekânın özellikleri ile yakından ilgilenen turizm faaliyetlerini ilgi alanına alması son derece doğaldır. Turizm olayı belli nedenlerle mekân içindeki hareketliliği ifade eder. Mekân içindeki hareketlilik birçok ilişkinin kurulmasına neden olur. Hareket etme, yer değiştirme, insanların hayati fonksiyonları içinde yer almaya başlamıştır. Turizm araziye çok yönlü olarak kullanır. Çünkü, insanlar araziye sadece oturma yeri olarak kullanmaktan öte, boş zamanlarını değerlendirme yeri olarak da görmektedirler. Geçekten'de turizmin ortaya çıkması ve gelişmesi; ulaşım faaliyetleri, konaklamalar, konaklamalardan doğan ihtiyaçların karşılanması, etkileşim kurulması, kültürel, sportif, dini faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, kongreler, konferanslar, seminerler, sempozyumlar, hep bir mekânda olmuşlar ve belli bölgelere dağılmışlardır (Özgüç, 1998: 18, Olalı ve Timur, 1988, Avcıkurt, 2003).

Turizm en basit anlamıyla bir sistem halinde; turistlerin yaşadığı, insanların gezmek için gittikleri yerler, turist gönderen ve alan yerler arasında yapılan yolculuklar olmak üzere üç mekânsal unsurdan meydana gelir. Turizm coğrafyası da, her düzeydeki mekân ölçeğinde, turizmin bu üç elemanı ile ilgilidir. Bir şehir içi turizm hareketinden başlayıp, kıtalararası turizm hareketine kadar her turizm olayı, bir *mekân bilimi* olan coğrafyanın inceleme alanı içinde kalır. Zaten turizm olayının kendisi, diğer toplumsal ve ekonomik faaliyetlerin hepsinden daha çok mekânsal özelliklerle sıkı sıkıya ilişkilidir. Oldukça

yoğun ilişkiler yumağı olan ve mekânlar arası ilişkileri içeren turizm olgusuna coğrafyanın da kayıtsız kalması düşünülemez. Bu bağlamda coğrafya, mekânlar arasındaki farklılıkları ve bu farklılıkları doğuran faktörleri de ele almaktadır. Fiziksel ve beşeri-kültürel faktörlerin kombine olmasından doğan bu farklılık, insanın başka yerleri merak etme dürtüsünü de hızlandırmaktadır. Bu durum da, turizmin doğması ve gelişmesi şeklinde sonuçlanmaktadır (Özgüç, 1998: 18; Zaman, 2012: 9).

Coğrafyanın konusu en kısa ifadeyle dünyadır. Yaklaşık iki bin yıldan beri varlığını sürdüren coğrafya daima doğa tarafından yaratılan ve insan tarafından değiştirilen dünya üzerinde odaklanmıştır. Günümüzde coğrafya bilimi hızla önem kazanmaktadır. Bunda, insan doğa ilişkilerinin hem doğa hem de insanların zararına bozulmakta olmasının büyük rolü vardır. Nitekim fiziksel coğrafyada doğal ortamın oluşmasındaki ilişkiler dışında gittikçe daha sık olarak insanın yaşama alanının incelemesi ağırlık kazanmakta, beşeri coğrafyada da yaşamın toplumsal-ekonomik yönleri yoğun şekilde ele alınmaktadır. Kısaca günümüzde coğrafyanın her alanı insan faktörüne daha fazla yer vermeye başlamıştır (Tümer, 1994; 12).

Coğrafyacılar, beşeri bir faaliyet olarak gördükleri turizmi, coğrafi yönden ele almaktadırlar. Bu bağlamda, coğrafi araştırmaların en çok üzerinde odaklandığı husus, *yeryüzünün değişik yöre ve bölgelerindeki doğal ve kültürel coğrafi miras ile ilgili çekicilikleri belirlenmesi ve değerlendirilmesini* içermesidir (Doğaner, 2003:1–8). Ayrıca turizmin gelişimini belirleyen veya sınırlayan elementlerin *coğrafi elemanlar* olması, turizmde coğrafi çalışmaların önemini daha da arttırmaktadır (Soykan, 2003: 17–24). Nitekim coğrafi araştırmalar, turizme çeşitli yollardan katkıda bulunur. Öyle ki, bir mekândaki çeşitli coğrafi kaynakların (kıyılar, dağlar, kırsal alanlar, tarihsel yerler vs.) turizm açısından belirlenmesi ve değerlendirilmesi, bunların başında gelir.

Turizmin dinamik elemanı olan *çıkış ve varış yerleri arasındaki seyahat hacmi* hakkında tahminler yapmak da coğrafi araştırmanın bir başka alanıdır. Coğrafi bakış açısı, turizmi inceleyen başka sosyal bilimcilerin çalışmalarına da önemli bir çerçeve oluşturmaktadır. Diğer taraftan, bölgelerin doğal yapıları ve özellikleri, iklimi, doğal ve beşeri çekicilikleri, coğrafya ile yakından ilgilidir. Coğrafyanın bu yönü dikkate alındığında bir mekân içinde oluşan ve gelişen, mekânla ve mekânın özellikleri ile yakından ilgilenen turizm faaliyetlerini ilgi alanına alması son derece doğaldır. Çünkü,

turizm olayı belli nedenlerle mekân içindeki hareketliliği ifade eder. Mekân içindeki hareketlilik birçok ilişkinin kurulmasına da neden olur. Böylece hareket etme, yer değiştirme, insanların hayati fonksiyonları içinde yer almaya başlamıştır ve neticede turizm araziye çok yönlü olarak kullanmaya da vesile olur (Özgüç, 1998: 18–19).

1.3. TURİZM VE ULAŞIM

Bir ülke ya da bölgenin turizm kaynakları çekicilikleri ancak turist oraya erişebilirse kullanılabilecektir. Ulaşım, her şeyden önce, turizm gelişmesinin etki ve tepkisi olmuştur. İyileşen ulaşım kolaylıklar turizmi teşvik ederken, turizmin yayılma ve gelişmesi de ulaşımı teşvik etmiştir. Turistlerin seyahatleri, mekânsal karşılıklı etkilenmeyi ve insanın yaşadığı ve çalıştığı yerden uzaklara taşınmasını ifade eder. Bu taşınmayı mümkün kılan ulaşım, bu nedenle, turizmin tamamlayıcı bir parçasıdır ve çok büyük sayıda insanın taşınmasını sağlayacağından dev yatırımları ve karmaşık organizasyon şekillerini de mümkün kılar. Turizm faaliyeti mesafe – zaman ilişkisinden büyük ölçüde etkilendiği için ulaşım ve haberleşmeye yaşamsal bir şekilde bağlıdır (Özgüç, 2003: 94).

Turizmin temel unsurlarından birisini oluşturan erişebilirlik ulaşımdaki ve iletişimdeki gelişmelerin dünyayı iyice küçültmesiyle artık küresel ölçekte sağlanmış: böylece turizmin yapısını ve ölçeğini değiştirmiştir. Bu bağlamda da turist çıkış yeri ile varılacak destinasyon arasında herhangi bir ulaşım türünün bağlantı kurması gerekir, fiziksel izolasyon ve ya yetersiz bir ulaşım bağlantısı turizmi açıkça engeller. Çünkü turistik çekiciler, elverişli bir konumda yer aldığı ve ulaşılabilirdiği sürece değer kazanmaktadır. Bir yerin karayolu, demir yolu, hava alanı ve limanlara yakınlığı turizmin gelişmesi bakımından büyük önem taşımaktadır (Özgüç, 1998: 99). Diğer taraftan, turizmin gelişmesinde ulaşım teknolojilerindeki ilerlemeler de önemli rol oynamıştır. İç turizmin gelişmesinde otomobil sahipliğinin artması, yolların iyileştirilmesi, dış turizmde ise havayolu taşımacılığının geliştirilmesi çok etkili olmuştur (Toskay, 1989: 178, Akoğlu, 1967: 73). Gelişen ulaşım sistemleri coğrafi bakımdan sadece turizmi teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda gelişmesine ve yayılmasına da vesile olmuştur.

Coğrafi konumun elverişliliği ve ulaşım olanaklarının gelişmesi de ulaştırmaya etki eder. Ulaştırma ile turistik veriler değer kazanır, turizm pazarı gelişir ve genişler. Ulaştırma aynı zamanda insanları geziye teşvik eder ve turizmde istihdam yaratır.

Uluslararası turizm hareketlerinde, ulaştırmayı etkileyen faktörlerden olan coğrafi özellikler, hem turist gönderen hemde kabul eden ülkelerde önemli rol oynamaktadır. Ülkelerin veya bölgelerin sahip olduğu coğrafi konum ve yapı, turizme katılacak insanların ulaştırma türlerini zaman, fiyat açısından etkilemektedir (Özgüç, 1998: 68; Emekli, 1998: 68).

1.4. TURİZMİN ETKİLERİ

Turizmin yer aldığı ya da gelişmeye başladığı ülke ya da bölgenin mekânı üzerinde olduğu kadar ekonomik ve toplumsal yapısı üzerinde, yarattığı değişimler nedeniyle, olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Turizmin, coğrafi görünümü değişme özelliği, turizmin ihtiyaç duyduğu otel ve benzeri yapılar için mekân değişikliğine neden olması zaman zaman olumsuzluklara sebep olmaktadır. Öte yandan yine turizm amacı olarak oluşturulan ulusal parklar ve doğa koruma alanları gibi yollarla belirli mekân parçaları korunmaya çalışılması, bu sektörün mekân üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Turizmin çok sayıdaki olumlu ve olumsuz etkileri üç ana grupta toplanmıştır. Bunlar, ekonomik etkiler, toplumsal – kültürel etkiler ve çevresel – ekolojik etkiler olarak sıralanmış ve şu şekilde açıklamıştır (Özgüç, 1998: 184–198, Olalı ve Timur, 1988, Avcıkurt, 2003, Kozak vd., 2000).

1.4.1. Turizmin Ekonomik Etkileri

Turizm, dünya ekonomisindeki en önemli sektörlerden biri olma özelliğini koruduğu sürece, bu popülaritesini asla kaybetmeyecektir. Zira, turizm ulusal veya bölgesel düzeyde hem *doğrudan* hem de *dolaylı* birçok ekonomik fayda sağlamaktadır. *Doğrudan fayda şeklinde olanlar*; ulusal ve bölgesel ekonominin gelişmesine olan katkısı, turizme yönelik yeni iş ve ticaret sahalarının kurulması, istihdam sağlaması, yerel halkın gelirinin artmasına paralel olarak yaşam standardını yükseltmesi, yerel idarelerin artan gelirlerine paralel olarak altyapı hizmetlerinin gerçekleştirilmesi veya kalitesinin artırılmasıdır. *Dolaylı etkileri* ise; başta yörede yetişen tarım ürünleri ve hayvancılık üzerindeki çoğaltan etkisi, el sanatları, bazı yarı mamul ve mamul ürünlerin üretilmesi şeklinde sıralanabilir. Gerek doğrudan ve gerekse dolaylı etkiler birçok ekonomik sektörü etkilemekte ve ekonomiye önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu nedenledir ki turizm,

öncelikle bu ekonomik getirisi nedeniyle turizm potansiyeline sahip olan ülkeler ve bölgeler için, yoğun, rekabete dayalı bir sektör durumuna gelmiştir. Gerçekten de turizm, dış ödemeler bilançosuna ve ulusal gelire katkısı, istihdamı arttırıcı özelliği ve turizm dışındaki sektörler üzerindeki etkisi nedeniyle, ülkelerin ekonomilerine günümüzde önemli bir katkı sağlamaktadır (Alaeddinoğlu, 2006: 27). Turizmin ekonomiye etkisini bu konuda çalışmaları bulunan bilim mensupları (Özgüç, 1998, Olalı ve Timur, 1988, Avcıkurt, 2003, Kozak vd., 2000) şu şekilde sıralamışlardır:

- Turizm tesislerinin inşaat ve işletme aşamalarındaki etkileri,
- Ödemeler dengesindeki etki,
- İstihdama etkisi,
- Bölgesel kalkınmadaki etkisi,
- Gelir yaratıcı etkisi, Sektörler arasındaki rekabete etkisi,
- Diğer ekonomik sektörlerle etkisi,
- Devletin kazançlarına etkisi.

1.4.2. Turizmin Toplumsal – Kültürel Etkisi

Turizmin, toplumun kültürel yaşamı üzerindeki olumlu ya da olumsuz durumu *kültürel etkisini*, yaşam kalitesi üzerindeki durumu ise *sosyal etkisini* ifade etmektedir. Turizm ekonomi ve çevre üzerindeki etkilerinin yanı sıra, diğer önemli bir etkisi de toplumun sosyal-kültürel yapısı üzerinedir. Sosyal ve kültürel etkiler, toplumun sosyal ve ahlaki değerleri, davranışları, inançları, ilişkileri, sanatları, örf adet ile gelenek ve görenekleri üzerindeki direkt veya dolaylı etkileşimlerini kapsamaktadır (Olalı ve Timur, 1988).

Sosyal etkileşim ve değişimin önemli unsurlarından biri olan turizm olgusu çoğunlukla sanayileşmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru gerçekleştiğinden, gelişmiş olan bu ülkelerden gelen turistler, kendi ülkelerinin değerlerinin taşıyıcısı durumundadırlar. Bu şekilde turizm, gelişmiş toplumların değerlerini, davranış kalıplarını ve örgütsel yapılarını gelişmekte olan toplumlara yayarak yaygınlaştırmaktadır. Başka bir anlatımla, evrenselleştirmektedir (Bal, 1995: 36).

Bu evrenselleştirmeye birlikte, turizm ev sahibi toplum üzerinde meydana getirdiği bir takım olumsuz sosyal etkilerde vardır. Bu etkileri araştırmacılar (Özgüç, 1998; Olalı ve

Timur, 1988; Avcıkurt, 2003; Kozak vd., 2000; Alaeddinoğlu, 2006; Zaman, 2012) tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

- Ev sahibi toplumun üyelerinin turistler tarafından kullanılan lüks mallara özenerek alması ve bunun sonucunda ortaya çıkan gösteriş merakı ile
- Yerli halk ile turistler arasında ortaya çıkan ırksal farklar.
- Turizm sektöründe çalışan personelin bir kısmının kendini köle gibi görmesi.
- Alkol, kumar vs. gibi toplumda kabul görmeyen kötü alışkanlıkların başlaması.
- Kitle turizm ile birlikte gelen aşırı sayıdaki turist, yerli halkın günlük yaşamını bir şekilde aksatması ve çok hızlı bir değişim sürecine sokması.
- Yerli topluma ait kültür, turistler tarafından garip bir gelenek veya eğlence şeklinde algılanığında, ev sahibi toplumunun kültürünün zayıflaması ve taşıdığı anlamları yitirmesi.
- Turizm sektörü emek yoğun bir sektör olması nedeniyle otel ve restoranlarda düşük ücretli çalışan kişi sayısındaki ciddi artış, şeklinde belirtilebili.
- Turizmin büyük çapta mevsimlik yapıda olmasının, yıl boyu süren faaliyetlere göre çoğu kez mevsimlik işçi talebi doğurarak ve farklı gruplar arasında olabilecek tansiyonu artırarak bozucu rol oynamasıdır.
- Turizmin ev sahibi nüfus yapısı üzerindeki etkisi de; nüfusun büyüklüğü, yaş ve cinsiyet yapısı, aile büyüklüğünün değişime uğraması, kırsal nüfusun şehirselleşmesi şeklinde olmaktadır.

Bunlara ilave olarak; çok kısa bir süre içinde bile olsa, farklı insanların bir araya gelmesi yoluyla siyasal, toplumsal, dinsel ve ahlaki değer yargıları dönüşüme uğrayabilir. Bazı ülkelerde, özellikle batı genç turistlerle temasın gençler arasında tavırların demokratikleşmesi ve modernleşmesine yol açtığı görülebilmektedir. Bazı yerlerde ise yabancıların olağan dışı davranışları yerel halkın normlarının çok ötesine geçmektedir. Turizmin, özellikle gelişmekte olan ülkelere getirdiği, taşıdığı bir toplumsal sorunda ahlakidir (Özdemir, 1992: 73). Başka bir anlatımla, yaşanan bazı olaylar, toplumsal ve kültürel değer yargılarının çökmesinde büyük rol oynamaktadır.

Buna karşılık, turizmin olumlu sosyo-kültürel etkileri de oldukça fazladır. Özellikle yerel insanların dışarı açılması ve evrensel boyutta değer yargıları geliştirilmesi, yeni dostluklar kurarak dünya barışına katkı sağlaması, kadın ve çocuk haklarında

iyileşmelerin görülmesi ve çevreye saygı gibi konular başta gelmektedir (Özdemir, 1992: 73). Ayrıca, yerel kültürün önem kazanması ve yerel halkın kendi kültürleri konusunda bilgilerini arttırması yanı sıra yabancı kültürleri öğrenmesi ve bilgilerini geliştirmesi de kültürel açıdan olumlu diğer gelişmelerdir. Bunlara ilave olarak, turizmin; mimari özelliklerin restorasyonu, yapıların korunması, çeşitli yerel faaliyetleri canlandırması şeklinde bir kültürel uyanış yarattığı da kabul edilmektedir (Özgüç, 1998: 194; Zaman, 2012: 23).

1.4.3. Turizmin Çevresel – Ekolojik Etkileri

Turizmin gelişmesinde ve desteklenmesinde çevrenin önemi oldukça büyüktür. Çevre turizmin dayanağıdır. Bu nedenle çevrenin korunması ve yönetimi hem turizm endüstrisinin geleceği hem de toplum için önemlidir. Çevre hem turizm için korunmalı hem de turizmin yaratabileceği olumsuz etkilerden korunmalıdır. Çevrenin bozulması ile turizm bölgesi çekiciliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilir ve bunun sonucunda turizm talebinde meydana gelecek düşme büyük masraflarla yapılan turistik tesislerin boş kalmasına yol açabilir (İçöz, 1991: 18).

Her ne kadar turizm, endüstri olarak anılıyorlarsa da rekreasyon ve turizm faaliyetlerinin, çevresel unsurların hemen hepsi üzerinde bazen olumlu ama daha çok olumsuz çeşitli etkileri olduğu gözlenmektedir. Çevresel olumsuz etkilerinin başında hafta sonları ve yaz aylarında yollar üzerindeki korkunç trafik baskısı gelir. Aşırı kalabalığın rekreasyon alanlarına hücum etmesi, yerinde bir deyimle "şehirlinin kırsal istilası" kırsal alanın bozulması, tarımsal ürünlerin tahrip edilmesi, park ve korulukların yangın ve başka şekilde zarar görmesi, arkeolojik eserlerin talan edilmesi gibi yollarla mekan üzerinde korkunç bir baskı meydana. Bu yüzden, çeşili rekreasyon alanları ve turizm merkezleri için çeşitli taşıma kapasiteleri belirlenmeye çalışılmıştır. Buna göre taşıma kapasitesi Özgüç (1998: 195) tarafından şu şekilde belirtilmektedir:

- Turizm faaliyetlerine olan talep artışıyla kullanılan kolaylıkların doyum noktasına ulaştığı (fiziki kapasite);
- Çevrenin bozulmaya başladığı (çevresel kapasite) ya da;
- Ziyaretçilerin artık o alanda zevk almayı yitirdikleri (kavramsal veya psikolojik kapasite), aşamaları.

Turizmde bir diğ er sorunu * evrenin sürekli yapılaşması* olayı oluşturur. Her kıyı şeridi veya vadi tabanı gibi doğal bir çevrenin yapılaşmış bir çevreyle yer değiştirmesi, bu alanda bulunan biyolojik türler ve fiziksel koşullar üzerinde uzun süreli ve olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bazı durumlarda insanın yaratılan baskıya gösterdiği tepkisiyle bazı düzeltmelere gidilerek bazı sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılıyorsa da, geç kalınmış olunabilmektedir ( zg  , 1998: 196).

Turizm alanlarında son zamanlarda daha da önem kazanan sorunlardan birisi *atık maddeler*dir. Bu maddelerin plajlarda, tarihi eserler arasında, piknik alanlarında, hemen her yerde yayılması ve çevreyi kirletmesi yanında, büyük miktarlarda birikerek turizm alanlarında veya yakınlarında çöplükler yaratması da ayrı bir sorundur. Artık   pler, yalnızca görünümü kirletmemekte, aynı zamanda kırık camlar ve konserve kutuları plaja gelenlerin vücutlarını yaralayarak sağlık sorunları da yaratmaktadır ( zg  , 1998: 196-197). Bunun gibi bir diğ er sorun olan *hava kirliliği* de, bazı yerlerde turizmin yarattığı ve sonrada onun karşısına çıkan bir sorundur. Turizm alanlarında çok sayıda aracın aynı anda çıkardığı egzoz gazlarının vadilerde birikmesi sonucu ortaya çıkan hava kirliliği zaman zaman çok değişik boyutlara varmaktadır. Aynı şekilde, *su kirlenmesi* de yalnızca turizmden kaynaklanmamakla birlikte, turizmin karşısına bir engel olarak çıkmaktadır. Öyle ki, özellikle deniz kıyısı sayfiyelerin gelecekteki gelişmesi üzerinde sınırlayıcı etkisi olabilecek en önemli sorun, gerek plajların gerekse bunların uzantısı olan suların kirlenmesidir. Başlıca kirletici ise plajı kullananlardır (Pınar, 1999:16; Alaeddinoğlu, 2006, 33-34).

Yerel ölçekteki mekânsal değişimler arasında hayvanların rahatsız edilmesi, bitki ve yaban hayatının ortadan kaldırılması, gürültü gibi benzeri hususlar vardır. Bunlara kısıtlama getirilmesinden de -giderek daha çevreye duyarlı hale gelmekle birlikte-turistler genelde hoşlanmamaktadır (Zaman, 2012: 25).

Turizm yoluyla mekânda yapılan fiziksel değişikliklere ek olarak, önemli *görsel* değişiklikler de meydana gelebilmektedir. Bozulma yanında, turizmin mekân üzerinde *aynılaştırıcı* etkisi vardır. Çağdaş gelişme tarzı, bir zamanlar farklılıklar nedeniyle insanları kendine çeken birçok yerin birbirine benzemesine yol açarak, turizmin birinci derecede var oluş nedenini, yani mekânsal farklılığı ortadan kaldırmaya başlamıştır. Ne

yazık ki, gelişmekte olan ve turizme bel bağlamış ülkemizin de pek çok kesiminde bu durumu görmek üzüntü vericidir (Özgüç, 1998: 198).

1.5. TURİZMDE PLANLAMA

Günümüzde yaygın olarak kullanılan *plan kavramı*, "bir işin, bir eserin gerçekleştirilmesi için uyulması tasarlanan düzen" anlamına gelmektedir (TDK Türkçe Sözlük, 1998: 1810). Çalışmanın konusunun bir kısmını oluşturan *planlama kavramı* ise, sosyal, politik, ekonomik, psikolojik, antropolojik ve teknolojik faktörleri farklı oranlarda içinde barındıran, geçmiş, bugünü ve gelecek kapsayan bütünlük ve disiplinli bir faaliyettir. Planlama, hedeflenen amaçların gelecekte gerçekleştirilmesini sağlamak için geniş boyutta düzenlenmiş sistematik faaliyetleri ifade eder. Bu amaçlar, çevresel korumayı, kentsel kalınmayı, ekonomik faaliyetlerin belirli şekillerini, sosyal eşitliği ve diğer bir çok konuya içermektedir (Usta, 1994: 205).

Tümertekin (1984: 11) planlamayı; *gerek tek bir hedefe varmada, gerekirse birkaç hedef arasında denge sağlamada başarıya götürecek biçimde tasarlanmış bir dizi operasyonlar* olarak tanımlamıştır.

Anlaşılabacağı üzere turistik gelişmenin verimli ve dengeli bir şekilde yürütülmesi için bütün düzeylerde turizm planlanmasına ihtiyaç vardır. Planlama yapılmadan turizmin gelişimine izin verilen yerlerde çevresel ve sosyal sorunlar ortaya çıkmaktadır. Plansız gelişme hem yerel halka zarar vermekte hem de turistlerde memnuniyetsizlik meydana getirmek suretiyle pazarlama zorlukları ve ekonomik kazançların azalması gibi sorunları doğurmaktadır (Avcıkurt, 2003: 75,76; Olalı, 1990:525).

Diğer taraftan turizmde planlama bir bölgede gelişmenin bir sonucu olarak turizmden sağlanacak faydaların en üst düzeye çıkarılması ve olası sorunların ise asgariye indirilmesini sağlayacak önemli bir yol olarak görülmektedir. Planlama sayesinde ancak doğal ve kültürel çevrenin korunması ve insanların ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan refahlarının artırılması sağlanabilecektir (Demir ve Çevirgen, 2006; 154).

Bütün bunların ışığında turizm planlaması yaklaşımlarının çeşitliliğine paralel olarak turizm planlaması türleri de oldukça değişik şekillerde gruplanmaktadır. Bu bağlamda turizm planlamasının, bölgeler içi, ulusal, bölgesel, yerel ve sektörel (sosyal turizm, dağlık alanlar, kıyı alanları gibi turizmin bir veya daha fazla türüyle ilgili) olmak

üzere farklı ölçeklerde değerlendirilen türleri vardır (Yağcı, 2007: 198; Usta, 1994, 212-214). Başka bir deyişle, turizm planları, büyüklüğü, süresi ve kapsamı bakımından üçe ayrılmaktadır (Usta, 1994, 212-214). Buna ilave olarak turizm planlaması uluslararası turizm planlaması, ulusal turizm planlaması, bölgesel turizm planlaması ve yerel turizm planlaması olarak da sınıflandırılmaktadır (İnskip, 2013: 52; Alaeddinoğlu, 2006, 36).

Bölgesel turizm planlaması ise bölgelerin doğal ve beşeri turistik kaynaklarının sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda planlama hazırlık, arz ve talebin planlaması, kaynakların korunması ve geliştirilmesi, bölgesel planlama teknikleri ve süreci aşamalarını teşkil etmektedir (İnskip, 2013: 52).

Diğer taraftan, bölgesel planlama sürecinde uygulama, özellikle politika, plan ve önerilerin düzeltilmesi aşamalarında olmak üzere, tüm planlama süreci boyunca düşünülmelidir. Böylece son plan ve öneriler gerçeğe uygun ve uygulanabilir olmaktadır. Uygulama sırasında ve sonrasında, turizm kalkınmasında tavsiye edilen politikaların başarılmaması ve amaçların yerine getirilmesi sağlanmalıdır. Kontrol sayesinde, sorunlar belirlenmeli ve sürekli hale gelmeden gerekli ve kalıcı önlemler alınmaktadır (Zerğam Bruceni, 2010: 82).

1.6. İRAN'DA TURİZM PLANLAMASI

İran'da turistlerin ihtiyaç duyduğu tesisleri öngörmek ve hazırlamak 1963 (Hicri 1342) yılından sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Nitekim İran'da ilk resmi turizm planlaması üçüncü beş yıllık kalkınma planında (1964-1968) yer almıştır. Ancak bundan sonrada ülkede turizmin gelişmesine yönelik ulusal, bölgesel hatta daha küçük alanlı planlamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemden önce planlamaya yönelik yapılan çalışmalar yeterli olmamıştır. Bu da İran'da turizm sektörünün gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Oysa ülke turizm bakımından tarihi geçmişi, coğrafi konumu ve turizm gelişimi için gerekli diğer bileşenleri bakımından benzersiz özelliklere sahiptir (Ziyari, 2015: 36).

Takip eden kalkınma planlarında da (1973- 1989/H.Ş 1352-68) turizme yönelik daha kapsamlı uygulamalara yer verilmiştir. Bunlar arasında; Betel grubunun yaptığı

sosyo- ekonomik çalışma (1973-1977/H.Ş.1352-56), il turizm planlamaları ile son zamanlarda kırsal turizm gelişim planları bulunmaktadır.

Bu açıklamalar ışığında İran'da turizm alanında planlama faaliyetleri iki ana dönem olarak incelenebilir. Bunlardan ilki 1962'ten 1978'e (1341'ten 1357 H), ikincisi ise bu yıldan (1978 yılının Şubat ayında-1357 Hicri yılının Behmen ayından) yani İran İslami Devrimi'nden günümüze kadar olmaktadır.

Bunlardan birincisi İran İslam Devrimi'nden önceki dönemi (1962-1978/1341-57 H.Ş) kapsamaktadır. Bu dönem kapsamında toplam altı ulusal kalkınma programı hazırlanmıştır ki ilk ve ikinci planlarda turizm dikkate alınmamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi üçüncü kalkınma planında (1963 – 1968), uluslararası ilişkilerin önemi ve turizm faaliyetlerinin düzenlenmesi gerekliliği nedeniyle, bu kategori ilk olarak ülkenin beş yıllık kalkınma planlarında tanıtılmış ve sonraki programlarda devam etmiştir. İran'ın turizm master planı 1972 (1351 H) yılında, hazırlandı ve “Bettel” grubu tarafından yapılan sosyo-ekonomik çalışmalar projesinde (aynı anda ülkenin beşinci kalkınma planıyla birlikte) ele alındı (Mesumi, 2013: 52).

Dördüncü kalkınma planında devletin turizmin kurumsallaşmasına yönelik önlemleri (1967-1972/1346-1351) ile ilgili çalışmaların yanı sıra ilk kez turizmin programlanması amacıyla turizm endüstrisine özel bir önem verildi. Bu kalkınma planında, turizm hedefi % 80 oranında başarılı bir turizm programı olarak değerlendirilmiş olsa da, bu alanda özel hedeflerin olmamasından ve özellikle de turist hizmetleri için ekipmandan yoksun olmasından ötürü, kapsamlı bir program olarak öngörülmemektedir (Farzin, 2006: 213).

Ana hedefleri İran kültürünün tanınması ve tanıtılması, olanakların yaratılması ve yerli ve yabancı turistlere yönelik tesislerin sağlanması olan beşinci kalkınma programı (1973-1977/1352-1356), son devrim öncesi gelişim programıydı (çünkü devrim öncesi altıncı program uygulanmadı). Yabancı ve İranlı turistlerle ilgili hedeflere ek olarak, beşinci programda, turizm tesislerinin çeşitliliğini artırmak amacıyla otel ve konuk evi de hedeflenmiştir. Devrim öncesi yıllarda turizm planlaması için beşinci programda hükümetin en önemli önlemlerinden biri, İran Planlama Örgütü ve bir yabancı turizm şirketi olan “Kansolet” arasında 1971(1350 H.Ş) yılında, İran'ın turizm projesi için bir

sözleşmenin imzalanması oldu (Ziyari, 2015: 36). Genel olarak, devrim öncesi dönemde turizm sektörü programlarının ana unsurları FARZİN'e (2006: 213) göre şunlardır:

- Uluslararası varlıklar ve turizm faaliyetlerinin yönetimi ve yönetimi için yeni bir organizasyon yapısı ve sistemi oluşturulması.
- Turizm endüstrisindeki büyük küresel şirketlerle ortaklıklar yoluyla turizm hizmetlerinin geliştirilmesi.
- Ülkenin bölgesel turizm merkezlerinin turistik mekânlarının tanınması ve tanıtılması.
- İnsanları sanayileşmiş yabancı ülkelere gitmeye teşvik etmek ve bu ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişiminin kazanımları ve deneyimleri hakkında bilgi sahibi olmaları.

Bu dönemde (1962-1978/1341-1357 yılları arasında) turizm endüstrisi İran'da gelişti, ancak bu gelişme çoğunlukla fiziksel boyutlardaydı. Hilton, Sherayton, Kontinental ve Haiti, dört büyük otelcilik şirketi, ülkede yatırım yapmış olsalar da, turizm sektörü arzu edilen büyüme yolunu bulamadı (Mesumi, 2013: 136).

İlk dönemdeki programlar (1962-1978/1341-1357H.Ş) belgeleri arasında “İran'ın kapsamlı turizm programı”, ülkedeki turizm faaliyetlerinin gelişmesi için yapılmış tek programdır. Bu program, sosyal refah ile birlikte turizmin hızlı gelişimini takip eden kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli teklifler sunmuştur. İran'ın önceki belgelerinde kullanılan aşırılıklar dikkate alınarak bu turizm programı (kapsamlı turizm programı), iç ve dış turizme odaklanmıştır. Yeni turistik mekanların keşfi ve oluşturulması, turizm faaliyetlerinin merkezileştirilmesine yönelik eğilim ve turistik projelerin uygulanmasının getirdiği maliyet ve gelir tahminleri, bu programda ilk kez İran'da tanıtılan olumlu noktalar arasında yer almıştır (Mesumi, 2013: 134).

Devrim sonrası turizm geliştirme programlarında ise İran İslam Devrimi'nin (1978/1357 H.Ş) zaferiyle iktidar topluluğunun değerleri değişti ve önceki düzenlenen programların tutumları, amaçları, stratejileri ve politikalarından farklı olarak bütün ekonomik ve sosyal boyutları etkiledi. Ayrıca, bazı dış faktörlerin yanı sıra huzursuzluk ve iç sorunlar da ülkenin altıncı kalkınma planının uygulanmamasına neden oldu. Dayatılan savaşın başlangıcı da bu bölümün sorunlarına ekledi (Ziyari, 2015: 36; Mesumi, 2013: 81).

Böylece İran İslami Devrimi'nin zaferinden sonraki ilk on yılda, ülkedeki yükselen turizm endüstrisi, dayatılan savaşın başlangıcı ile birlikte iç huzursuzluğu ve özellikle bazı karar alıcılar arasında turizm faaliyetlerine yönelik bazı olumsuz tutumların varlığı ve gelecek için açıkça tanımlanmış hedef ve politikaların eksikliği nedeniyle şiddetli durgunlukla karşılaştı. Bu on yıllık sürede hiç bir turizm gelişimi programı olmadan müfredatsız olarak adlandırıldığına değinebiliriz. Bu durum sadece turizm sektöründe değil, tüm sektörlerde de olmuştur (Mesumi, 2013: 136). Bu nedenlerden dolayı, (1989/1368 H.Ş) yılına kadar olan turizm, belirli ve uzun vadeli hedef ve politikalarla herhangi bir kodlanmış planlamaya sahip değildi ve bu da ülkedeki turizm sektöründe bir durgunluğa yol açtı.

Ülkenin turizm sektörü, savaşın ve devrimin ilk yıllarındaki siyasi krizin yol açtığı sorunlar nedeniyle büyük zarar gördü. Devrim öncesi beşinci kalkınma planı ile devrimden sonraki ilk kalkınma planı arasındaki dönemde, ülkeye giren yabancı turist sayısı ve döviz geliri yıllık % 8 azaldı. Böylece 1988 (1367 H.Ş)'de ülkeye gelen turist sayısı 70 binde kalmış, elde edilen gelir ise 29 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu yıllar boyunca birçok turizm tesisi ve hizmeti işten çıkmış ve turizm endüstri derin bir durgunluk içine girmiştir.

Bunlara rağmen turizm sektöründeki devrim sonrası ilk kalkınma planının ana hedefleri şunlardır:

- Turizm tesislerinin iyileştirilmesi ve yolcu kapasitesinin artırılması.
- Gelen turist sayısını 1993 (1372 H.Ş)'te 318000'e çıkarmak ve beş yıllık plana göre 450 milyon dolar döviz kazancı sağlamak.

İlk program hedeflerine ulaşmada başarılıydı, ancak dış politikadan kaynaklanan sorunlardan ve özel sektör için uygun planlama yapılmamasından dolayı bu dönemde turizm sektöründe uygun bir yatırım yapılmadı (Ziyari, 2015: 36, 37). Daha sonra, 2, 3, 4, 5 ve 6'ncı planlar gelecek yıllarda geliştirildi ve onaylandı ve mevcut altıncı program günümüz itibariyle (2018/1397 H.Ş) devam etmektedir.

Sonuç olarak İran İslami Devrimi öncesi ve sonrasında iki dönemdeki programların ilke, amaç ve politikalarında temel bir dönüm noktası olsa da, maalesef son kırk beş yıllık programların hiçbiri ülkede turizmi istenen seviyeye getirememiştir. Bu esasta, İran'da

turizmin hak ettiği bir konumda olmadığı görülmektedir. İran'daki turizm programlarının başarısızlığı pek çok nedene sahip ve turizm sektörü birçok sorunlarla karşı karşıyadır.

İran'daki turizm programlarının başarısız olmasının nedenlerinden biri, planlamayla ilgili yanlış düşünme ve planlama sisteminin zayıflığından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, mevcut yaklaşımla geliştirilen tasarımlar (planlar) genellikle başarısız, az sayıda uygulanmakta ve sonuçta turizmin gelişmesine yol a mamaktadır. Ayrıca, İran'daki turizm programlarının başarısızlığına diğer faktörler de katkıda bulunmuştur. Yani, topluluğun değer sistemi, planlama türü, İran'da planlama ve plan yapma yeri ve önemi, planlama sistemi, karar verme yapısı ve süreci, değerlendirme sistemi, veri tabanları ve bilgi eksikliği, süreçteki insanların, programların hazırlanması ve uygulanması sürecine katılmamaları, ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve çevresel sektörlerindeki sorunlar bu faktörler arasında yer almaktadır (Mesumi, 2013: 136; Farzin, 2006: 213; Ziyari, 2015: 37).

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞAL ORTAM ŞARTLARI - TURİZM İLİŞKİSİ

2.1. JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER - TURİZM İLİŞKİSİ

Yeryüzü şekilleri her yerde aynı olmayıp bölgelere göre farklılıklar gösterir. Buna göre, dünyanın her alanı kendi jeomorfolojik özelliklerine sahiptir. Bu nedenle, bir alandaki çeşitli morfolojik birimlerin varlığına göre planlamacılar arazi kullanımının türünü belirlemenin yanında nasıl yapılabileceğini belirleyebilir. Bu arada, bir bölgedeki turizmin gelişmesini planlamak da bu bölgedeki çeşitli dalgalanmalardan etkilemekte ve farklı jeomorfolojik birimler, bu alandaki belirli turizm türlerinin gelişmesine yardımcı olabilmektedir. Bu nedenle, çalışmanın bu kısmında, Doğu Azerbaycan İli'nde jeomorfolojik yapının geçmişte ve günümüzde farklı turizm türlerinin oluşumu üzerindeki etkileri ile birlikte, bu yapının gelecekteki gelişim üzerindeki olası etkileri de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Doğu Azerbaycan İli'nin doğal görüntüsü, dağlar ile onların aralarında yer alan vadi ve ovalardan oluşmaktadır. Dağlık kütleleri; Garadağ, Mişo ve Moro, Goşa Dağ, Sebelan, Sehend, Bozguş ve Tekht –E-Soleyman oluşturmaktadır (Harita 2.1).

2.1.1. Dağlık Alanlar

Bunlardan Garadağ kütlesi, ilin kuzey kısmının tamamını kapsayan, bölgenin en geniş dağ silsilesidir. Bu dağ birimi, ilin batı ucundaki Divandağ bölgesinden başlayıp, Merend, Şebester, Tebriz, Eher, Keleyber ve Meşkinşehr (Erdebil iline bağlı) ilçeleri sınırları içerisinde devam etmekte olup, Dere Rud ve Geresu nehirleri vadilerine kadar uzanmaktadır.

Goşadag silsilesi, batıda Geredağ dağlarına ve doğuda'da Savalan'ın büyük volkanik kütesine katılır. Bu silsilenin en yüksek noktası, Goşadag zirvesidir (3150 m)³. Diğer yüksek zirveleri Nermin, Saplah ve Yağlı Dağ olarak adlandırılır. Bu silsile doğu-

³ Dağların yükseltileri ve zirve adları, Silahlı Kuvvetler Coğrafi Organizasyonu (2000: 105) verilerinden alınmıştır.

batı doğrultusunda uzanır. Bu silsile, güneyde Sarab ve Heris, kuzeyde ise Eher ilçelerinin doğal sınırırır.

Azarbaycan platosının en yüksek noktası (4811 m) olan ve aynı zamanda zirvesi Erdebil ili sınırları içerisinde bulunan Savalan volkanik kütlesi ise Goşadağ silsilesinin doğu ucunda yer alır. Bu dağlık kütlelerin batı yamaçları, Heris, Eher ve Sereb kentlerinin doğu yönündeki manzaralarını oluşturmaktadır.

Mişo ve Moro dağları; eyaletin batısında bulunmaktadır. Bu dağ silsilesi, Urmia (Urmiye) Gölü'nün kuzeyinde ve Tebriz'in kuzeybatısında yer almakta olup bu alanda, alçak tepelerle, Tebriz'in, kuzeyindeki Ovn Ebn Ali dağlarına uzanır. Bu dağ sırasının en yüksek noktası, 3155 metre yüksekliğinde Ali Elemdar zirvesidir. Diğer önemli zirveleri ise Mişo, Guye Zengi ve Pir Musa'dır.

Diğer bir volkanik kütleyi oluşturan Sahand Dağları (3707 m), Tebriz şehrinin güneyinde yer alır. Bu dağ kompleksi, Azerbaycan'ın ortasında tek bir büyük topografik birim olarak yer almaktadır. Bu dağların en yüksek zirvelerini Sehend, Sultan Derviş, Meydan, Ovliya, Girov, Ervaneh ve Buz vs. oluşturur.

Boguş dağları doğu–batı yönünde genişleyerek, doğu yamaçları boyunca güneyde Dere Rud nehri vadisi ve Çehel Nur dağlarına kadar uzanmaktadır. Bu dağlık kütlenin en yüksek noktası Bozguş (3302 m) zirvesidir.

Erbet veya Takht Soleyman dağları, ilin güney kesiminde yer almaktadır. Eyaletin diğer dağlık bölgelerinden farklı olarak bu dağlar, Sahand'ın güney yamaçlarından başlamakta ve kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. En yüksek noktası 3206 metre yükseklikteki Gible olup, Erbet, Güldamen, Baba ve Şuvant diğer önemli zirvelerini oluşturur. Bu zirveler aynı zamanda Aydoğmuş ve Gerrangu nehirlerinin kaynağını meydana getirir.

Hiç şüphesiz bu alanlar; dağ turizmi ve aktiviteleri (doğa yürüyüşü/trekking, alpinizm, kaya tırmanışı vb.), kış turizmi (kayak turizmi), ekoturizm, yayla turizmi ve kırsal turizm gibi pek çok turizm türü ve aktivitesinin gerçekleştirileceği alanlar arasında bulunmaktadır. Bu konular ile ilgili daha sonraki bölümlerde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

2.1.2. Ovalar

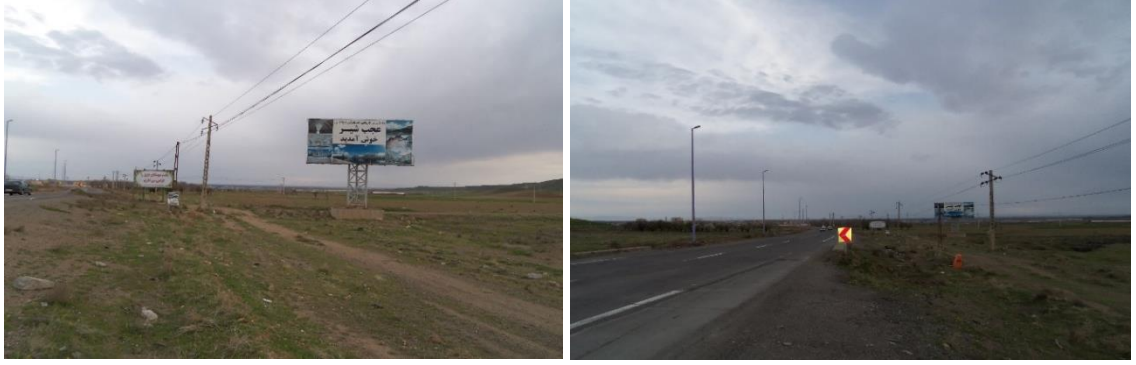
Adı geçen dağ ve topoğrafik birimler arasındaki ovaların yanı sıra Urmiye Gölü'nün çevresindeki alüvyal ovalar ildeki ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. İlin en önemli ovaları büyüklüğü bakımından şunlardır:

Tebriz Ovası, Misho ve Moro dağları (kuzeyde) ile Sahand Dağları (güneyde) ve Urmia Gölü kıyıları (batıda) arasında yer almakta olup, yaklaşık 470.000 hektarlık bir alana sahiptir. Bu alanı ile ilin en geniş ovası olup, yaklaşık 1300 metre yükseklikte yer alır ve Ecebşir ile Merağeh ovalarından Sahand Dağı'nın batı yamaçları ile ayrılır (Fotoğraf 2.1).



Fotoğraf 2.1. Tebriz ovası, Doğu Azerbaycan İli'nin en geniş ovası olup, yaklaşık 1300 metre yükseklikte yer alır.

Ecebşir ovası, Doğu Azerbaycan'ın güney ovalarından biridir. Bu ova Gala Çayı'nın (Kale Çay) alüvyal birikintilerinden oluşmaktadır (Fotoğraf 2.2). Ecebşir Ovası batıdan Urmiye Gölü'ne bağlanmıştır ve doğu ile Sahand sıradağları boyunca devam eden irtifalarla sınırlıdır. Ecebşir Ovası güneyden Bonab Ovası'na bağlanmıştır. Verimli topraklar, nispeten ılımlı iklim ve su kaynaklarının varlığından dolayı bu ova üzerinde tarih boyunca farklı yerleşmeler kurulmuştur. Günümüzde bu ova üzerinde üç şehir yerleşmesi (Ecebşir, Herkalan, Hızırlı) ile birlikte çok sayıda köy yerleşmesi bulunmaktadır.



Fotoğraf 2.2. Ecebşir Ovası, Doğu Azerbaycan'ın güney ovalarından biridir.

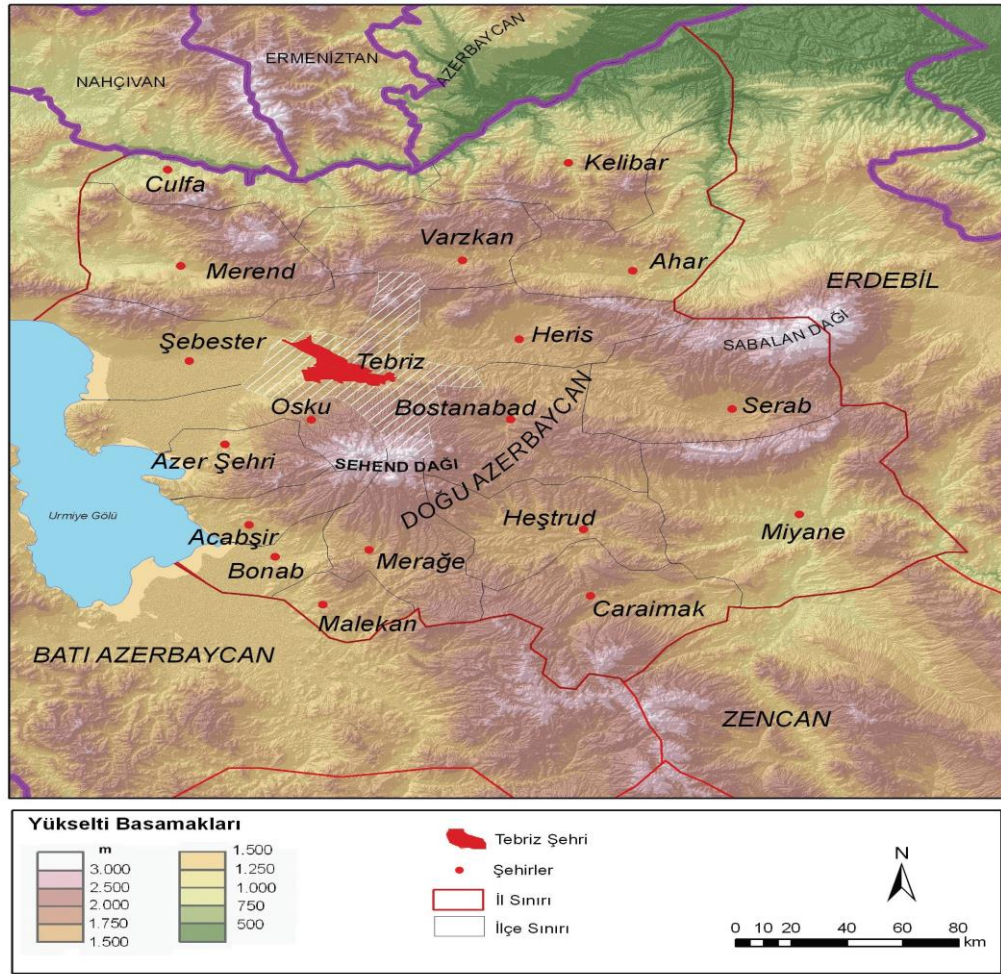
Merağeh Ovası, Doğu Azerbaycan'ın Sahand ve Takht-e-Soleyman Dağları'nın etekleri, Urmia Gölü kıyıları ve Lilan çayı ile çevrilidir. Bu ova yaklaşık 1300 metrelik bir yükseklikte, 90.000 hektarlık bir alana sahiptir.

Marand Ovası, Mişo ve Karadağ dağları arasında yer almaktadır. Tebriz ovasından Karadağ ile ayrılır. Yaklaşık 51 bin hektarlık bir alana sahip olan ova, 1300 metre yüksekliğindedir.

Serab Ovası, Acı Çay'n iki yakasında Goşadag dağları ile Bozguş dağları arasında yer alır. Yaklaşık 50.000 hektarlık bir alana sahip olan ova, Kumtepe Ovası'ndan sonra, ortalama 1650 metre yüksekliğiyle ilin en yüksek düzlüklerinden biridir.

İl sınırları içerisindeki diğer ovaları; Colfa, Yekanat, Bedvestan, Miyaneh, Bostanabad ve Kumtepe oluşturur.

Bu ovalar, turizm bakımından değerlendirildiğinde bu sektöre olabilecek katkılarının başında organik tarıma ve dolayısıyla da organik ürünlerin yetiştirilmesine önemli ölçüde elverişli olmaları ile önem arz etmektedirler. Özellikle de günümüz itibarıyla insan sağlığı bakımından organik besinlere çok daha fazla önem verilmesi, tarıma uygun alanlarının önemini daha fazla arttırmaktadır. Bütünüyle bunlar, ovalarında dolaylı yönde olsa turizme hizmet sunabileceklerini göstermektedir.



Harita 2.1. Doğu Azerbaycan İli'nin Fiziki Haritası (Kaynak: Ghassem Mahmoudi, 2010: 172).

2.1.3. Vadiler

İnceleme alanı içinde çok sayıda kültürel, tarihi ve doğal turistik yeri barındıran eşsiz vadilere sahiptir. Jeomorfolojik bakımdan çeşitli tip ve oluşumda olan bu vadiler diğer ilgi çekici yerler ile birlikte, çevresindeki şehir sakinlerinin boş zamanlarını geçirmek için herbiri önemli rekreasyon alanları durumundadır. Aynı zamanda buralar barındırdıkları doğal ve beşeri çekicilikleri ile Doğu Azerbaycan İli'ne gelen turistlerin ziyaret edebileceği yerler arasında bulunur. Bu vadilerin coğrafi ve aynı zamanda turistik özelliklerini kısaca şu şekilde ortaya koymak mümkündür.

Ligvan vadisi, Tebriz ilçesinin güneydoğusunda, Sahand Dağları'ndan kaynağını alan Ligvan nehrinin oluşturduğu vadi, aynı zamanda eteklerinde yer alan köyün doğu kesiminde bulunmaktadır. Bu vadi veya Levan Deresi, havzasındaki su kaynakları ve

ormanlarıyla Tebriz ilçesi ve Doğu Azerbaycan İli'nin en önemli turizm merkezlerinden biri durumundadır (Fotoğraf 2.3). Özellikle de hafta sonları, Tebriz halkının tercih ettiği bir rekreasyon merkezidir. Vadide, Tebrizin zengin insanlarına ait çok sayıda villa ve ikinci ev inşa edilmiştir.



Fotoğraf 2.3. Ligvan vadisi, su kaynakları ve ormanlarıyla Tebriz ilçesi ve Doğu Azerbaycan İli'nin önemli turizm merkezlerinden biridir.

Saiid Abad Vadisi, Tahran-Tebriz yoluna 2 km uzaklıktaki yayla bölgesinde yer almaktadır. Herem Dağı ve Sahand Dağları'nın kuzey cephesinden kaynaklarını alan ve aynı zamanda vadiyi oluşturan Seyd Ava Nehri, vadi boyunca yer yer orman örtüsü ve meyve bahçeleri içerisinde akmaktadır. Bu vadi içerisinde doğal turistik çekiciliklerin yanı sıra önemli tarihi eserler de mevcuttur (Fotoğraf 2.4). Bunlar arasında, Tebriz-Tahran eski ana yolu üzerinde bulunan, Safevi Dönemine ait Şeykh Köprüsü (Seyd Abad Köprüsü) yer almaktadır.



Fotoğraf 2.4. Said Abad Vadisinde Seydava Nehri ve onun üzerinde bulunan tarihi Şeykh (Seyd Abad) Köprüsü.

Gala Çay (Kale Çay) Vadisi, Sahand Dağları'nın batı yamaçlarında yer alan turistik öneme sahip kanyon görünümlü vadilerden biridir. Ecebşir ilçesi sınırları içerisinde bulunan bu vadi, turistik kaynaklar bakımından zengindir. Bu özelliğinden dolayı, Kültürel Miras Örgütü tarafından turistik alan olarak seçilmiş ve *Gala Çay Turizm Örnek Alanı* olarak adlandırılmıştır. Vadi boyunca, Zohak Kalesi ve Urartulara ait kaya yazıtı gibi tarihsel eserlerin varlığı, yerel kültür ve geleneksel yaşam tarzı yanı sıra Gala Çayı üzerinde inşa edilen baraj ve doğal çevrenin eşsiz doğal güzelliği (Fotoğraf 2.5) önemli turistik çekiciliklerdir. Bu nitelikler vadiyi, bölge turizmi bakımından önemli kılmaktadır. Bu bağlamda her yıl binlerce turiste hizmet sunmaktadır.



Fotoğraf 2.5. Ecebşir ilçesi sınırları içerisinde bulunan *Gala Çay (Kale Çay) Vadisi*, Sahand Dağları'nın batı yamaçlarında yer alan turistik öneme sahip vadilerden biridir.

Doğu Azerbaycan'da turistik bakımdan dikkat çeken bir diğer vadiyi, ilin kuzeyinde Keleyber (Kalibir) ilçesi sınırları içerisinde Eresbaran ormanları yöresinde yer alan *Mekidi Vadisi* oluşturur. Vadi; morfolojik birimleri, iklimi ve bitki örtüsü (Mekidi Orman Parkı) yanı sıra kaplıcaları ve tarihi Babek Kalesi ile turistik bakımdan dikkat çekmektedir (Fotoğraf 2.6).



Fotoğraf 2.6. Mekidi Vadisinin turistik açıdan önem arz etmesinde etkili olan unsurlardan biri de Mekidi Orman Parkı'dır.

Merağeh İlçesinde yer alan Goşayış Vadisi de turistik açıdan öneme sahiptir. Mordî Çayının şekillendirdiği vadide bulunan turistik çekicilikler arasında bozulmamış doğası yanı sıra Hampoil Mağarası ve akarsu yatağı kenarlarında bir kaç noktadan çıkan kaplıca suları bulunur. Bu özellikleri sayesinde vadi her yıl binlerce turisti bölgeye çekmektedir.

Ovalarda gibi morfolojik unsurlardan bir diğerini oluşturan vadiler de doğal oluşumları barındırması yanı sıra su kaynakları, şelaleleri, flora ve fauna özellikleri ile turizm, özellikle de doğal turistik kaynaklar bakımından önem arz etmektedir. Bütün bu özellikleri sayesinde bu alanlar, doğa sever turistlerin uğrak yerleri arasında bulunmaları sonucunu doğurmaktadır.

2.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ - TURİZM İLİŞKİSİ

İklim, turizm endüstrisinin gelişimini etkileyen başlıca faktörlerden biridir. Açık alanlarda seyahat etmek ve deniz kıyılarında güneşlenmeden, dağlık alanlarda kayak ve başka turistik faaliyetler de hava koşullarına bağlıdır . Hava yolculuğunda hava durumu hakkında ayrıntılı bilgi gerektirir. Ayrıca iklim şartları bir turizm alanında tatil süresinin belirlenmesinde önemli rol oynar. Sıcaklık, nem, güneş ışığı, rüzgar vb. gibi iklim unsurları her türlü turizm faaliyetlerini olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda farklı iklim koşullarına bağlı tur operatörleri ve bağlı turizm faaliyetleri mevsimsel talep ve mevsimlik, istihdam, yatırım ve turizm karlılığında önemli bir etken olarak belirlenmektedir (Gaderi İsmail, 2015: 62).

Aynı zamanda iklim, coğrafi ortamın doğal özellikleri kadar, insan ve faaliyetlerini doğrudan veya dolaylı etkileyen, en önemli faktörlerden biridir. Bu şekli ile de iklim özellikleri, coğrafi mekân birimleri olarak bölge ve yörelerin tanınması, ekonomik potansiyelin araştırılması ve muhtemel kalkınma yollarının ortaya konulması bakımından büyük önem taşımaktadır (Nişancı, 1989: 69). Ayrıca, insanların gerek fiziki yapısı ve gerekse de sosyal yaşayışları üzerinde oldukça etkilidir (Zaman, 2012: 52). Bu nedenle de bir bölge, ya da yörenin iklim özelliklerini ortaya koyabilmek için, o sahada uzun yıllar boyunca ayrıntılı ve sağlıklı rasatlar yapan meteoroloji istasyonlarının bulunması gerekmektedir.

İklim özellikleri ile turizm arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Nitekim herhangi bir bölgenin iklim elemanları ve bunların, uzun yıllık ortalama değerlerini ifade eden,

yine o bölgenin iklim tipi, turistik çekim gücü olarak, büyük önem taşır. Başka bir anlatımla, iklim tipi ve iklim elemanlarının uzun yıllık ortalamaları, turistik çekim bölgelerinin oluşumunu hazırlayan faktörler arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla iklim verilerinden bazıları, çevrenin turistik potansiyel çekim gücü taşıyıcısı ya da jeo-ekonomik potansiyel kaynak olarak kabul etmenin, isabetli bir görüş olacağı şüphesizdir (Doğanay, 2001: 42).

Bu şekliyle iklim, turistik çekim bölgelerini hazırlayan faktörler arasında önemli bir yere sahiptir (Özgüç, 1998: 48). Aynı zamanda iklim; turizmin türünü, etkinliklerini, turizm sezonu ve süresini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Nitekim turistlerin ziyaret ettikleri yerlerdeki iklim şartları, seyahat ve konaklamada oldukça etkin rol oynamaktadır. Başta; sıcaklık, yağış, nem, rüzgâr, güneşlenme süresi gibi iklim unsurları, turistik mevsimin uzunluğunu, turizm türüne göre değiştirmektedir (Emekli, 1998: 54). Gerçekten de, turistler için tatillerini iyi geçirebilmek için, tatil destinasyonundaki iklim koşullarındaki fiziksel rahatlık çok önemlidir. Öyle ki, ister aktif isterse de pasif olsun, tatil süresince yapmayı planladıkları rekreasyon faaliyetlerini de, rahatsızlık duymadan gerçekleştirebilmelidirler. Kısaca iklim, bir tatil destinasyonu için başlı başına bir çekicilik oluşturabilmektedir (Özgüç, 1998: 46).

Kültür turizmi ve kongre turizmi gibi turizm türlerinde de ziyaretçilerin soğuktan rahatsız olmayacağı, sıcaklık ve nemden bunalmayacağı günler ve aylar tercih edilmektedir. Bu nedenle iklim şartları, turizmin mevsimlik dağılışı ve süresine etki ettiği gibi, hangi turizm türünün geliştirilebileceği konusunda da söz sahibidir (Zaman, 2012: 53). Ayrıca sıcaklık, yağış, nem, rüzgâr, güneşlenme süresi gibi iklim unsurları turistlerin faaliyetlerini de etkilemektedir. Bu yüzden, bir yerde belirli bir turizm türünün geliştirilmesi isteniyorsa, mutlaka iklim şartlarının göz önünde bulundurulması gerekir. Örneğin; kıyı turizminde yağışlı bir gün, turistlerin günlük programlarını bozmakta, aynı şekilde spor turizmi için gelmiş bulunan sörfçüleri rüzgârsız bir gün pasif kalmaktadır (Emekli, 1998: 73-74).

Doğu Azerbaycan İli'nde coğrafi konum, yükseklik, dağların uzanış doğrultusu ve yer şekilleri gibi etmenler, farklı iklim elemanlarının oluşmasına yol açmıştır. Bu nedenle İlin fiziki sınırları içerisinde değişik iklim tipleri görülmektedir. Ayrıca ilin iklimi kuzeyden gelen soğuk hava kütlelerinin etkisi altına da girmektedir.

Turizmle ilgili klimatolojik koşullara göre ilin yaz turizmi mevsimi, mayıs ayının onbeşinden (ordibeheşt ayının 15), ekim (mehr) ayının sonunu kapsar. Dolayısıyla Doğu Azerbaycan İli'ni ziyaret etmek için en ideal zaman, bahar ve yaz aylarıdır. Böylece bu aylarda ziyaret eden turistler ilin doğal güzelliklerinden maksimum şekilde yararlanabilmektedir.

2.2.1. İklim Elemanları

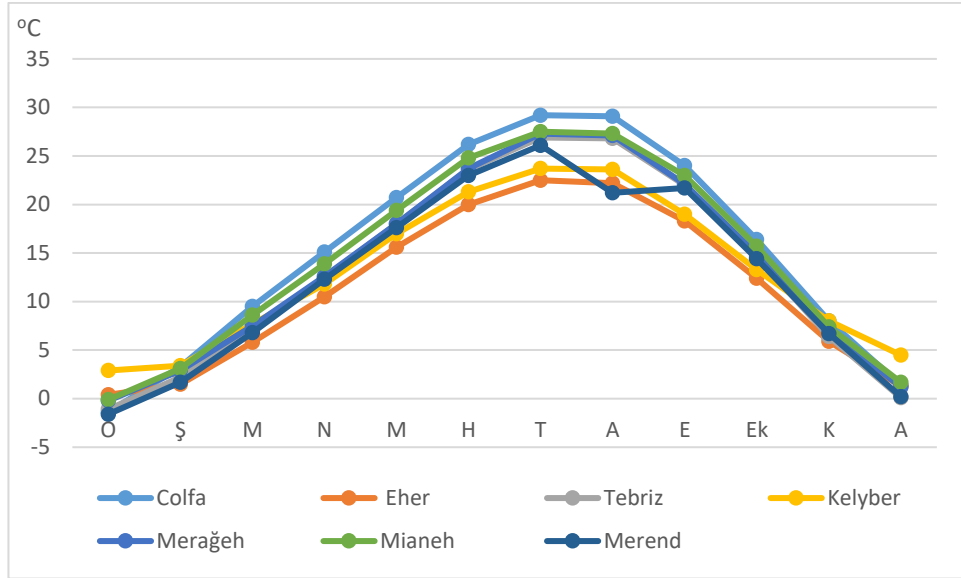
2.2.1.1. Sıcaklık

İklim elemanı olarak sıcaklık, bir taraftan buharlaşma ve yağış durumunu, su ihtiyaç değerlerini tayin ederek, karların erimesine, don olaylarının meydana gelmesine sebep olarak, doğrudan doğruya hidrolojik şartlar üzerinde derin tesirler meydana getirdiği gibi; diğer taraftan atmosferin stabilizesi (kararlılık), insitabilitesi (kararsızlık) ve yağış üzerinde önemli rol oynamaktadır (Erinç, 1957: 15). Bu nedenle gerek fizikî ve gerekse beşerî ve ekonomik faaliyetler üzerinde etkili olan sıcaklığın durumu ile yıl içindeki gidişini ortaya koyabilmek için, sahada mevcut çok sayıdaki istasyona ait verilerden yararlanılmıştır.

Tablo 2.1. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend'de Aylık ve Yıllık Ortalama Sıcaklıklar (°C /1997-2016).

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Colfa	-1.4	3.3	9.5	15.1	20.7	26.2	29.2	29.1	24.0	16.4	8.0	1.4	15.1
Eher	0.4	1.5	5.8	10.5	15.6	20.0	22.5	22.2	18.3	12.4	5.9	1.3	11.4
Tebriz	-1.1	2.2	7.0	12.5	18.0	23.6	26.9	26.8	22.0	14.6	6.4	0.1	13.3
Kelyber	2.9	3.4	7.7	11.8	17.0	21.3	23.7	23.6	19.0	13.3	8.0	4.5	15.6
Merağeh	-0.2	2.9	7.5	12.6	18.0	23.7	27.3	27.1	22.1	14.9	7.1	1.2	13.7
Mianeh	-0.1	3.1	8.6	13.9	19.4	24.8	27.5	27.3	23.0	15.7	7.4	1.7	14.4
Merend	-1.6	1.7	6.8	12.3	17.6	23.0	26.1	21.2	21.7	14.4	6.7	0.2	12.5

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli Meteoroloji Örgütü.



Şekil 2.1. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend’de Ortalama Sıcaklık Değerlerinin Yıllık Gidişi.

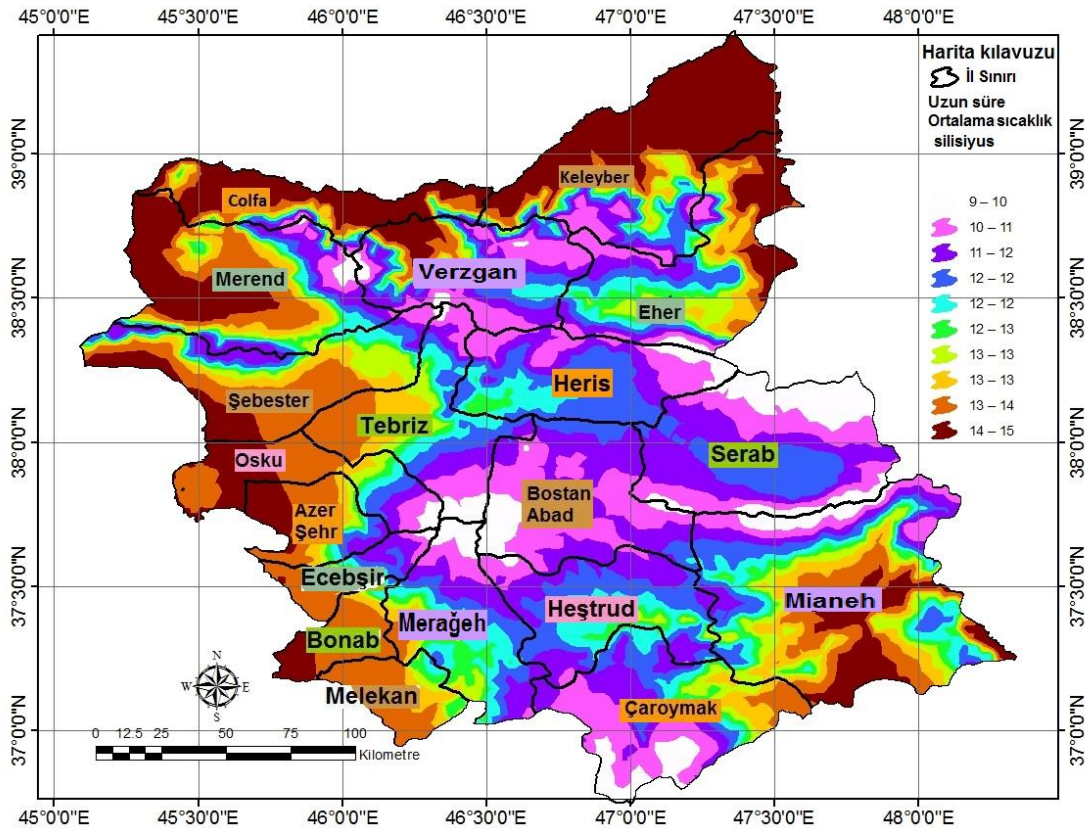
Doğu Azerbaycan İli, coğrafi konumu ve farklı bölgelerindeki çeşitli yüksekliklerin varlığı nedeniyle İran’ın soğuk illerinden biridir. Gerçekten de hava sıcaklığı, İran’ın orta ve güneyindeki diğer illerinden daha düşüktür. Nitekim yıllık ortalama sıcaklık 11.4 °C (Eher) ile 15.6 °C (Kelyber) arasında değişmektedir. Diğer istasyonlarda da (Colfa 15.1 °C, Tebriz 13.3°C, Kelyber’de 15.6 °C, Merağeh 13.7°C, Merend 12.5 °C ve Mianeh 14.4°C) benzer ortalamalar görülmektedir (Tablo 2.1 , Şekil 2.1; Harita 2.2).

Meteoroloji istasyonlarına ait sıcaklık verileri incelendiğinde; istasyonlar arasında belirgin farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bütün istasyonlarda ortalama en düşük sıcaklıklar ocak ayında ölçülmüştür. Bu istasyonlardan Eher (0.4 °C) ve Kelyber (2.9 °C) dışındakilerde ocak ayı ortalaması eksi değerler göstermektedir. Böylece ocak ayının Doğu Azerbaycan’ın tüm bölgelerinde en soğuk ay olduğu söylenebilir. Diğer soğuk ayları aralık ve şubat oluşturmaktadır. İncelenen bölgenin en düşük ortalama sıcaklığı ocak ayında -1.4 °C ile Colfa istasyonu ve -1.1 °C ile Tebriz istasyonu aittir (Tablo 2.1, Şekil 2.1).

Bütün istasyonlarda mayıs, haziran, temmuz, ağustos ve eylül aylarındaki ortalama sıcaklık, yılın diğer aylarından daha yüksektir ve istasyonların hiçbiri 15 °C’den düşük bir sıcaklığa sahip değildir. En yüksek ortalama aylık sıcaklık, Colfa’da temmuz ayında 29.2 °C olarak ölçülmüştür. Bu ayda, çalışma alanındaki tüm istasyonlarda kaydedilen

sıcaklık diğer aylara göre daha yüksektir. Bu nedenle, Doğu Azerbaycan'ın en sıcak ayı temmuz olup bunu ağustos takip etmektedir (Tablo 2.1, Şekil 2.1).

İlde yıllık sıcaklık değişimleri az olmakta; en yüksek ve en düşük aylık sıcaklık ortalamaları arasındaki fark (amplitüd), 20 °C'nin üstündedir. Bu bağlamda en düşük fark 20.8 °C ile Kelyber'de görülürken bunu 22.1 ile Eher ve 24.5 °C ile de Merend takip etmektedir. Diğer istasyonların tamamında bu fark 25 °C'nin (Colfa 27.8 °C, Tebriz 28.8 °C, Merağeh 27.1 °C ve Mianeh 27.4 °C) üzerindedir (Tablo 2.1, Şekil 2.1).



Harita 2.2. Doğu Azerbaycan İli'nin uzun süre ortalama sıcaklık haritası (Kaynak: Doğu Azerbaycan İli Meteoroloji Örgütü).

Sıcaklık değerleri dikkate alındığında pek çok turizm türü için, bölge bağlamında ortalama değer olarak 15 – 30 °C arası turizm sezonu için (kültür turizmi, dağ ve yayla turizmi, kırsal turizm vs gibi) en uygun dönem olarak görülebilir. Bu sürede Doğu Azerbaycan için 6-7 aylık (nisan- ekim) dönemi kapsamaktadır. Bu sürede iklim şartlarının genelde engelleyici bir unsur oluşturmaması, Doğu Azerbaycan bölgesi için bir avantaj olarak görülebilir. Ancak bu dönem içerisinde sıcaklıkların bu değerler üzerinde seyrettiği günlerde, insan üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alındığında

turizmin olumsuz etkilenmesi de söz konusu olmaktadır. Aynı şekilde kış turizm, özelliklede kayak turizmi için hem karın yerde kalış süresi hem de kar kalitesi bakımından ortalama sıcaklık değerlerinin 0 °C altında olması ayrı bir öneme sahiptir. Bu bakımdan bölge sadece birkaç aylık bir döneme sahiptir.

2.2.1.2. Donlu Günler

Doğu Azerbaycan İli'nde, don olaylı günler sayısı bakımından da istasyonlar arasında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Nitekim en az don olayı Kelyber'de (62.4 gün) en fazla Tebriz'de (88.8 gün) görülmektedir. Bu durum yükseltilere gidildikçe, karasallığın da şiddetlenmesine bağlı olarak artmaktadır. Kuşkusuz don olaylı gün sayıları kadar, don olaylı günlerin aylara göre dağılımı, başka bir anlatımla başlangıç ve bitiş tarihleri de çok önemlidir. Çünkü sayılı günler arasında don olaylı günler belki de insan ve faaliyetlerini en çok etkileyendir. Örneğin don olayları, beton ve asfalt gibi yolların bozulmasına, ulaşımın aksamasına neden olabilir. Ulaşımın aksaması bu günlerdeki turizm faaliyetlerini olumsuz etkileyebilir. Diğer taraftan donlu günler sayısı özellikle kış aylarında karın kısa sürede erimesini engelleyerek kış turizmi sezonunun uzamasına olumlu yönde etki etmektedir.

Bu bağlamda, çalışma alanında, don olayı genellikle yılın soğuk aylarında, yani kışın üç ayı, sonbaharın son iki ayı (ekim, kasım) ile ilkbaharın ilk iki ayında (mart ve nisan) görülür. Az da olsa özellikle nisan ayında görülen don olayı, tarım ürünleri için donma riskini arttırdığı gibi ilin ekonomisi ve turizmi üzerinde de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Mevcut verilere dayanarak, mayıs-eylül aylarında sahanın hiçbir istasyonunda don olayı kaydedilmemiştir (Tablo 2.2).

Tablo 2.2. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend'de Don Olayı Görülen Günlerin Aylara Göre Dağılımı (1997-2016).

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Toplam
Colfa	22.4	15.9	4.3	0.3	-	-	-	-	-	-	5.5	18.9	67.3
Eher	21.5	19.3	12.9	2.2	-	-	-	-	-	0.9	8.9	19.8	85.5
Tebriz	25.3	20.0	10.6	1.0	-	-	-	-	-	-	8.7	23.2	88.8
Kelyber	17.7	15.0	8.3	1.3	-	-	-	-	-	0.5	4.9	14.7	62.4
Merağeh	21.7	16.4	7.2	0.7	-	-	-	-	-	0.1	5.8	18.1	70.0
Mianeh	22.6	15.9	7.7	0.5	-	-	-	-	-	-	7.8	20.1	74.5
Merend	22.4	17.2	8.6	0.7	-	-	-	-	-	0.2	5.5	20.6	75.2

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli Meteoroloji Örgütü.

2.2.1.3. Bulutlu Günler

Bölgenin yağış şartlarını etkilemesi bakımından önemli olan bulutluluğun aylara göre dağılışı; en düşük değerlere yaz ve sonbahar, en yüksek değerlere ise kış ve ilkbahar mevsimlerinde rastlanır. Bununla birlikte, bulutlu havaların süresi ilin farklı bölgelerinde ve her istasyonda yılın farklı mevsimlerine ve aylarına göre değişmektedir. Nitekim nisan, bütün istasyonlar açısından en yüksek değerlerin görüldüğü ay durumundadır. Öyle ki, bu ayda bulutluluk Colfa'da 4.0, Eher'de 4.7, Tebriz'de 4.3, Keleyber'de 5.1, Merağeh'de 4.3, Mianeh'de 4.0 ve Merend'de 4.5'dir. Bulutluluğun en az olduğu ay ise ağustostur. Nitekim bu ayda bulutluluk Colfa'da 1.3, Eher'de 2.4 Tebriz'de, 1.7, Keleyber'de 2.9, Merağeh'de 1.2, Mianeh'de 1.2 ve Merend'de 1.5 olarak tespit edilmiştir. Ağustos ayından sonra, temmuz en az bulutluluğa sahiptir. Yıllık bulutluluk verileri gözden geçirildiğinde ise en az bulutluluk 33.6 gün ile Mianeh'de, en çok bulutlu gün ise 47.1 ile Kelyber'de kaydedilmiştir (Tablo 2.3).

Tablo 2.3. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend'de Aylık Ortalama ve Yıllık Bulutluluk Değerleri (0–10).

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Colfa	4.0	3.9	3.9	4.0	3.3	1.9	1.3	1.3	1.4	2.8	3.0	4.1	34.9
Eher	3.5	4.0	4.4	4.7	4.0	2.7	2.4	2.4	2.6	3.7	3.6	3.2	41.2
Tebriz	4.1	4.1	4.2	4.3	3.8	2.2	1.7	1.7	1.7	3.0	3.4	4.2	38.4
Kelyber	3.7	4.2	4.7	5.1	4.7	3.5	3.2	2.9	3.6	4.4	3.9	3.2	47.1
Merağeh	4.3	4.2	4.4	4.3	3.6	1.6	1.1	1.2	1.2	2.9	3.5	4.3	36.6
Mianeh	3.9	3.8	3.8	4.0	3.2	1.6	1.2	1.2	1.9	2.5	3.1	3.5	33.6
Merend	4.2	4.2	4.4	4.5	3.8	2.2	1.5	1.5	1.7	3.3	3.5	3.9	38.7

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli Meteoroloji Örgütü.

Turizmi etkileyen iklim elemanlarından bir diğeri de bulutlu, açık ve kapalı gün sayılarının yıl içindeki dağılışıdır. Bölge bakımından bulutlu günlerin aylık ortalamalarda düşük seyredışı ve pek çok turizm türünün (kırsal turizm, doğa turizmi, dağ ve yayla turizmi vs.) gerçekleştirilebileceği yaz ve sonbahar mevsimlerinde düşük oluşu, bölge turizmi bakımından olumlu olarak değerlendirilmektedir.

2.2.1.4. Yağış

Yağış durumu incelendiğinde 19 yıllık (1997-2016) rasat sonuçlarına göre, Doğu Azerbaycan İli'ndeki istasyonların yıllık toplam yağış miktarı 244.1 ila 440.0 mm arasında değişmektedir. Şüphesiz bölgenin yağış özellikleri üzerinde yükselti ve topoğrafya şartlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sahada özellikle ilkbahar aylarında yağış miktarı artarken yaz aylarında azalmaktadır (Tablo 2., Şekil 2.).

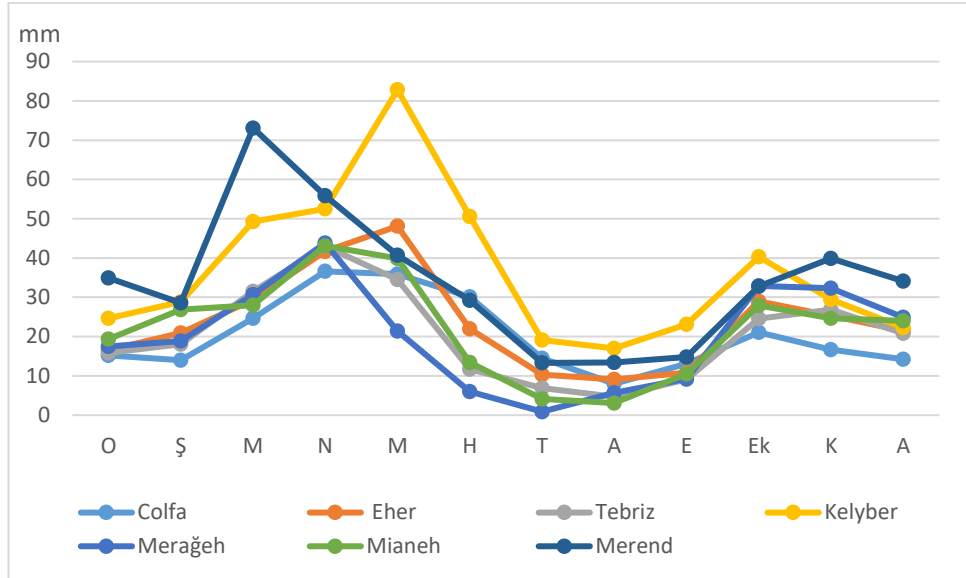
Tablo 2.4. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağah, Mianah ve Merend'de Aylık ve Yıllık Ortalama Yağış Değerleri (mm/ 1997-2016).

İstasyon	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Colfa	15.2	14.0	24.7	36.6	35.9	30.1	14.5	8.0	13.1	21.1	16.7	14.2	244.1
Eher	16.6	20.9	29.4	41.7	48.1	22.0	10.3	9.1	10.8	29.0	25.3	21.5	284.7
Tebriz	15.9	18.1	31.5	43.0	34.5	11.7	6.9	4.7	9.1	24.6	26.9	20.8	247.7
Kelyber	24.7	28.8	49.3	52.5	82.8	50.6	19.1	17.0	23.1	40.3	29.5	22.3	440.0
Merağah	17.5	18.9	30.7	43.8	21.4	6.0	0.9	5.7	9.3	32.9	32.3	24.9	244.3
Mianeh	19.4	26.9	28.0	43.1	39.9	13.4	4.1	3.1	10.5	27.9	24.7	24.0	265.0
Merend	34.9	28.6	73.1	55.9	40.7	29.2	13.3	13.4	14.8	32.8	39.9	34.1	410.7

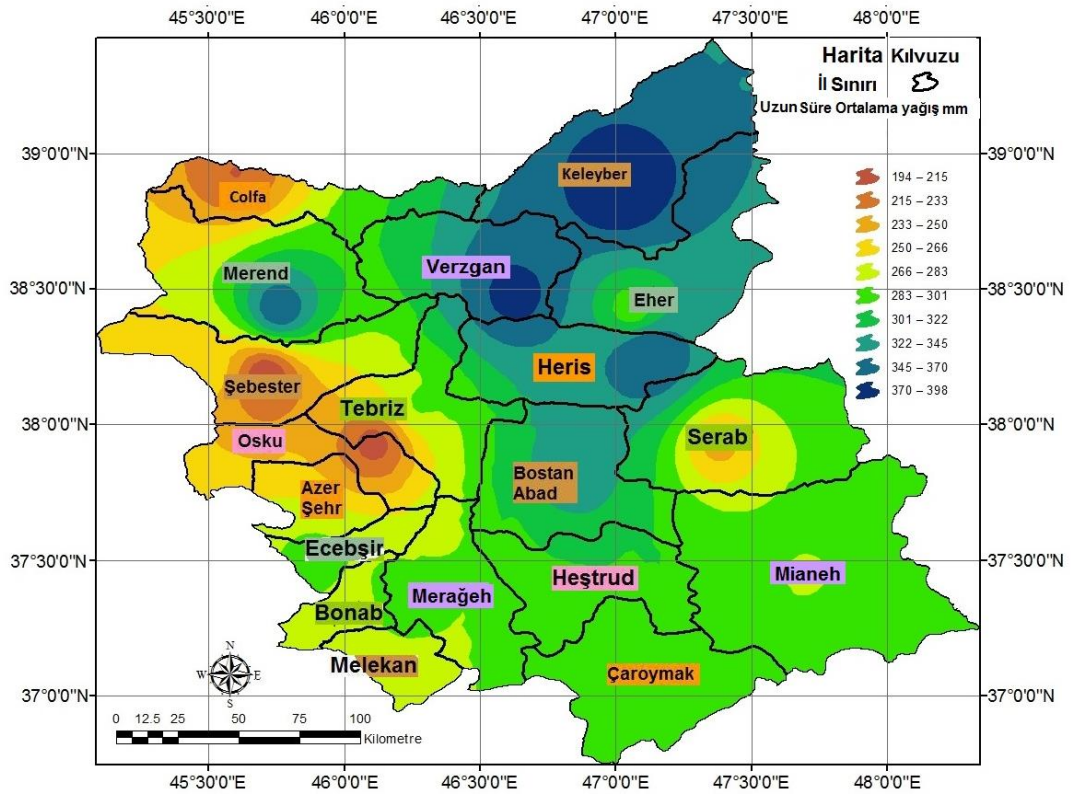
Kaynak: Doğu Azerbaycan İli Meteoroloji Örgütü.

Doğu Doğu Azerbaycan İli'ndeki istasyonlara ait yağış miktarları incelendiğinde, yıllık ortalama yağış miktarları; Colfa'da 244.1 mm, Eher'de 284.7 mm, Tebriz'de 247.7 mm, Kelyber'de 440 mm, Merağah'da 244.3 mm, Mianeh'de 265 mm ve Merend'de ise 410.7 mm'dir (Tablo 2.4, Şekil 2.2; Harita 2.3).

Doğu Azerbaycan İli'ndeki istasyonlarda azami yağış nisan ve mayıs (Ferverdin ve Ordibeheşt) aylarında düşmektedir. Böylece ilin aynı zamanda en yağışlı mevsimi ilkbahar olmaktadır (Doğu Azarbaycan Arazi kullanım planlaması - İlk Aşama Raporu - Doğu Azerbaycan Yönetim ve Planlama Örgütü, Ocak 2003). Yağış miktarları gözden geçirildiğinde istasyonlara göre düşen yağış miktarı değişse de sahadaki yaz kuraklığının büyük boyutlara eriştiği anlaşılmaktadır. Nitekim bazı istasyonlarda yaz aylarında, Merağah istasyonu örneğinde olduğu gibi nerede ise hiç yağış (temmuz 0.9 mm) düşmemektedir (Tablo 2.4, Şekil 2.2).



Şekil 2.2. Colfa, Eher, Tebriz, Keleyber, Merağeh, Mianah ve Merend’de Yıllık Yağış Miktarının Aylara Göre Dağılımı.



Harita 2.3. Doğu Azerbaycan İli’nde uzun süreli ortalama yağış haritası (Kaynak: Doğu Azerbaycan İli Meteoroloji Örgütü).

Yukarıdaki tablodaki (Tablo 2.4) verilerden de anlaşılacağı üzere Doğu Azerbaycan bölgesinde yıllık yağış miktarları yöreden yöreye farklılıklar göstermektedir. Nitekim bu

değerler dikkate alındığında bölgedeki meteoroloji istasyonlarının yıllık yağış miktarları 244- 410 mm arasında değişmektedir. Yine ildeki istasyonlarda azami yağış nisan ve mayıs aylarında düşmektedir. Böylece ilin aynı zamanda en yağışlı mevsimi ilkbahar olmaktadır. Bu bağlamda ilkbahar daha yeşil bir çevreyi oluşturmakta ve doğa turizmi bakımından daha çekici bir zaman dilimini teşkil etmektedir. Buna karşılık yaz mevsimi, yılın en az yağış düştüğü dönemi kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle kurak mevsimi oluşturmaktadır. Yaz kuraklığı akarsu turizmi için olumsuz bir dönemi oluşturmaktadır. Kış mevsiminde ise başta bölgenin yüksek kesimleri olmak üzere düşen yağışın önemli bir bölümünü kar yağışları oluşturmaktadır. Bu tür yağışlarda kayak turizmi bakımından büyük önem arz etmektedir.

2.1.3. Hidrografya - Turizm İlişkisi

Deniz, göl, akarsu, baraj, şifalı su, sıcak su gibi hidrografik kaynakların turizmde kullanılması günümüz turizminin en önemli özelliklerindendir. Bu da, su kaynaklarının başlı başına büyük bir rekreasyonel çekicilik olduğunu göstermektedir. Bu da, kamp kurmaya elverişli alanlarda olta balıkçılığı, tekne gezileri, kano ve rafting gibi nehir etkinlikleri, piknik alanları, su sporları ve yarışmaları gibi etkinliklerin geliştirilmesi, turizmin çekiciliklerini arttırmaktadır. Her geçen yıl, bunlara yönelik turizm faaliyetlerinin artarak devam etmesi de bunu göstermektedir. Başka bir deyişle, turistik faaliyetlerin hızlı gelişme gösterdiği alanlar, su kaynaklarının bol bulunduğu yerlerdir (Zaman, 2012:73). Turistik cazibesi yüksek olan Doğu Azerbaycan İli'ndeki su kaynaklarını; doğal ve baraj gölleri, şifalı sular ve akarsular oluşturur. Bu bağlamda bölge göl ve akarsular bakımından önemli potansiyele sahiptir.

Doğu Azerbaycan İli'ndeki hidrografik unsurlarının başlıcalarını; Aras (Araz), Acı Çay, Sufi Çayı, Gala Çayı, Gızıl (Kızıl) Üzen Nehri Başta Olmak Üzere Eher Çayı, Duzal Çayı, Silin Çayı, Elgena Çayı, Gızıl Üzen Çayı, Gerrangu Çayı, Aydoğmuş Çayı, Ligvan Çayı, Seydava Çayı, Osku Çayı, Leylan Çayı, Tufargan Çayı ve Mürdi Çayı olmak üzere çok sayıda akarsunun yanı sıra Urmiye ve Guru (Kuru) doğal gölleri ile çok sayıda baraj gölü oluşturmaktadır.

Doğu Azerbaycan İli'ndeki doğal ve baraj **göllerinde**; sportif olta balıkçılığı, yüzme, su kayağı, yelken ve kürek çekme, balık avlama **akarsular** da ise; kano, rafting,

olta balıkçılığı gibi aktiviteler, gerekli düzenlemeler yapılmak koşuluyla gerçekleştirilebilir. Ayrıca göl çevreleri, suya dayalı olmayan aktivitelerden doğa yürüyüşü, fotoğrafçılık, bisiklet gezintileri, kampçılık, manzara seyretme, avcılık, yaban hayatı ve kuş gözlemciliği gibi etkinlikler için de değerlendirilebilir (Farajzadgan, 2017: 37).

Bölgenin turizm bakımından değerlendirilebilecek hidrografik kaynaklardan bir diğerini de şelaleler teşkil etmektedir. Bölge bu bakımdan da önemli bir potansiyele sahiptir. Turizm bakımından değerlendirilebilecek şelalelerden bazıları; Asiyab Kherabe (Harabe Değirmen) Şelalesi, Gül Akhur Şelalesi, Eys Abad Şelalesi, Şor Şor Şelalesi, Pir Segga Şelalesi ve Serkend Dizeç Şelalesi oluşturmaktadır.

Turizm ile alakalı su kaynaklarından bir diğerini de ilin değişik yerlerinde bulunan ve *şifalı sular* olarak bilinen maden suları oluşturur. Bazı hastalıklara iyi geldiği belirtilen bu kaynaklar aynı zamanda birer turistik çekiciliktir. Sağlık turizmi ile ilgili şifalı su kaynakları, daha çok yerli halk tarafından günübirlik veya hafta sonlarında kullanılmaktadır. Doğu Azerbaycan İli'ndeki bu kaynakların bazıları; Taptapan Çeşmesi (Kaplıcası), Vercuy Çeşmesi (Kaplıcası), Goşayış Çeşmesi (Kaplıcası), Abgerme Serab, Ellah Hag Çeşmesi, Abgerme Bostanabad, Abgerm Esbfruşan, Abgerm Pir Segga kaplıcaları ile Kendvan ve Sufiyan maden suları oluşturur.

2.4. BİTKİ ÖRTÜSÜ - TURİZM İLİŞKİSİ

Tarihsel süreç, toplumlara farklı kimlikler kazandırmada baş döndüren oyunlar oynuyor. İnsanoğlu kimi zaman kentli, kimi zaman köylü oldu. İster köylü, ister kentli olsun yararlandığı en temel kaynakları doğal varlıklar, bunların içinde de toprak, su ve hiç şüphesiz bitkiler vardır. Kah göçebe hayat, kah yerleşik yaşam, insanoğlunun bitkilerle diyalogunda önem açısından hiçbir gerileme yaratmadı. Bitkiler besin, yapacak, yakacak, giyim-kuşam ilaç hammadesi olmak üzere sayısız alanda yaşamımızın vazgeçilmez başvuru kaynağı oldu. İnsanoğlu, göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçerken toplu halde yaşamayı öğrendi. Dolayısıyla bitkiler de her alanda duyduğumuz ihtiyaçlar nedeniyle daha fazla toplar olduk. Sanayi devriminde sonra ise kapitalist dünyanın en fazla tükettiği değer yine doğal bitkiler oldu. Ormanlar sanayinin en önemli hammadesi haline geldi. Kentsel yerleşmeler ve sanayi alanları tüm dünyada daha fazla

doğal alanın ve doğal bitki türünün neslinin tehlikeye düşmesine neden oldu ve hala bu süreç devam ediyor. Hiç şüphe yok ki bu süreç, kentli insanı doğadan kopardı ve giderek kentlerin yükselen ve saflarını sıklaştıran binaları arasında daha az mutluluk tatmaya başladı. Yerel kültür ve doğal değerleri koruyarak yapılan bir turizm kavramı olarak doğan ekoturizm bitkilerin de bir turizm markası olduğunu gösterdi. Gül, lale, nilüfer, gibi bir çıpıda sayılan bitkiler medeniyetlerin, barışın, aşkın, kültürlerin, tıbbın, musikinin, edebiyatın gelişimine ve yükselişinin birer sembolü idi (Ebolfeth Solari ve Segon Edisu, 2005: 10, aktaran: Farajzadgan, 2017: 38).

Azerbaycan bölgesi, Hazar Denizi kıyısından sonra İran'ın en yağışlı bölgelerinden biridir ve bu durum da bitki örtüsüne yansımıştır. Gerçi Doğu Azerbaycan İli ormanları, Hazar bölgesi ormanları gibi yoğun değildir. Bu ormanlardaki ağaç türlerini; gürgen, meşe, akçağaç, karaağaç, fındık, ceviz, incir, alıç, elma, kiraz vs. oluşturur.

İldeki ormanlar; Aras nehrinin güneyi kesiminde, Khoda Aferin ilçesinde, Eher ve Colfa ilçelerinde bulunmaktadır. Bu ormanlar aslında Hazar bölgesi ormanlarının devamı ve izleridir (Fotoğraf 2.7).



Fotoğraf 2.7. Gere Dağ ile Eresbaran bölgesindeki ormanlardan görünümeler.

Miyaneh ve Serab arasındaki Bozguş dağları yanı sıra Eynalı dağı ve Merend'in güneyindeki Mişo dağlarının yüksek alanları ise bitki örtüsü bakımından fakir alanlardır.

Ecebşir ve Bonab'ın batısında, kuraklığın etkisi altındaki geniş düzlüklerden oluşan mera arazilerinde; çime, şoran, gez ve deve dikenini gibi bitkiler yaygındır. Kökleri tıbbi alanda kullanılan meyan kökü ise bölgenin dağlık kesimlerinde bulunur. Bozguş dağları bölgesi mera alanlarında ise alıç ve sakızın yanı sıra vahşi nastaran, dağ sarımsağı, hodan, sarı soğan, kekik ve çayır otları bulunur (Fotoğraf 2.8).



Fotoğraf 2.8. Bozguş dağları bölgesi mera alanları bitki örtüsü bakımından oldukça fakirdir.

Tarihi çağlardan beri insan yaşamında bu derece etkili olan bitkiler, son dönemlerde turizm alanında da belirleyici doğal turistik kaynakların önemlileri arasında yer almaya başladı. Bu bağlamda bitki örtüsünün mevcudiyeti, sıklığı, dağılışı yanında ormanlar, turistik bölgelerde ve onların çevrelerinde peyzajın görsel kalitesini belirleyen önemli unsurlardandır. Bitki örtüsü zenginliği, yörelerin veya bölgelerin turizm çekiciliğini artırmada önemli doğal kaynaklar arasında yer alırlar. Diğer taraftan eşine az rastlanan bitki ve ağaç türleri yanında anıt ağaçlar veya bunlardan oluşan ormanlar bazı turistler için ayrı bir önem taşır (Zaman. 2012: 79-80).

Bu bağlamda, bölgede pek çok hastalığın ilacı ve aynı zamanda da sağlık turizmi ile botanik turizmine hizmet sunan bu bitkiler arasında; meyankökü, evelik, sarı papatya, civanperçemi, gülhatmi, acıbayan, hoda, ısırgan, keşniz, kırmızı gül, deve dabanı, ışkın, çadır, çoban kibriti vs. yaygın olarak bulunmaktadır. Diğer taraftan bölge içerisindeki ormanlık alanlar flora ve fauna özellikleri ile turizme hizmet sunacak doğal kaynaklar arasında yer almaktadır. Yine step sahalarında özellikle ilkbahar mevsiminde açan, renge renk çiçeklere sahip tek yıllık bitkilerde turizm için ayrı bir değer taşımaktadır.

2.5. TOPRAK ÖRTÜSÜ - TURİZM İLİŞKİSİ

Doğu Azerbaycan İli'nde değişik toprak tiplerinin görülmesi, iklim özelliklerinin yanı sıra yükselti kuşaklarına da bağlıdır. Bu durum farklı bitki örtüsünün yanı sıra tarımsal bitkilerin de çeşitlenmesini mümkün kılmıştır. Bu da, turizm ve turistler için önemli olan yeşil bir çevrenin yılın tamamında olmasa bile belli bir dönemde ortaya çıkmasına etki eden unsurlardan birini oluşturmuştur. Aynı zamanda bu topraklar doğal bitki ve ürünlerin yetiştirilmesi bakımından son derece elverişli alanlara sahiptir. Bu da, turizm ve turistler için bölgeyi önemli kılmaktadır. Başka bir ifadeyle, değişik kültür bitkilerinin yetiştirilmesi ile *kırsal turizm* ve *çiftlik turizmine* de dolaylı yoldan da olsa katkı sağlamaktadır.

Doğu Azerbaycan İli'nde içeriği ve özellikleri bakımından birbirinden farklı toprak tipleri görülmektedir. Bunlar arasında yayılış alanlarının genişliği bakımından önemli olan toprak grupları **Efşar Sistani**'nin (1990: 57-68) yaptığı çalışmada şu şekilde ortaya konulmuştur:

Kahverengi topraklar; kahverengimsi ve kahverengimsi-koyu renkte olan bu topraklar Sarab Ovası, Goşadağ'ın yüksek yamaçlarında, Eher şehri ve çevresinde, Mişo dağlarının güney yamaçları ve Merend ilçesinin kuzeybatısında görülmektedir. Bu topraklar sebze çeşitleri, patates, şeker pancarı, tahıllar, yonca ve meyveler için verimli topraklardır. Ayrıca doğal meralar için de uygundur (Efşar Sistani, 1990: 58-59).

Kestane rengi (Çestnat) topraklar; kahverengi topraklara benzer, ancak rengi daha koyu ve onlardan daha yüksek rakımlarda bulunurlar. Bu topraklar daha fazla organik maddeye ve daha fazla drenaja sahiptir. Bölgenin % 3'ünü kaplayan bu tip topraklar, ilin kuzey ilçeleri, Miyaneh şehri ve Heştrud bölgesinin bir bölümünde yayılış gösterirler (Efşar Sistani, 1990: 61).

Litosel ile kombine olan kahverengi topraklar ise genellikle dağlık bölgeleri ve tepeleri örten sığ, az çok kahverengimsi renklidir. Bu topraklar, çoğunlukla kuraklık bitkileri ve doğal meralar için kullanılır. İlin yüzeyinin yaklaşık % 1'ini kaplar ve genellikle Miyaneh ilçesinin güneydoğusu, Heştrud bölgesi ve Sarab yaylalarının yamaçlarında bulunurlar.

İlde görülen bir diğer toprak grubunu, *kireçli litosel ve alçı ve tuz marnından* oluşan topraklar teşkil eder. Bu toprakların çoğu tuzdan oluşan (jips) formasyonlar üzerinde oluşmuş olup, kalitatif olarak fakir topraklar olarak kabul edilir. Bu topraklardaki kil ve tuz oranının yüksek olması tarım bitkilerinin büyümesini durdurmaktadır. Bu nedenle bunların tarım için fazla bir değeri yoktur. Bu topraklar çoğunlukla Erasbaran bölgesinin orta kısımlarını ve Tebriz'in kuzeyi ve batısı, Merend ilçesinin kuzeybatısı ve Sarab ilçeleri ile Urmiye Gölü Ovası'nın bataklık alanlarında görülür. İlın toplam alanının % 9.6'sını bu toprak grubu oluşturur.

Kireçli litosel topraklar; il yüzeyinin yaklaşık % 12.7'sini kaplamaktadır. Bu toprak grubu dağlık ve tepelik alanlarda yayılış göstermektedir. Magmatik kayalardan oluşan litosel topraklar ise, Sahand ve Arasbaran bölgesinde dağılış göstermektedir. Geniş bir alanda yayılış gösteren bu topraklar, il alanının yaklaşık % 30.3'ünü kaplamaktadır.

Bölgede *alüvyal ve kolüvyal topraklar*, nehir yataklarının yanı sıra Sarab, Tebriz, Marand, Merageh ve Colfa ovalarının büyük bölümünde görülmektedir. Ayrıca Urmiye Gölü kıyıları ile Khoca şehrinin yakınlarında da dağılış göstermektedirler. İl toplam yüzölçümünün % 8.9'unu kaplayan bu topraklar üzerinde sebze, yaban mersini, yonca, patates, pamuk, şeker pancarı ve buğday yetiştirilmektedir.

İl sınırları içerisinde tuz oranı yüksek ve aynı zamanda yüksek miktarda sodyum iyonuna sahip topraklar da mevcuttur. Tarımsal üretim açısından herhangi bir anlam ifade etmeyen bu toprakların yayılış alanları tam olarak belirlenmemekle birlikte Merend ilçesinin kuzeybatısı, Tebriz ve Sarab ilçelerinde dağılış göstermektedirler.

İl sınırları içerisinde dağılış gösteren bir diğer grubu *bataklık (Çamurlu) toprakları* oluşturmaktadır. Bu topraklar, yılın tamamı veya bir kısmında suyla kaplıdır ve bazı alanlarda, yüksek yeraltı suyu seviyesinden dolayı, bataklığa dönüşmüşlerdir. Bu topraklar toplam yüzey alanının yaklaşık %1'ini kaplamaktadır. *Rendzina (Renzania) topraklar* ise Doğu Azerbaycan'ın Sarab bölgesinde volkanik arazi üzerinde sınırlı bir alanda görülmektedir.

Yüksek dağ çayır toprakları, dağların zirvelerine yakın yerlerde oluşmuşlardır. Bu topraklar genellikle toprağın genotiplerinden yoksundur ve bazı alanlarda, toprak üretimi için hammadde dışında, başka hiçbir şey içermezler. Başka bir deyişle bu topraklar, dağlık alanlarda kötü drenaj, soğuk iklim şartları altında sık ve taşlı bir yapı göstermektedirler.

Sıcaklıkların düşük, donma ve çözülmenin etkin olduğu 1800–2000 m yükseltilerin üzerinde, orman kuşağının sona erdiği seviyelerden sonra görülen bu topraklarda, oluşum süreci kesintiye uğramaktadır.

Doğu Azerbaycan bölgesi toprakları çoğunlukla II. ve III. sınıf arazilerden oluşmaktadır. Tarım toprakların büyük bölümünde şiddetli kuraklık söz konusu olup, sulanmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak günümüz itibarıyla bu toprakların çok az bir bölümü sulanabilmektedir.

2.6. BEŞERİ COĞRAFYA ŞARTLARI – TURİZM İLİŞKİSİ

2.6.1. Yerleşme – Turizm İlişkisi

Yerleşme şekilleri genel olarak kır, kasaba ve şehir yerleşmesi olarak sınıflandırılmaktadır. Doğu Azerbaycan.İli’nde yerleşme şekillerinin zaman içerisinde artan nüfusa paralel olarak değiştiği ve şekillendiği bilinmektedir. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda bulunan kalıntılar ilin yer aldığı coğrafyada yaklaşık olarak 10000 yıldan beri çeşitli yerleşmelerin olduğu tespit edilmiştir. Bu alanda yaşam süren ilk insanlar sahada bir kaç sayıda mağaranın yer almasından dolayı özellikle mağaraları yaşam alanları olarak seçmişlerdir. Barınak olarak kullanılan bu mağaralarda bulunan kalıntılar düşüncelerin doğru olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Araştırma sahasındaki yerleşmeleri, sürekli ve geçici yerleşmeler olmak üzere iki şekilde incelemek mümkündür. Sürekli yerleşmeleri; kırsal yerleşme, kasaba ve şehirler oluşturmaktadır. Bunlar arasındaki kırsal yerleşmelerden devamlı olanları köyler (Fotoğraf 2.9), dönemlik olanları ise yaylalar oluşturmaktadır. Sahadaki devamlı kırsal yerleşmeler; nüfus miktarı ve yoğunluğu aşırı derecede az olan, geçimin büyük ölçüde ekip biçme şeklindeki tarımsal faaliyetler ile hayvancılıktan sağlandığı tipi oluşturmaktadır (Saidi, 2000: 2).



Fotoğraf 2.9. Ecebşir ilçesi sınırları içerisinde yer alan Çoban Kereh köyünden bir görünüm.

Başka bir deyişle, Doğu Azerbaycan bölgesinde, fonksiyonel özellikleri birbirinden farklı yerleşme şekilleri vardır. Bunları, *şehir* yerleşmeleri (Fotoğraf 2.10) ile kır ve şehir yerleşmeleri arasında geçiş özelliği gösteren *kasaba* yerleşmeleri oluşturur. Diğer tip yerleşme şekli ise, tarıma dayanan bir ekonomik faaliyetin hâkim olduğu genelde toplu ve kısmende gevşek yerleşme şeklinin görüldüğü ve devamlı bir yerleşmenin bahis konusu olduğu *köy* yerleşmeleridir. Doğu Azerbaycan’da il geneline dağılmış 3076 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Köylerin ilçelere göre dağılışı incelendiğinde en fazla köy yerleşmesi; Miyaneh (397), Eher (342), Çaroymag (248), Keleyber (243), Heştrud (233), KhodaAferin (204), Bostan Abad (188) ve Serab (186)’ta bulunurken, yönetim alanları içerisinde en az köy sayısına Bonab (30), Azerşehr (46), Osku (47), Ecebşir (47) ilçeleri sahiptir. İl genelinde 62 şehrsel yerleşme, 44 Bekhş ve 142 Dehstan mevcuttur (Tablo 2.5).



Fotoğraf 2.10. Doğu Azerbaycan İli sınırları içerisindeki Tebriz ve Bonab şehirleri.

Tablo 2.5. Doğu Azerbaycan İli'nde Yerleşmelerin İlçelere Göre Dağılışı (2016).

İlçe Adı	Yüzölçümü (km ²)	Şehirsel Yerleşme	Bekış	Dehstan	Köy Yerleşmesi	Toplam Yerleşme
Azerşehr	840.00	4	3	7	46	60
Osku	1762.59	3	2	5	47	57
Eher	3073.93	2	2	9	342	355
Bostan Abad	2795.00	2	2	9	188	201
Bonab	778.75	1	1	3	30	35
Tebriz	2167.19	4	2	6	75	87
Colfa	1670.31	3	2	5	60	70
Çaroymag	3208.12	1	2	6	248	257
KhodaAferin	1525.71	1	3	7	204	215
Serab	3452.18	4	2	9	186	201
Şebester	2629.69	9	3	8	81	101
Ecebşir	738.44	2	2	4	47	55
Keleyber	2071.97	2	2	7	243	254
Merağeh	2185.65	2	2	6	177	187
Merend	3285.62	5	2	9	123	139
Melekan	1006.87	3	2	5	82	92
Miyaneh	5595.3	5	4	17	397	419
Hiris	2345.45	2	2	7	104	115
Heştrud	1990.01	5	2	6	233	246
Verzgan	2368.13	2	2	7	163	174
Toplam	45490.90	62	44	142	3076	3324

Kaynak: Hami Golzar, N. ve Zogi, F, (2017/1396 H.Ş).

Bu yerleşme şekillerinden ayrı özelliklere sahip olanları, hayvancılık faaliyetine bağlı olarak ortaya çıkan genelde toplu bir yerleşmenin görüldüğü dönemlik *yayla yerleşmeleri* oluşturur. Yaygın olarak bulunan bu tip yerleşmeler tek geçici yerleşmeyi oluşturmaktadır. Yazları serin ve yağışlı olan yörelerin yüksek sahalarında bu mevsimde gür bir bitki örtüsü oluşur. Gürleşen çayır örtüsü nedeniyle buralarda büyükbaş hayvancılık faaliyeti yapılır. İran ve özellikle araştırma sahasında Eşaiir (göçebe) yaşam olarak adlandırılan bu yaşam türü çalışma alanındaki üç tür yaşam alanından biridir.

Yaylacılığın yaygın olduğu yörelerde, yaz başlarında hayvanları ile birlikte yaylalara göç eden köylüler yaz boyunca hayvanlarını otlatıp, sütlerini işledikten sonra yaz sonunda köylerine geri dönerler. Yayla yerleşmeleri en fazla Sehend, Savalan, Geredağ ve Bozguş dağlarının yamaçlarında görülür. Son yıllarda geleneksel yaylacılık anlayışında bazı değişiklikler görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda özellikle Geredağ Dağları'nın yamaçlarındaki yaylalar turizme açılmıştır. Bununla birlikte buralarda modern konutlar ve hatta oteller de yapılmaya başlanmıştır.

2.6.1.1. Tarihsel Sürecin Turizme Etkisi

Turizm sosyal, ekonomik, çevresel ve siyasal olaylar gibi iç ve dış etkenlere karşı oldukça hassas bir sektördür. Bu yapısından dolayı; savaş, terör, çevresel ve ekonomik kriz gibi olaylardan en hızlı ve fazla etkilenen sektörlerin başında gelmektedir (Hacıoğlu ve Saylan, 2014).

Turizm sektörünün boyutsal, yeniliksel, niteliksel ve hızlı gelişimi beraberinde sektörü olumlu ve olumsuz etkileyen olayların değerlendirilmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın bu kısmında araştırma sahasında tarihsel süreci üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Doğu Azerbaycan İli'nin tarihini, geçmişten günümüze kadar olan süreçte, bu sahada yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve çevresel olayların etkileri altında değerlendirmek icap etmektedir.

İranlılar'la ilgili bilgilere tarihte ilk defa milattan önce IX. yüzyıla ait Asur kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu kayıtlardan, Ortadoğu'ya göç eden Hint-Avrupa kavimlerinden olan Medler'in Urmiye gölünün güneydoğusunda, Persler'in ise batısında oturdukları anlaşılmaktadır. Persler daha sonra güneye indiler ve bugün Fars adı verilen bölgeye yerleştiler. Zamanla bir imparatorluk kurarak sınırlarını genişleten Medler, Persler'i kendilerine tabi kılarak Asurlular'a karşı bir ittifak oluşturdular. İskitler'i yenilgiye uğarttıktan sonra Babilliler'le birlikte Asur İmparatorluğu'nu çökerttiler. Böylece genişlemeye devam eden Medler doğuda bugünkü Tahran'ın bulunduğu yere kadar geldiler, daha sonra kuzeye yönelerek burayı hakimiyetleri altına aldılar (Naskalı, 2000: 394).

Günümüzde Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Tebriz yöresi, eski çağlardan itibaren bir yerleşme alanıdır. Şehrin yakınlarındaki Yanıktepe'de M.Ö. 6000'li yıllara ait Neolitik dönemle ilgili kalıntılar bulunmuştur. Ancak ne zaman ve nasıl kurulduğu bilinmemektedir. Assur Kralı II. Sargon'a ait (M.Ö. 722-705) tabletlerde Manna'nın hakimiyetinde olan şimdiki bölgenin (Tebriz) bulunduğu topraklarda Tarmakisa adlı, ambarı arpa ile dolu bir kaleden bahsedilir. Bizanslı Faustus'un (IV. yüzyıl) kayıtlarından Thavrez'in Sâsânî Şahı II. Şâpûr (309-379) tarafından ordugâh olarak kurulduğu anlaşılmaktadır (Ceyhan, 2011: 219).

Arkeologlar, Azerbaycan bölgesinin M.Ö. binyılın başında, üç ırksal gruba ev sahipliği yaptıklarını belirtmektedir. Bu üç gruptan birincisi, yerel kabileler ve "Asyani"

olarak bilinen aşiretlerdir. İkinci grup ise Sami soylu insanlar (Asurlular) tarafından köle ve esir olarak M.Ö. ikinci bin yılda, Filistin, Suriye ve Babil topraklarından bu bölgeye getirildi. Üçüncü grup Aryan halkı ve özellikle de Madlar'dır. Bunlar Azerbaycan'a M.Ö. binyılın ilk yarısında yerleşmişler ve bölgeye "Küçük Mad" adını vermişlerdir. Böylece Azerbaycan Madların topraklarının bir kısmı olup, Hkhameneş döneminde de Hkhameneş İmparatorluğu'ndaydı. Büyük İskender zamanında, bu bölgenin Atropat adlı İranlı valisinin adından kaynaklanarak, bölgeye Atorpatkan denilmiştir. Bu zamanla Atorptgan ve Azerbaycan oldu. Bölge valisi Atropat İskender'in İran'ı işgali sırasında bağımsızlığını ilan etti (M.Ö. 328) ve böylece toprağı olan Küçük Mad'ı saklı tuttu. Sonra Azerbaycan Partiler ve sonra Sasanilerin eline geçti. O zamanlar, Azerbaycan'ın başkenti Urmiye Gölü'nün güneydoğusundaki Şiz olup burada çok saygın bir tapınak mevcuttu (Efşare Sistani, 1990: 115).

Azerbaycan, Hz. Ömer'in halifeliğı sırasında Müslümanların eline geçmiştir. Tebriz ve çevresi (Doğu Azerbaycan) Halife Ömer döneminde 21 (642) yılında Mugîre b. Şu'be tarafından İslâm topraklarına katıldı. 112'de (730) Emevî kumandanı Cerrâh b. Abdullah'ı yenen Hazar Türkleri'nin eline geçtiyse de Saîd b. Amr el-Haraşî burayı geri aldı. Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanında (754-775) Basra'dan bazı Arap kabilelerinin yerleştirildiğı Tebriz, Hârûnürreşîd devrinde imar edilip etrafı surla çevrilince (175/791) önemi arttı ve bir müddet Sâcoğulları'nın hâkimiyetinde kaldı (890-929). Abbâsî Halifesi Mütevekkil-Alellah döneminden (847-861) itibaren zaman zaman şehre hâkim olan Revvâdîler, Abbâsîler'in zayıflamasıyla 373-446 (984-1054) yılları arasında bir süre başşehir yaptıkları Tebriz'i bağımsız şekilde yönettiler. Babak Khorrem Din'in ayaklanması, Abbasi halifelerinin etkisini zayıflattı.

Tebriz, Revvâdî Emîri Ebû Mansûr ve bazı mahallî hükümdarlarla birlikte Azerbaycan'a gelen Sultan Tuğrul Bey'e itaatini bildirdi ve Selçuklu hâkimiyetine girdi (446/1054). 451'de (1059) Revvâdîler'den Ebû Nasr Memlân'ın isyanı yüzünden ertesi yıl Tebriz'i kuşatan Tuğrul Bey başarılı olamadıysa da 454'te (1062) şehri yeniden Selçuklu topraklarına kattı. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar kardeşler arasındaki anlaşmaya göre bölge Muhammed'e bırakılmıştı. Daha sonra bir süre Ahmedîliler'in hâkimiyetine giren Tebriz'i barış yoluyla alan İldenizli atabeglerinden Pehlivan şehri kardeşi Kızılarslan'a verdi (570/1174) (İbnü'l-Esîr, XI, 339), o da burayı Azerbaycan'ın merkezi haline getirdi (581/1186). Tebriz'de büyük bir saray yaptıran İldenizli Atabegi

Özbek, Celâleddin Hârizmşah'ın bölgeye, aynı zamanda Tebriz'e doğru ilerlediğini haber alınca şehrin idaresini hanımına (Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un kızı Melike Hatun'a) bırakıp Gence'ye çekildi. Bir engelle karşılaşmadan Tebriz'e giren Celâleddin şehre hâkim oldu (17 Receb 622/25 Temmuz 1225) ve bölgede egemenliğini kurduktan sonra burayı merkez edindi; Azerbaycan, Kirman, İran ve Irâk-ı Acem'de hüküm sürdü (Ceyhan, 2011: 219).

Moğol işgaline 628 (1231) yılında uğrayan Tebriz'i Argun Han askerî faaliyetleri için merkez yaptı ve Hülâgû'nun 1256'da gelişiyle Hülâgû Han tahtı diye nitelendirildi; idarî-siyasî merkez oldu. Başka bir deyişle, Hülâgû Han Moğol İmparatorluğu'nun merkezi haline geldi. Moğollardan Türk hakimiyetine geçen bölge, daha sonra Karakoyunlu ve Akkoyunlu egemenliklerine girdi (Efşare Sistani, 1990: 127- 153).

Abaka Han'ın İlhanlı başşehri yaptığı Tebriz en parlak günlerini şehri imar eden Gâzân Han devrinde (1295-1304) yaşadı. İlhanlılar'ın ardından Çobanlı, Altın Orda, Muzafferîler ve Celâyirliler'in hâkimiyetine girdi. 1386'da Tebriz'i savaşız ele geçiren Timur şehrin idaresini ertesi yıl oğlu Mirân Şah'a, 1404'te torunu Ömer'e verdi. Şehir, 1408'de Timurlu Ebû Bekir Mirza'nın ve 1410'da Ahmed Celâyir'i yenen Karakoyunlu Yûsuf'un eline geçti. Timurlu Şâhruh üç defa zaptettiği Tebriz'i 1436'da Karakoyunlu Cihan Şah'a bıraktı. 1469'da Uzun Hasan, Tebriz'i Akkoyunlular'ın başşehri yaptı (Ceyhan, 2011: 219, 220).

Daha sonra Şah İsmail Safevi hakimiyetini kurarak Tebriz'i başkent ilan etti. Böylece Azerbaycan'ın Şah İsmail'in (Hicri 907 yılı) fethinden sonra Tebriz, bir süre başkent oldu (Efşare Sistani, 1990: 127- 153). Bu dönemde yapılan binaların çoğunluğu günümüzde, Tebriz'in turistler tarafından en çok ziyaret edilen mekanlarındandır.

1502'de Şah İsmâil tarafından Safevî başşehri yapılan Tebriz 16 Receb 920'de (6 Eylül 1514) Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı hâkimiyetine alındı. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yeniden başlayan savaşlar sırasında Osmanlılar 25 Muharrem 941'de (6 Ağustos 1534) tekrar buraya girdiler. Bağdat'ı aldıktan sonra ikinci defa Tebriz'e hâkim oldularsa da hemen ardından şehri boşalttılar. Kanûnî Sultan Süleyman 955'te (1548) ikinci İran seferi esnasında Tebriz'de kontrolü tekrar eline geçirdi, fakat yine burada çok kısa süre kalabildi (Temmuz-Ağustos 1548). Osmanlılar'ın Tebriz'de en uzun süreli egemenliği 1578-1590 Osmanlı-Safevî mücadelesi döneminde gerçekleşti.

Özdemiroğlu Osman Paşa 30 Ramazan 993'te (25 Eylül 1585) şehri ele geçirdi ve burayı yeni surlarla takviye etti. Câfer Paşa Tebriz valiliğine getirildi. Şah I. Abbas. Osmanlılar 21 Ekim 1603 tarihine kadar Tebriz'i kontrolleri altında tuttular. Bu tarihte Şah I. Abbas şehri yeniden zaptedince mevcut Osmanlı eserlerini hiçbir iz kalmayacak şekilde yıktırdı ve 1596'da başşehir Tebriz'den İsfahan'a nakletti. Bundan sonra Tebriz birkaç defa Osmanlı güçlerince kuşatıldıysa da alınamadı. Kayserili Halil Paşa 1618'de kısa bir süre için şehre hâkim oldu. Aynı şekilde IV. Murad 1045'te (1635) girdiği boşaltılmış şehri tahrip ettirdi. 1639 Kasrîşîrin Antlaşması'yla Safevîler'in elinde kalan Tebriz, Safevîler'in son zamanlarında Ruslar'ın Azerbaycan'ı işgalini önlemek için Köprülüzâde Abdullah Paşa tarafından tekrar zaptedildi (17 Zilkade 1137/28 Temmuz 1725). 1730'da Afşar Nâdir Han şehri geri aldı. Hekimoğlu Ali Paşa'nın 15 Cemâziyelevvel 1144'te (15 Kasım 1731) yeniden ele geçirdiği şehir 1736 antlaşmasıyla İran'a bırakıldı. 1747'de Dünbülîler şehri ele geçirip Tebriz-Hoy Hanlığı'nı kurdular. 1790'da Ağa Muhammed tarafından Kaçar hâkimiyetine alınan Tebriz, Ekim 1827'de Rus işgaline uğradıysa da Türkmençay Antlaşması'yla (Şubat 1828) geri alındı (Ceyhan, 2011: 220).

Rusya Çarlığı'nın İran'ın işgaline başlamasıyla Fath Ali Şah'ın (Hicri 1212 yılın) gelmesiyle birlikte, bu bölge kritik bir durum haline geldi. Bu dönemde Fath Ali Şah, Gacar'ın oğlu Abbas Mirza'nın Tebriz şehrinde ikamet ettiği için Tebriz şehri taç prensi haline geldi ve İran'daki ikinci siyasi şehir oldu (Efşare Sistani, 1990: 115).

Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Tebriz'de XX. yüzyılın başlarında çıkan ayaklanmalarda Muzafferüddin Şah'ın yerine geçen Muhammed Ali Şah, tahttan indirildi ve ikinci defa meşrutiyet ilân edildi (1909). Ancak şahı destekleyen Ruslar, Şubat 1909'da Tebriz'i işgal ederek Sikatülislâm gibi birçok kişiyi idam ettiler. Enver Paşa'nın Kafkas harekâtı sırasında boşalttıkları şehri 1915'te yeniden işgal eden Ruslar Şubat 1918'de buradan ayrıldılar. Bu sırada İngilizler Tebriz'i almak isteyince Kâzım Karabekir 11. Tümen'i Tebriz'e sevketti (16 Ağustos 1918), 2 Eylül'de şehre geldi ve 5 Eylül'de İngilizler'i püskürttü; Ekim 1918'de az bir kuvvet bırakıp çekildi. 26 Şubat 1921'de yapılan İran-Rus antlaşmasıyla İran'a bırakılan Tebriz 26 Ağustos 1941'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin işgaline uğradı. Tebrizli aydınlar, Sovyet ve İran baskılarına karşı özerklik isteyen Fırka-i Demokrât-ı Âzerbaycân'ı kurdular. Partinin gayretleriyle 12 Aralık 1945'te Azerbaycan Millî Meclisi açıldı ve Seyyid Câfer Pîşeverî başkanlığında Azerbaycan Millî Hükümeti kuruldu. 14 Haziran 1946'da İran hükümetiyle

Âzerîler'in haklarını garanti altına alan bir antlaşma yapıldıysa da İran hükümet kuvvetleri Aralık 1946'da Tebriz'e girerek Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırdı. Ardından birçok sosyal olayın yaşandığı Tebriz tahribata uğradı; durumun sakinleşmesiyle daha sonra ülkenin ikinci büyük şehri haline geldi (Ceyhan, 2011: 220).

Netice itibariyle Doğu Azerbaycan ve dolayısıyla da merkezi olan Tebriz; İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevîler'in başşehri, Abbas Mirza'dan itibaren Kaçar taht vârislerinin resmî ikametgâhı (velâhd-nişîn) (1799); Selçuklular'dan günümüze kadar Azerbaycan eyaletinin (ustân) idarî-siyasî merkezidir (Ceyhan, 2011: 219, 222).

Bütün bunlara bağlı olarak Doğu Azerbaycan İli'nde önemli arkeolojik, tarihi eserler ve kalıntılar bulunmaktadır. Çok önemli turistik potansiyeli olan bu eserleri önemlileri arasında; kiliseler, camiler, hamamlar, kaleler, köprüler vs. bulunmaktadır.

Nitekim Tebriz şehrinde bulunan ve aynı zamanda Doğu Azerbaycan İli'nin en önemli eseri Gâzân Han'ın 1303'te inşa ettirdiği, yapımı yedi yıl süren Şenbigâzân Külliyesi'dir. Külliye türbe, cami, iki medrese (Hanefî-Şâfiî), hastahane, rasathâne, kütüphane, tekke, seyyid ve şerifler için misafirhane, hamam ve odalar mevcuttu. Bakımı için kervansaray ve çarşı yaptırarak 100 altın tümen gelir vakfeden Gâzân Han burada medfundur. I. Abbas'ın 1020'de (1611) tahrip ettirdiği, 1641 depreminden ciddi hasar gören külliye 1725'te Köprülüzâde Abdullah Paşa tarafından onarılmıştır. XIX. yüzyılda harap bir şekilde duran Şenbigâzân'dan günümüze bir şey kalmamıştır. Şehrin en eski eseri Hârûnürreşîd'in zevcesi Zübeyde Hatun adına VIII. yüzyılda yaptırılan camidir. Mütevekkil-Alellah'ın Dımışkîye Camii (IX. yüzyıl), Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin Rab'îreşîdî (709/1309), Tâceddîn Ali Şah'ın Ali Şah Camii (1312-1322), Karakoyunlu Cihan Şah tarafından yaptırılan Gökmescid (870/1465-66), Uzun Hasan'ın Nâsırıyye Külliyesi (889/1484) ve Kayseriye Çarşısı, Akkoyunlu Yâkub Bey'in Heşt-Bihîşt Sarayı (888/1483), Şeyh Keçeci Medresesi (XV. yüzyıl), Şah Maksud Camii, Şah Abbas Camii, Mirza Sâdık'ın Sâdıkıyye Medresesi (XVII. yüzyıl) şehrin diğer tarihî eserleridir (Ceyhan, 2011: 222).

Anlaşılabileceği üzere, Doğu Azerbaycan İli'nde turizm, tarihi ve kültürel kaynaklar bakımından geliştirilebilecek potansiyele sahiptir. Nitekim Doğu Azerbaycan İli'nde olduğu gibi herhangi bir bölge yerleşme tarihi bakımından ne kadar eski ve ne kadar çok

sayıda uygarlığa hizmet etmişse tarihi eserler bakımından o derece zengin olup, turizm bakımından da o derece önem arz etmektedir.

Bir mekân çeşitli dinlere ev sahipliği yaptığı oranda önem kazanır ve bir o kadar da tarihi eserlere sahip olur. Doğu Azerbaycanın çok eski tarihlere inen bir geçmişe ve çok sayıda uygarlığa sahip olması, bu anlamda zengin bir potansiyeli ortaya çıkarmıştır. Böylece, yerleşme tarihi ile turizm arasında önemli bir bağlantının varlığı söz konusudur. Çünkü, geçmiş medeniyetlerin ve geçmiş çağların yaşayan fiziksel kalıntıları olarak tanımlanan tarihsel kaynaklar veya anıtlar, bulunduğu zamana göre eski olan ve bir zaman aşımını ifade eden kaynaklardır (Özgüç, 1998: 80).

2.6.2. Nüfus-Turizm İlişkisi

2.6.2.1. Nüfusun Gelişimi

Nüfus; *hareket halinde, her an ve durmadan değişen bir olay* şeklinde tarif edilmekle birlikte; ülkelerin kalkınması, dünyadaki etki alanlarını genişletmesi, kültür ve medeniyetlerini yaymaları ile askeri bir güç oluşturmaları bakımından da önemli bir faktördür. Gerçekten de, bütün toplulukların varlıklarını sürdürebilmeleri, onların nüfus miktarlarına ve bu nüfusun sahip olduğu özelliklere bağlıdır (Özgür, 2000: 17).

Coğrafyanın iki temel ögesini oluşturan *insan ve çevre* arasındaki ilişkilerin belirlenebilmesi için, doğal çevre özelliklerinin yanı sıra, çevreye uyan ve değişikliğe uğratan toplulukların sayısı, dağılışı, hareketleri ve nitelikleri ile kültürel, ekonomik ve teknik seviyelerinin ortaya konulması gereklidir (Tanoğlu, 1969: 23). Bilindiği gibi, ekonomik büyümenin temel unsurlarını; sermaye birikimi, doğal kaynaklar, nüfus, teknoloji ve örgütlenme şeklinde belirtilen beş temel madde oluşturmaktadır. Bunlardan yeniden yapılanma ve kalkınmaya ilişkin planlama çalışmalarının da önemli belirleyicilerinden olan nüfus miktarı, yapısı, cinsiyeti, eğitim durumu, sosyal ve ekonomik nitelikleri, ekonomik kalkınmanın göz ardı edilemeyecek temel unsurları arasında yer alır. Nüfus incelenmeden, sosyal ve ekonomik sorunlara isabetli teşhis, kaynak ve çözüm yolları bulmak mümkün değildir (Tandoğan, 1998: 2).

Bu bağlamda da, nüfus – turizm ilişkisini ortaya kayabilmek için, Doğu Azerbaycan'ın nüfusunun seyri yanısıra nüfus miktarı, yapısı, cinsiyeti, eğitim durumu, sosyal ve ekonomik niteliklerinin bilinmesi gerekmektedir.

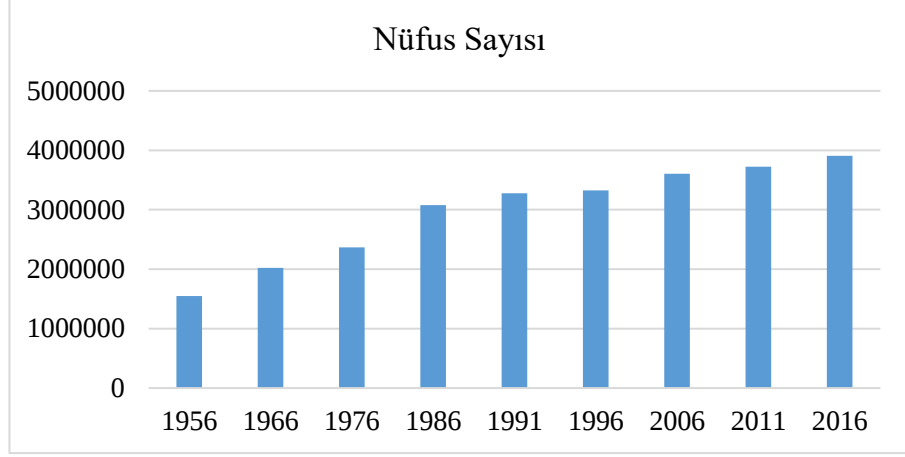
Doğu Azerbaycan İli'nin sayım yıllarına göre nüfusu gözden geçirildiğinde, nüfus artışının düzenli olmadığı ve devreden devreye önemli farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Başka bir ifadeyle sayım dönemleri arasında büyük eşitsizliklerin olduğu dikkati çekmektedir (Tablo 2. 6, Şekil 2.3).

İlin toplam nüfusu, yapılan ilk Genel Nüfus ve Konut Sayımına (G.N ve K.S) göre 1.550.345 olarak tespit edilmiştir. 1956-1966 döneminde 470.790 kişi artarak 2.021.135'e yükselmiştir. Başka bir ifadeyle, bu devredeki yıllık nüfus artışı yaklaşık olarak % 2.7 oranında gerçekleşmiştir. 1966-1976 devresinde ise bir önceki döneme oranla nüfus artış oranında yıllık % 1.1 düşüş yaşanmış olup bu devrede nüfus yıllık % 1.6 olmuştur. Bu artış oranı ile nüfus 1976 yılında 2.368.252'ye yükselmiştir. 1976-1986 devresinde nüfus artış oranı tekrar artarak % 2.6'ya yükselmiş ve 1986 yılında toplam nüfus 3.077.882 ulaşmıştır. Doğu Azerbaycan İli'nin nüfusu, 1991 yılında 3.278.718'e, 1996 yılında ise 3.325.540'a yükselmiştir. Ancak bu devre, bütün sayım dönemleri içerisinde yıllık nüfus artışının % 0.3 ile en düşük gerçekleştiği dönem olmuştur. Bu yıldan sonrada nüfus artmaya devam etmiş, ancak nüfus artışı % 1.0'ın altında kalmıştır. Başka bir anlatımla, yıllık nüfus artışında önemli ölçüde düşüş yaşanmaya başlamıştır. Nitekim nüfus artışı 2006'da % 0.8, 2011 yılında % 0.7 ve 2016'da ise yaklaşık % 1.0 (% 0.97) olarak gerçekleşmiştir. Son nüfus sayımına (2016) göre Doğu Azerbaycan İli'nin nüfusu 3.909.652' ye ulaşmıştır (Tablo 2.6, Şekil 2.3).

Tablo 2.6. Sayım Yıllarına Göre Doğu Azerbaycan İli'nin Nüfusu ve Nüfus Artışı (1956-2016).

Yıl (Miladi- Hicri)	Nüfus Sayısı	Yıllık Artışı (%)
1956/1335	1550345	-
1966/1345	2021135	2.7
1976/1355	2368252	1.6
1986/1365	3077882	2.6
1991/1370	3278718	1.3
1996/1375	3325540	0.3
2006/1385	3603456	0.8
2011/1390	3724620	0.7
2016/1395	3909652	1.0

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli'nin Bername ve Bütçe Örgütü (2016).



Şekil 2.3. Doğu Azerbaycan İli'nde Sayım Yıllarına Göre Nüfus Seyri (1956-2016).

Doğu Azerbaycan ili sınırları içerisinde bulunan nüfusun (2011 yılı) ilçelere göre dağılımı incelendiğinde en fazla nüfus 1.695.094 kişi ile aynı zamanda ilin merkezi konumundaki Tebriz ilçesinde bulunmaktadır. Bunu Merağa (247.681), Merand (239.209), Miyane (185.806), Eğer (150.111), Serab (131.934), Bonab (129.795), Şebeste (124.499) ve Melekan (106.118) takip etmektedir. En az nüfus ise Caroymag (34.977), Heris (34.474), Khoda Aferin (45.708), Verzgan (45.708) ve Keleyber (48.837) ilçelerinde yaşamaktaydı (Tablo 2.7).

Tablo 2.7. Doğu Azerbaycan İli'nde Nüfusun İlçelere Göre Dağılımı (2011/1390).

İlçe adı	Toplam Nüfus	Erkek	%	Kadın	%
Azer Şehr	107579	54091	50.3	53488	49.7
Osku	98988	50376	50.9	48612	49.1
Eher	150111	74371	49.5	75740	50.5
Bostan Abad	94985	48200	50.7	46785	49.3
Bonab	129795	65627	50.6	64168	49.4
Tebriz	1695094	858097	50.6	836997	49.4
Colfa	55166	28128	51.0	27038	49.0
Çaroymag	32745	16535	50.5	16210	49.5
Khoda Aferin	34977	17240	49.3	17737	50.7
Serab	131934	67155	50.9	64779	49.1
Şebester	124499	61639	49.5	62860	50.5
Ecebşir	66746	35014	52.4	31732	47.6
Keleyber	48837	24234	49.6	24603	50.4
Merağh	247681	125283	50.6	122398	49.4
Merend	239209	119483	49.9	119726	50.1
Melekan	106118	54090	50.1	52028	49.9
Miyane	185806	95584	51.4	90222	48.6
Verzgan	45708	22832	50.0	22876	50.0
Heris	67820	33346	48.3	34474	51.7
Heştrud	60820	30706	50.5	30116	49.5
Horand	-	-	-	-	-
Toplam	3724620	1882031	50.5	1842589	49.5

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli'nin Bername ve Bütçe Örgütü (2016).

Doğu Azerbaycan İli, son Genel Nüfus ve Konut Sayımına (2016 yılı) göre 3.909.652 nüfus miktarı ile ülke toplam (79.926.270) nüfusunun % 4.9'unu oluşturmaktadır. Nüfus yoğunluğu 85.9 kişi/km² olan ilde, nüfusun ilçelere göre dağılımı gözden geçirildiğinde en fazla nüfus, toplam nüfusun (1.773.033) % 45.4'ünün yaşadığı Tebriz'de bulunmaktadır. Bu ilçeden sonra en fazla nüfus sırasıyla Merağa (262.604), Merand (244.971), Miyane (182.848), Osku (158.270), Eğer (154.530), Bonab (134.892), Şebeste (131.421), Serab (125.341) ve Melekan (111.319) ilçelerinde yaşamaktaydı. Bu ilçelerden bir önceki döneme göre Miyane ve Serab'ın nüfusları azalmıştır. Bir önceki sayım yılında (2011 yılı) olduğu gibi en az nüfus Caroymag (31.071), Khoda Aferin (32.995), Keleyber (46.125), Verzgan (52.650), Heştrud (57.199), Colfa (61.358) ve Heris (69.093) ilçeleri sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Bunlardan Caroymag ve Khoda Aferin ilçeleri nüfusunda azalış yaşanmıştır (Tablo 2.8).

Tablo 2.8. Doğu Azerbaycan İli'nde İlçelere Göre Nüfus Dağılımı, Aile Sayısı, Aile Büyüklüğü ve Cinsellik Oranı (2016/1395 H.Ş).

İlçe Adı	Toplam Nüfus	Erkek	Kadın	Aile sayısı	Aile Büyüklüğü	Cinsellik Oranı
Azerşehr	110311	56028	54283	35364	3.1	103
Osku	158270	80561	77709	50674	3.1	104
Eher	154530	77756	76774	46202	3.3	101
Bostan Abad	94769	49047	45772	27647	3.4	107
Bonab	134892	68457	66435	42325	3.2	103
Tebriz	1773033	897157	875876	563660	3.1	102
Colfa	61358	31562	29796	19443	3.2	106
Çaroymag	31071	15982	15089	9016	3.4	106
KhodaAferin	32995	16751	16244	10196	3.2	103
Serab	125341	64578	60763	38446	3.3	106
Şebester	131421	68050	67371	43982	3.1	101
Ecebşir	70852	38188	32664	20608	3.4	117
Keleyber	46125	23545	22580	14145	3.3	104
Merağeh	262604	133740	128864	80261	3.3	104
Merend	244971	124646	120325	75711	3.2	104
Melekan	111319	57666	53653	33598	3.3	107
Miyaneh	182848	94355	88493	57665	3.2	107
Heris	69093	34722	34371	20639	3.3	101
Heştrud	57199	29608	27591	17173	3.3	107
Verzgan	52650	27001	25649	16273	3.2	105
Toplam	3909652	1989400	1920252	1223028	3.2	104

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli'nin Bername ve Bütçe Örgütü (2016).

Nüfusun sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerinin belirlenmesinde kullanılan kriterlerden bir diğerini de aile büyüklükleri oluşturmaktadır. Doğu

Azerbaycan İli genelinde hane sayısı 1.223.028, genel nüfus sayımlarına (2016 yılı) göre nüfusu ise, 3.909.652 kadardı. Bu iki değere göre hesaplanan aile büyüklüğü ise 3.2 kişidir. İlçelere göre aile büyüklüğü 3.1 (Azerşehr, Osku, Tebriz, Şebester) ile 3.4 (Bostan Abad, Çaroymag, Ecebşir) arasında değişmektedir (Tablo 2.8). İl genelinde aile büyüklüğünün düşük oluşu geçmişe oranla geleneksel aile yapısını oluşturan ataerkil aile durumunun sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak ortadan kalkmaya başlaması ve çekirdek aile tipinin yaygınlaşması ile işgücü ve eğitim amaçlı ferdi göçlerle aile nüfus sayısının azalmasının bir sonucu olarak düşünülebilir. Bunlara ilave olarak; doğum kontrolü ile ilgili çalışmaları ile sosyal ve kültürel değişmelere bağlı olarak eğitim seviyesinin yükselmesi sonucu aile plânlamasına büyük önem verilmesi, ailelerin geçmişe oranla yetiştirebilecekleri kadar çocuk sahibi olma istekleri yanında şehirleşme önemli ölçüde etkili olmuştur (Zaman, 2004: 140, 141).

Nüfusun değerlendirilebilecek bir başka özelliği de, kadın erkek oranlarını belirleyen cinsiyet durumudur. Genel olarak 100 ya da 1000 kadına düşen erkek sayısı olarak tanımlanan cinsiyet oranı, ülkeden ülkeye olduğu kadar, bir bölge içinde de yer yer değişiklikler göstermektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2009: 272). Bu nedenle de, bir nüfus kitlesinde, nüfusun yaşlara ve cinsiyete göre dağılımı bazı sosyal ve ekonomik amaçlı sorunların belirlenmesi zorunluluğu nedeniyle de büyük önem taşır (Doğanay, 2015: 183-185).

Doğu Azerbaycan İli'nde nüfus cinsiyet oranları incelendiğinde, 2016 yılı itibariyle toplam nüfusun (3909652) 1989400 (% 50.9)'ını erkek, 1920252 (% 49.1)'sini kadın nüfus oluşturmaktaydı. İl genelinde cinsellik oranı erkeklerin lehine olup, 100 kadına 104 erkek olarak gerçekleşmiştir. Aynı durum oran olarak değişmekle (101 ila 117 arasında) birlikte bütün ilçeler için de geçerlidir. Başka bir deyişle, il toplam nüfusunda, erkek nüfus fazlalığı bütün ilçeler için söz konusudur. Gerçekten de, kadın başına en düşük cinsellik oranı Eher (101), Şebester (101), Haris (101), Tebriz (102) ve Bonab (103), en yüksek ise Ecebşir (171), Bostan Abad (107), Melekan (107), Miyaneh (107), Hestrud (107), Çaroymag (106) ve Colfa (106) ilçelerinde görülmektedir (Tablo 2.8).

Doğu Azerbaycan Planlama ve Bütçe Organizasyonu'nun yayınladığı 2016 (1395 H.Ş) yılının genel nüfus ve konut sayımının ayrıntılı sonuçlarına göre ildeki toplam

3.909.652 nüfustan 3.526.148 kişi 6 yaş ve üzerinde ve bu sayının da 1.989.400'ü erkek, 1920252'si ise kadındır (Tablo). 6 yaş ve üzeri nüfusta *okuma yazma* bilen nüfus sayısı 2.986.541 kişi olup, bununda 1.600.142'sini erkek ve 1.386.399'sni de kadınlar oluşturmaktadır. Böylece ilin 6 yaş ve üzeri toplam nüfusta okuma yazma bilen nüfus oranı % 84.7 olurken erkek nüfusta okuma yazma bilenlerin oranı % 89.3 ve kadın nüfusta ise % 79.9'dur. Başka bir deyişle il genelinde 6 yaş ve üzeri nüfusta okuma yazma bilmeyen sayısı 538.349 ve oranı % 15.3 olarak tespit edilmiştir. Okuma yazma bilmeyen erkek nüfus 189.941 kişi, kadın nüfus ise 348.408 kişi kadardır. Neticede il nüfusu içinde okuma yazma bilmeyen kadınların sayısı ve oranı erkek nüfusa göre çok daha fazladır (Tablo 2.9).

Tablo 2.9. Doğu Azerbaycan İli'nin Okur-Yazarlık Durumu (2016).

Altı Yaş ve Üzeri	Toplam Nüfus	Altı Yaş ve Üzeri	Eğitilmiş Nüfus	Altı Yaş Üstü Eğitilmiş Nüfus (%)	Eğitimsiz Nüfus	Altı Yaş Üstü Eğitimsiz Nüfus (%)
Ekek	1989400	1790918	1600142	89.3	190776	10.7
Kadın	1920252	1735230	1386399	79.9	348831	20.1
Toplam	3909652	3526148	2986541	84.7	539607	15.3

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli'nin Planlama ve Bütçe Organizasyonu, s. 127-132

Aynı kurumun (Doğu Azerbaycan Planlama ve Bütçe Organizasyonu) verilerine göre ildeki 6 yaş üstü şehrsel nüfusunun (2546667) % 88.1'i (2244214) okur-yazar, %11.9'u (302363) okur yazar olmayan nüfustan ibaretti. Erkek nüfusta bu oran % 92.1 iken kadın nüfusta % 84.0 kadardı. Kırsal nüfusta ise okur-yazar oranı çok daha düşüktür. Nitekim aynı verilere göre kırsal nüfusta (979471) okur yazar oranı % 75.8 (742227), okur yazar olmayan ise % 24.2 (237244)'dir. Kırsal nüfus içerisinde okur yazar olan erkek nüfus oranı % 82.3 olup, bu oran kadın nüfusta % 68.9'dur (Tablo 2.10).

Tablo. 2.10. Doğu Azerbaycan İli'nin Şehir ve Kırsal Nüfusa Göre Okur-Yazarlık Durumu (2016).

Şehrsel Nüfus Eğitim Durumu					Kırsal Nüfus Eğitim Durumu				
Altı Yaş ve Üzeri	Eğitilmiş Nüfus	%	Eğitimsiz Nüfus	%	Altı Yaş ve Üzeri	Eğitilmiş Nüfus	%	Eğitimsiz Nüfus	%
2546677	2244314	88.1	302363	11.9	979471	742227	75.8	237244	24.2
1284923	1183915	92.1	101008	7.9	505995	416227	82.3	89768	17.7
1261754	1060399	84.0	201355	16.0	473476	326000	68.9	147476	31.1

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli'nin Planlama ve Bütçe Organizasyonu, s. 127-132

Doğu Azerbaycan İli'ndeki toplam okur yazar nüfusun (2986541), 959558 kişi ilköğretim, 556039 kişi Birinci Sıkl, 268694 kişi ikinci Sıkl'de, 597476 lise ve 597442 kişi üniversite eğitiminde idi. Lisansüstü eğitimini tamamlayanları sayısı 11596 kadardı. Mezun olunan okullara göre dağılım yapıldığında erkek nüfusta (1600142), 490164 kişi ilköğretim, 310786 kişi Birinci Sıkl, 155312 kişi İkinci Sıkl, 305228 kişi lise, 332210 kişi üniversite ve 6442 kişi de lisansüstü mezunu idi. Aynı şekilde bir okuldan mezun olan kadın nüfusun (1386399) 469394'ü ilköğretim, 245253'i Birinci Sıkl, 113382'si İkinci Sıkl, 292248'i lise, 261032'si üniversite ve 5154'i de lisansüstü eğitim alanlardan oluşmaktaydı (Tablo 2.11).

Tablo 2.11. Doğu Azerbaycan İli'nde Okur Yazar Nüfusun Mezun Olduğu Okullara Göre Dağılımı (2016).

Altı Yaş ve Üzeri	Toplam Eğitimli Nüfus	İlkokul	Birinci Sıkl	İkinci Sıkl Diplomasız	Lise Mezun	Yüksek Öğrenim	Lisansüstü
Erkek	1600142	490164	310786	155312	305228	332210	6442
Kadın	1386399	469394	245253	113382	292248	261032	5154
Toplam	2986541	959558	556039	268694	597476	593242	11596

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli'nin Planlama ve Bütçe Organizasyonu, s. 127-132

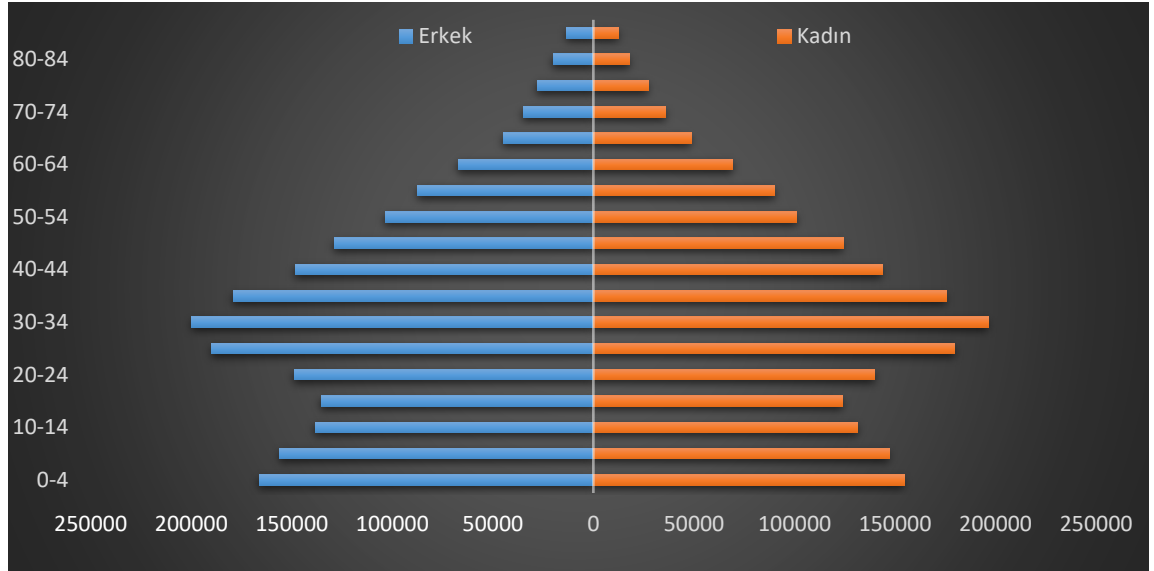
Doğu Azerbayca İli ile ilgili hazırlanan dar aralıklı (0-4, 5-9, ... 80-85, 85+) gruplandırmaya göre çizilen nüfus piramitlerinde, dikkat çeken önemli özelliklerinden biri, gerileyen bir yapıda olmasıdır. Piramitlerin taban kısmında (0-4) üst yaş dilimlerine (5-9, 10-14) oranla bir değişim söz konusudur. Gerçekten de, çocuk nüfusun (0-14) taban kısmını oluşturan 0-4 yaş grubunun, 5-9 yaş ve 10-14 yaş grubuna, oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle çocuk nüfusta üst yaş dilimlerine göre bir azalış söz konusudur (Tablo 2.12, Şekil 2.4). Şüphesiz bu durum, doğum kontrolü ve aile plânlaması çalışmalarına bağlı olmanın yanı sıra çocuk ölümleri ile de ilgilidir. Ayrıca, buna eğitim seviyesinin yükselmesi ile göçlerle ilgili nüfus kayıplarını da ilave etmek gerekir. Çünkü, ekonomik amaçlı göç hareketine çoğunlukla çalışma çağındaki genç nüfus katılmaktadır. Bu da, doğum oranları üzerinde önemli etkiye sahip olmakta ve çocuk nüfusun alt yaş diliminde azalması sonucunu doğurmaktadır.

Tablo 2.12. Doğu Azərbaycan İli'nde Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Göre Nüfus Yapısı (2016 /1395 H.Ş).

Yaş Grupları	Erkek	%	Kadın	%
0 – 4	166096	8.3	154760	8.1
5 – 9	156081	7.8	147170	7.7
10 – 14	138270	7.0	131617	6.9
15 – 19	135230	6.8	124167	6.5
20 – 24	148894	7.5	139899	7.3
25 – 29	189819	9.5	179808	9.3
30 – 34	199811	10.0	196308	10.1
35 – 39	179143	9.0	175472	9.1
40 – 44	148364	7.5	143775	7.5
45 – 49	128764	6.5	124306	6.5
50 – 54	103574	5.2	101132	5.3
55 – 59	87340	4.4	90258	4.7
60 – 64	67249	3.4	69269	3.6
65 – 69	44740	2.2	48694	2.5
70 – 74	34874	1.8	35918	1.9
75 – 79	27921	1.4	27283	1.4
80 – 84	20002	1.0	17994	0.9
85+	13281	0.7	12496	0.7
Toplam	1989400	100.0	1920252	100.0

Kaynak: Doğu Azərbaycan İli'nin Bername ve Bütçe Örgütü (2016).

Nüfus piramidinde, yetişkin nüfusun alt basamaklarını oluşturan 15-19 yaş diliminde de azalış devam etmektedir. Bu gruptan sonra artmakta ve en yüksek seviyeye 30-34 yaş diliminde ulaşmaktadır. Bundan sonraki yaş gruplarında azalışa geçmekte ve bu durum çalışma çağı nüfusun son yaş grubunu oluşturan 60-64 dilimine kadar sürekli azalarak devam etmektedir. Bu nüfus kitlesi içerisinde sadece 55-59 ve 60-64 yaş gruplarında kadın nüfus erkek nüfustan fazladır. Çocuk nüfus dahil diğer alt yaş gruplarında daima erkek nüfus kadın nüfustan fazladır (Tablo 2.12, Şekil 2.6).



Şekil 2.4. Doğu Azerbaycan İli'nin Nüfus Piramidi (2016).

Yetişkin nüfus içerisinde üst yaş dilimlerinde görülen bu özellik, aynı zamanda yaşlı nüfus için de geçerlidir. Yaşlı nüfus içerisinde de 65-69 ile 70-74 yaş grubunda kadın nüfus erkeklerden fazla iken, üst yaş dilimlerinin tamamında erkek nüfus fazlalığı söz konusudur (Tablo 2.12, Şekil 2.4).

Tablo 2.13. Doğu Azerbaycan İli'nde Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına ve Cinsiyet Durumuna Göre Dağılımı (2016).

Yaş Grupları	Toplam Nüfus			%’si
	Erkek	Kadın	Toplam	
0-14	460.447	433.547	893.994	22.9
15-64	1.401.416	1.368.875	2.770.291	70.8
65+	127.537	117.830	245.367	6.3
Toplam	1.989.400	1.920.252	3.909.652	100.0

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli'nin Bername ve Bütçe Örgütü (2016).

Nüfusun dar aralıklı gruplandırılması yanında; 0-14, 15-64 ve 65+ şeklinde geniş aralıklı gruplandırılması da yapılmaktadır. Bu sınıflandırma özellikle *aktif* ve *bağımlı* nüfusun tespit edilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, ekonomik alanda faal nüfus veya çalışma çağı nüfusunun, toplam nüfus kitlesi içindeki sayı ve oranı ne kadar yüksek ise, böyle bir ülkenin ekonomisi o ölçüde büyük bir çalışma çağı nüfus kitlesine sahip demektir (Doğanay, 2015: 185-187). Buna karşılık, bir ülkede bağımlı

nüfus sayısı ne kadar çok ise, üretime katılan aktif nüfusun yükü de, o kadar fazladır. Bu da, gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik kalkınmayı yavaşlatmakta hatta güçleştirmektedir (Başol, 1992: 14). Gerçekten de, bağımlılık oranının yüksek olması, kalkınmanın gerçekleşmesine olumsuz yönde etki etmektedir. Öncelikle milli gelirin kullanımında büyük tüketici grup olarak yüksek orandaki bağımlı nüfus, tüketim masraflarını genişletmekte ve neticede yatırım imkânlarının daralmasına sebep olmaktadır. İkinci olarak çocuk nüfusun artması, okul ve öğretmen ihtiyacını karşılamak gibi, eğitim alanında daha büyük yatırımların yapılmasını zorunlu kılar. Yetersiz kaynaklar, ihtiyaçları gittikçe büyüyen eğitim alanına yönlendirildiğinde, sanayi ve tarım gibi üretici sektörlerle yatırım yapma imkânları daralacağından kalkınmada istenilen hıza ulaşmak güçleşecektir (Tandoğan, 1998: 65).

Geniş aralıklı gruplandırmada; 15-64 yaş grubundaki nüfus *aktif nüfus*, 0-14 ile 65 ve daha yukarı yaş gruplarındaki nüfus ise *bağımlı nüfus* olarak kabul edilmekte ve böylece nüfusun bağımlılık oranı hesap edilmektedir (Doğanay, 2015: 186-187). Bu gruplandırmaya göre, il toplam nüfusunun % 22.9'u (893.994) çocuk (0-14 yaş dilimi), % 70.8'i (2.770.291) yetişkin (15-65 yaş dilimi), % 6.3'ü (245.367) yaşlı nüfus (65 ve yukarısı) grubunda yer alır (Tablo 2.13). Doğu Azerbaycan İli'nde çalışma çağı nüfusu 2.770.291 (% 70.8), bağımlı nüfusu ise 1.139361'dir. Böylece toplam nüfusun bağımlılık oranı % 41.1 düzeyindedir.

Doğu Azerbaycan İli'nin toplam 3909652 olan nüfusunun (2016 yılı), 2809424'ü (% 71.9) şehirlerde, 1100228'i (% 28.1) kırsal alanlarda yaşamaktadır. Bu arada, ilin ilçeleri arasında en fazla şehirselleşmiş nüfus Tebriz'de (1623096) ikamet ederken, en az şehir nüfusu 1602 kişi ile Khoda Aferin'de bulunmaktadır. Bu ilçe toplam nüfusunun (32995) büyük bölümü kırsal yerleşmelerde (31092 / % 94.2) yaşamaktadır. En fazla şehirselleşmiş nüfusa ise % 91.5 ile Tebriz ilçesinde bulunmaktadır (Tablo 2.14). Başka bir ifadeyle ilçe nüfusunun % 91.5'i Tebriz şehrinde yaşamaktadır.

Tablo 2.14. Doğu Azerbaycan İli'nde Toplam, Şehirsel ve Kırsal Nüfusun İlçelere Göre Dağılışı (2016).

İlçe Adı	Toplam Nüfus	Şehirsel Nüfus	%	Kırsal Nüfus	%
Azerşehr	110311	73896	66.7	36415	33.3
Osku	158270	117527	74.3	40743	25.7
Eher	154530	105299	68.1	49231	31.9
Bostan Abad	94769	24708	26.1	70061	73.9
Bonab	134892	85274	63.2	49618	36.8
Tebriz	1773033	1623096	91.5	149937	8.5
Colfa	61358	47704	77.7	16654	22.3
Çaroymag	31071	6102	19.6	24969	80.4
KhodaAferin	32995	1902	5.8	31093	94.2
Serab	125341	59307	47.3	66031	52.7
Şebester	131421	70969	54.0	64452	46.0
Ecebşir	70852	34306	48.4	36546	51.6
Keleyber	46125	12039	26.1	34086	73.9
Merağeh	262604	177079	67.4	85524	32.6
Merend	244971	156053	63.7	88917	36.3
Melekan	111319	38243	34.4	73076	65.6
Miyaneh	182848	114996	62.9	67851	37.1
Herris	69093	33436	48.4	35657	51.6
Heştrud	57199	21787	38.1	35412	61.9
Verzgan	52650	8701	16.5	43949	73.5
Toplam	3909652	2809424	71.9	1100228	28.1

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli'nin Bername ve Bütçe Örgütü (2016).

Bölgenin fizikî ve beşerî coğrafya şartlarının etkisi altında dağılım gösteren nüfus yoğunluğu gözden geçirildiğinde, 2016 yılı itibariyle Doğu Azerbaycan İli'nde yaklaşık olarak km^2 'ye 85.9 kişi düşmektedir. İlçelere göre durum incelendiğinde ise en fazla yoğunluk km^2 'ye 818.1 kişi ile Tebriz'de düşmektedir. Şüphesiz bu durum alanının küçük, nüfusunun ise il merkezi ve aynı zamanda bölgenin en büyük şehri olması münasebetiyle fazla olmasıyla ilgilidir. Tebriz ilçesini sırasıyla Bonab (173.2 kişi), Azerşehr (131.2 kişi), Merağah Azerşehr (120.2 kişi), Melekan Azerşehr (110.6 kişi), Ecebşir Azerşehr (95.9 kişi), ile Osku (89.8 kişi) takip etmektedir. İlçelere göre en az nüfus yoğunluğu km^2 'ye Çaroymag (9.7 kişi), Khoda Aferin (21.6 kişi), Verzgan (22.2 kişi) ve Keleyber (22.3 kişi)'de düşmektedir (Tablo 2.15).

Tablo 2.15. Doğu Azerbaycan İli'nde İlçelere Göre Aritmetik Nüfus Yoğunluğu (Kişi/ km²).

İlçe Adı	Toplam Nüfus	Yüzölçüm	Nüfus Yoğunluğu (Kişi/km ²)	İlçe Adı	Toplam Nüfus	Yüzölçüm	Nüfus Yoğunluğu (Kişi/km ²)
Azerşehr	110311	840.00	131.3	Ecebşir	70852	738.44	95.9
Osku	158270	1762.59	89.8	Keleyber	46125	2071.97	22.3
Eher	154530	3073.93	50.3	Merağeh	262604	2185.65	120.2
Bostan Abad	94769	2795.00	33.9	Merend	244971	3285.62	74.6
Bonab	134892	778.75	173.2	Melekan	111319	1006.87	110.6
Tebriz	1773033	2167.19	818.1	Miyaneh	182848	5595.3	32.7
Colfa	61358	1670.31	36.7	Heris	69093	2345.45	29.5
Çaroymag	31071	3208.12	9.7	Heştrud	57199	1990.01	28.7
Khoda Aferin	32995	1525.71	21.6	Verzgan	52650	2368.13	22.2
Serab	125341	3452.18	36.3	Toplam	3909652	45490.90	85.9
Şebester	131421	2629.69	50.0				

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli'nin Bername ve Bütçe Örgütü (2016).

Buraya kadar yapılan açıklamalarla ilin nüfus özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu özelliklerin, turizmle yakın ilişkisi söz konusudur. Bu bağlamda, turizm talebini belirleyen faktörler arasında; nüfusun miktarı yanı sıra cinsiyeti, yaş yapısı, eğitim durumu, aile büyüklüğü ile diğer sosyal ve ekonomik niteliklerini ifade eden demografik yapısı da bulunmaktadır. Örneğin, turizmin gelişmesine katkı sağlayacak miktarda nüfusa sahip olma yanında, nüfusun yaş yapısında genç nüfusun fazla olması turizm bakımından çok önemlidir (Zaman, 2012: 108).

Bu bağlamda Doğu Azerbaycan İli, hem yeterince nüfusa hem de nüfusun nitelikleri bakımından önemli özelliklere sahiptir. Özellikle turizme hizmet edebilecek nüfusun genç ve dinamik olmasının yanında okur yazarlık ve eğitim seviyesinin yüksek olması, turizme önemli katkılar sağlamaktadır. Nitekim genç ve eğitim durumu yüksek nüfus kitlesinin; yabancılarla daha iyi iletişim kurması, yaşlılara göre eğitime daha uygun bir niteliğinin bulunması yanı sıra okur yazarlık oranını yüksek olması, geçmişe oranla daha iyi imkânlarda eğitim almış olması, turizm ve diğer yatırımlar konusunda daha girişimci olma durumu ile iletişim araçları sayesinde dünyayı daha iyi tanıyor olması ve hayattan beklentilerinin yüksek olması önemli avantajlar olarak kabul edilebilir. Ayrıca, bu gruptaki nüfusun, yörenin doğal ve beşeri kaynaklarını tanıtmada rehberlik hizmeti vermeye yaş itibarıyla uygun olması yanında doğa turizmi aktivitelerine daha yatkın olabileceği gerçeği de bir başka olumlu yönüdür. Yine genç ve eğitimi yüksek

nüfus sayesinde, turizme yönelik yerel ve bölgesel yatırımlara yönelik girişimcilerin sayısı artmakta ve böylece turizm kaynaklarının kullanımı daha verimli olmaktadır. Aynı şekilde, doğal ve turistik kaynaklara bakış açısı da değişmekte ve bunların korunmasına yönelik toplumda yaşayanlar arasında artış görülmektedir (Zaman, 2012: 108).

Diğer taraftan, Doğu Azerbaycan İli nüfusunun cinsiyet oranlarının birbirine yakın oluşu, turizmde farklı iş kollarında çalışabilecek yeterince kadın ve erkek nüfusun varlığı anlamına gelmektedir. Diğer taraftan insanların yaşam biçimi, kültürleri, becerileri ve ekonomik faaliyetleri de yöreye turist çekmede önemli diğer hususlardır. Bu bakımdan hoşgörülü, misafirperver ve sıcakkanlı bölge insanı, turizm bakımından çok önemli bir değeri ifade etmektedir (Zaman, 2012: 109).

2.6.3. Ekonomik Faaliyetler-Turizm İlişkisi

Bölgenin iklim koşulları, toprak özellikleri ve özel coğrafi konumu, Doğu Azerbaycan İli'ni tarım için uygun ve eğilimli bir alan haline getirmiştir. Verimli topraklar ve tarımsal faaliyet alanında büyük doğal kaynaklar nedeniyle il, ülkenin başlıca tarım merkezlerinden biridir. Bu topraklardaki üretim, bölge iç tüketimin yanı sıra ülke ihtiyacının bir bölümünü de sağlamakta ve hatta yurt dışına da ihraç edilmektedir. Bölgede çeşitli bahçe ürünleri yanı sıra sebze ve tahıl ürünleri tarını yapılmaktadır.

Doğu Azerbaycan bölgesinde soğan ve yonca üretimi ülkede ilk sırada yer almaktadır. Mercimek üretiminde ikinci, patates ve nohut üretiminde ise beşinci durumdadır. Bahçe bitkilerinde de il önemlidir. Nitekim kayısı üretimi alanında ülkede ilk sırada yer almaktadır. Elma ve badem üretimi açısından ikinci, üzüm üretimi açısından dördüncü, ceviz üretimi bakımından ise beşinci sırada yer almaktadır (Fotoğraf 2.11).



Fotoğraf 2.11. Doğu Azerbaycan İli ülkenin en önemli meyvecilik alanlarının başında gelmektedir.

Doğu Azerbaycan bölgesi, nispeten geniş mera alanları nedeniyle aynı zamanda ülkenin en önemli canlı hayvan merkezlerinden biridir. Bu bağlamda özellikle et ve deri üretimi bakımından önem arz etmektedir. Bölgedeki göçebe hayvancılık faaliyetleri, ilin hayvancılığının önemi ve ekonomik durumunu ikiye katlamaktadır. İlde hayvan yetiştiriciliği genellikle geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır. modern hayvancılık ise yeni yeni gelişmeye başlamıştır (Fotoğraf 2.12).

Doğu Azerbaycan İli bal üretiminide ülkede ikinci, yumurta üretiminde üçüncü, ette dördüncü, süt ve kümes hayvanlarında beşinci sırada yer almaktadır. Bütün bunlar ili, ülkenin en önemli hayvancılık ve hayvansal üretim merkezlerden biri durumuna getirmiştir.



Fotoğraf 2.12. Doğu Azerbaycan İli, ülkenin en önemli hayvancılık ve hayvansal üretim merkezlerden biridir.

Doğu Azerbaycan İli, madenlerin varlığı bakımından ülkenin zengin bölgelerinden biridir. İlde 110 maden çeşidi mevcut olup, bunların 45'i işletilmektedir. İlde bulunan en önemli maden ocakları 2 milyon rezerv ile dünyanın en büyük bakır madenlerinden biri olan Ehar ilçesindeki Süngür bakır madenidir. Altın, diyatomit, nefel, sinit ve süs taşları ildeki diğer madenler arasındadır.

Doğu Azerbaycan İli, yaklaşık 8000 fabrika ve sanayi atölyesi ile ülkenin önemli sanayi merkezlerinden biridir. İl sanayisi, hammadde tüketimi ve üretim kalitesi açısından "hafif sanayi" ve "ağır sanayi" olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. İlde bulunan hafif sanayi; mobilya ve sandalye fabrikaları, deri atölyeleri, elektrik endüstrisi, cam sanayi, boya üretimi sanyii, tekstil sanayi ve ayakkabı endüstrisini kapsamaktadır. Bu ilin ağır sanayi tesisleri arasında; Tebriz Termik Santrali, Tebriz Rafinerisi, makine fabrikaları, traktör fabrikası, çimento fabrikası bulunmaktadır.

İl, demiryolu, karayolu ve hava ulaşımına sahiptir. Kuşkusuz ulaştırma sektörü, bir bölgenin ekonomik faaliyetinin anahtarı olarak görülmekte ve duyarlı alanların geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Çünkü ekonomik kalkınmanın temel unsurlarından biridir.

Doğu Azerbaycan İli'nin 2016 yılı itibarıyla demiryolu hattı uzunluğu (ana, alt, manevra ve endüstriyel ve ticari) 745.3 km'dir. Aynı yıl, demiryolu ile taşınan yolcu sayısı 2352757'dir.

Tebriz Uluslararası Şehit Madani Havaalanı üzerinden 2016 yılında seyahat eden 789169 yolcunun 132076'sını yurt dışı yolcuları oluşturmuştur.

İl sınırları içerisindeki karayolu uzunluğu 14200.96 km olup, bunun % 25.4'ü şehirlerarası yollar, % 1.1'i şehir içi yollar ve % 73,5'i de ildeki kırsal yolları oluşturmaktadır (Doğu Azerbaycan'ın İstatistik Yıllığı, 2016 (1395 H.Ş)).

Anlaşılabacağı üzere çok çeşitli ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği, pek çok ürünün yetiştirildiği ve aynı zamanda değişik ekonomik faaliyetlerin sürdürüldüğü ilde, bu potansiyel turizm bakımından da değerlendirilebilir. Örneğin ekip-biçme ile hayvancılık faaliyetleri; tarım turizmi, çiftlik turizmi, kırsal turizm gibi turizm çeşitlerinin geliştirilmesi için elverişli görülmektedir. Aynı zamanda il, tarımsal ürünler bakımından organik ürünler yetiştirmeye de uygun şartlar arz etmektedir. Hatta bölge genelinde özellikle kırsal kesimde yetiştirilen ürünlerin geneli organiktir. Kırsal yerleşmelerde genelde aile ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yetiştirilen bu organik ürünler, turizmin hizmetine sunulabilir. Aynı şekilde, doğal çayır ve meralarda beslenen hayvanlara ait et, süt ve süt ürünleri de organiktir. Şüphesiz bu ürünlerin turizm olanakları ile değerlendirilmesi de, yerel ekonomiye daha fazla katkı sağlayacaktır. Diğer taraftan ilin ekonomik alt yapısı da turizm bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Özellikle de turizmde sürdürülebilirlik bağlamında bu durum son derece önemlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AZERBAYCAN İLİ'NİN TURİSTİK KAYNAKLARI VE TURİZM POTANSİYELİ

İl düzeyinde bir turizm geliştirme programının hazırlanması ve geliştirilmesi için şartlardan biri, turizm eksenlerinin kriterlere göre tanımlanmasıdır. Bu amaç için 7 kriter (erişim yolları, mevcut konaklama tesisleri, eğlence tesisleri, güvenlik ve kontrol, İlin civarında yer alan başka illerin mevcut ayrıcalıkları ve puanları, tarihsel, doğal ve kültürel turistik cazibelerin dağıtımı ve ulusal turizm programları için ulusal planları) temeline göre : il için üç tip turizm ekseni geliştirilebilir. Bu eksenler;

- Kuzey ekseni (yeşil eksen)
- Güney ekseni (Deniz ekseni ve Sahand)
- Merkez ekseni (Tebriz ekseni veya İpek Yolu)

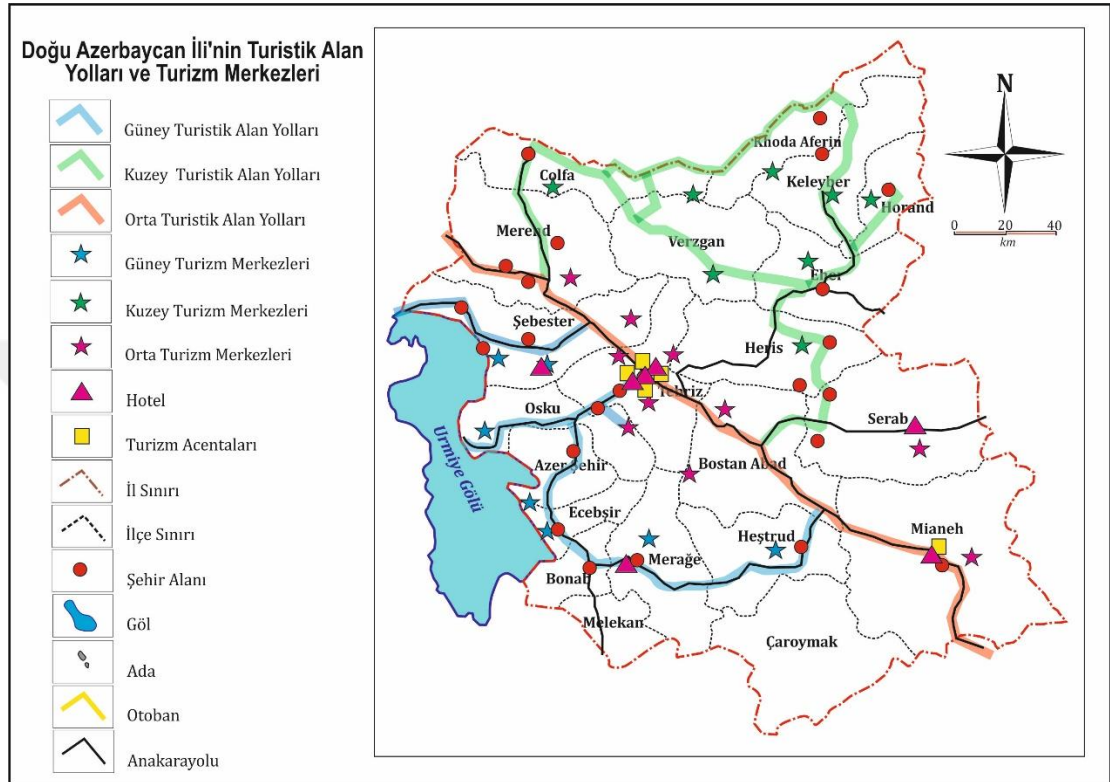
Bu bakımdan, ilde turizmin merkezi ekseni İpek yolu rotasında olmaktan dolayı daha fazla önen taşımaktadır.

İlin kuzey ekseninde birçok tarihi, kültürel ve doğal ilgi çekici cazibeler yer almaktadır. Aras Nehri ve etrafındaki gür yeşil görsel manzaraları, rotada dünya üzerinde yazılı bir miras olan Aziz Stefanos Kilisesi gibi sayısız tarihi eserlerin varlığı ve diğer taraftan Arasbaran yemyeşil ormanları nedeniyle ilin kuzey ekseni turizm açısından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Aras Nehri'nin kıyı şeridinde tarihi, kültürel ve dini eşsiz cazibeler ve ayrıca bu rotada yer alan ilin bir bölümünün UNESCO tarafından biyosfer alan olarak ilan edilmesi (<http://whc.unesco.org/en/documents/166017>), eksenin özel öneme sahip olmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda bu eksen, çok sayıda yerli ve yabancı turistin uğrak yerleri arasına girmiştir.

İlin güneyinde yer alan turizm ekseni İslami mimarinin İlhani dönemine damgasını vurmuştur. Nitekim ilk İslam Dünyası Gözlemevi olan Merageh Gözlemevi yanı sıra Merageh fosil bölgesi ve Hapoil Mağarası gibi eşsiz jeolojik cazibe merkezlerine de sahiptir. Sehend Dağı'nın güneyinde yer alan turizm ekseni, tarihsel-kültürel bakımdan önemi yanı sıra Merageh'deki İlhani Müzesi ve Bonab'daki Safevi Müzesi ile de ayrıca

dikkat çekmektedir. Böylece bu eksen içerisindeki Goşayeş deresinin doğal güzellikleri ile Hampoil Mağarası, Mehr Tapınağı ve Merageh Gözlemevi, Çaroymag Pirsegga Şelalesi ve Malakan üzüm bağları her yıl çok sayıda yerli ve yabancı turisti bölgeye çekmektedir.



Harita 3.1. Doğu Azerbaycan İli'nin Turistik Çekim Alanları (Turizm Eksenleri/Kaynak: İran D.A. İli'nin Kültürel Miras, El İşleri ve Turizm Örgütü/ İl Turizm Mestır Planı 2002).

3.1. DOĞAL ÇEKİCİLİKLER

3.1.1. Dağlar

Turizm destinasyonunun belirlenmesinde coğrafi görünümü büyük önem taşımaktadır. Dağlık alanların turizme açılması, dağcılara ulaşım, konaklama, ağırlama ve rehberlik gibi hizmetlerin verilmesi sayesinde olmuştur. Dağlar macera, heyecan ve değişiklik arayanlara çeşitli rekreasyonel faaliyetler ve yeni sporlar sağlamaktadır (Doğaner, 2001: 176-177).

Araştırma sahası olan Doğu Azerbaycan İli'nde dağlık alanlar önemli yer kaplamaktadır. Nitekim ilin yaklaşık % 40'ını dağlık alanlar oluşturmaktadır. Böylece

araştırma sahası farklı yüksekliklerde zengin jeomorfolojik ve tektonik yapıya sahip, flora ve faunası, yaban hayatı ve ormanlarla kaplı bir kısım dağlarıyla hem kış turizmi hem de dağ yürüyüşü ve tırmanışları için dağcılık sporunu sevenlere olağanüstü çekici ve ilginç olanaklar sunar. Bu nedenle Doğu Azerbaycan İli'ni her yıl çeşitli yerlerden gelen çok sayıda yerli ve yabancı turist dağ tırmanışı ve yürüyüşü için ziyaret etmektedir.

İlde bulunan dağların başlıcaları arasında; Sehende, Mişo Dağ, Bozguş, Gaflankuh, Gere Dağ, Moro Dağ, Eynalı, Goşa Dağı yer alır. Ayrıca Doğu Azerbaycan ile Erdebil il sınırında Savalan Dağı bulunur (Tablo 3.1.)

Tablo 3.1. Doğu Azerbaycan İli'ndeki Önemli Dağlar ve Yükselteleri.

Dağın Adı	En Yüksek Zirvesinin Adı	Yüksekliği (m)
Sehend	Kamal (Goç Gölü Dağı)	3750
Mişo	Ali Elemdar	3155
Bozguş	Bozguş	3304
Gaflankuh	Ocag Dağı (Gere Ziyaret)	2981
Gere Dağ	Kiyameki	3414
Moro Dağ	Çelle Khaneh - Pir Musa	2210
Eynalı	Eynalı	1800
Goşa Dağ	Goşa	3150
Savalan	Sultan Dağı	4811
Karadağ	Nişankuh	3660

Kaynak: Silahlı Kuvvetler Coğrafi Organizasyonu (2000: 105).

3.1.1.1. Sehend Dağları

Tebriz şehrinin güneyin'de yer alan Sehend Dağı, İran'ın kuzybatısında Doğu Azerbaycan İli'nde muazzam bir stratovolkandır. Sehend Dağı, 3750 m yüksekliği ile Doğu Azerbaycan ile Erdebil il sınırındaki Savalan Dağı'ndan (4811 m) sonra en yüksek dağdır. Bu dağlık kütle üzerinde 3000 m'nin üzerinde 17 zirve bulunmaktadır. Çok çeşitlilik gösteren flora ve faunasıyla Sehend Dağları, İran'da **Dağların Gelini** diye bilinir (Fotoğraf 3.1). Sehend Dağları çeşitli flora ve fauna varlığı nedeniyle İran Dağları arasında farklı bir önem ve değere sahiptir. Çeşitli boyutlarda kendine ait özel niteliklere sahip olan bu dağlar, aynı zamanda bölgede bir turistik alan olarak yıl boyunca binlerce yerli ve yabancı turiste ev sahipliği yapmaktadır. Bu dağlar turistlerin ilgisini hem doğal güzellikleri sayesinde yaz aylarında hem de kış turizm alanı olması münasebetiyle kış mevsiminde çekmektedir. Bu bağlamda dağlık alanda kış sporları kompleksi kurulmuştur. Bu komplekste kış sporlarının dışında çeşitli

etkinlikler de yapılmaktadır. Bu özelliği sayesinde her yıl binlerce yerli ve yabancı turisti ağırlamaktadır.



Fotoğraf 3.1. Sehend Dağı, 3750 m yüksekliği ile araştırma sahasının en yüksek dağdır.

3.1.1.2. Mişo Dağı

Araştırma sahasında Merend ile Şebester ilçeleri arasında yer alan, Mişo Dağları, Doğu Azerbaycan İli'nin önemli dağlarından biridir. En yüksek zirvesi 3155 m (Ali Elemdar) olan Mişo Dağları yıl boyunca binlerce dağcı tarafından dağ tırmanışı ve yürüyüşü için ziyaret edilmektedir. Tebriz-Merend güzergahı üzerinde bulunan Yam Gediği, bu dağların kuzey doğusunda yer almaktadır. Yazın ılıman iklimi (menevis fırınları) yanı sıra doğal güzellikleri sayesinde özellikle hafta sonları ilgi gören yerler arasında bulunmaktadır (Fotoğraf 3.2).



Fotoğraf 3.2. Merend ve Şebester ilçeleri arasında yer alan Mişo Dağları, doğal güzellikleri ile dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan, günümüzde araştırma sahasında bulunan iki kayak merkezinden birisi olan Peyam kayak pisti, özellikle kış aylarında, çok sayıda yerli ve yabancı turistin bölgeye gelmesine neden olmaktadır (Fotoğraf 3.3).



Fotoğraf 3.3. Mişo Dağlar’ında bulunan Peyam Kayak Merkezi.

3.1.1.3. Ala Dağlar

Bu dağlar, Tebriz –Ahar karayolunun yaklaşık 25 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Ayrıca Miyaneh şehrinin güneyindeki Tebriz-Zenjan otoyolu da, bu alandan geçmektedir. Bu güzergahlardan geçen yolcuların ilgisini çeken dağlar; kumtaşı, marn, alçıtaşı ve konglomeralardan teşekkül etmiş olağanüstü jeolojik oluşumlara sahiptir (Fotoğraf 3.4). Bu formasyonlar aynı zamanda ekonomik ve endüstriyel değeri ile de önemlidir. Nitekim bu birimler alçı üretimi yanı sıra tarım, eczacılık, diş hekimliği ve inşaat mühendisliğinde farklı uygulamalara sahiptir. Bu jeolojik yapıların eşsiz güzelliği nedeniyle, jeo turizmin bu alanlarda geliştirilmesi ve canlandırılması için, buraların yetkililerce doğa tutkunlarına ve fotoğrafçılara tanıtılması çok büyük önem arz etmektedir.



Fotoğraf 3.4. Aladağlar jeomorfolojik özellikleri ile ilgi görmektedir.

3.1.1.4. Eynalı Dağlar

Eynalı Dağları, Tebriz ilçesi sınırları içerisinde yer alır. Bir kaç zirveye sahip olan bu dağlarının, Eynalı veya Ovn Ebn Ali adlı zirvesi 1800 m yüksekliğinde Tebriz şehrinin kuzeyinde bulunur. Bu yükseklikler, kırmızı renginden dolayı, Sorkhab Dağı olarak adlandırılmıştır. Dağın zirvesinde İlhaniler dönemine kadar uzanan bir türbe yer almaktadır. Bu türbede bulunan mezarlar Hazreti Ali'nin evladı olarak, O Hazrete atfedilen Ovn Ebne Ali ve Zeyd Ebne Ali'ye aittir. Dağın tepe noktasındaki Ovn Ebne Ali Cami ve Türbesi, Tebriz şehrinin en önemli gezinti yerlerinden biridir. Son yıllarda, Eynalı mesire alanının cazibe ve tesislerini genişletmek için kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında kaya tırmanma duvarı, dağ gölü adlı yapay göl, teleferik hattı, Tebriz çatı restoranı (Bam-E Tebriz restoranı) ve anonim şehitler anıtı yer almaktadır (Fotoğraf 3.5). Bu tesislerin varlığı yanında cazibe merkezleri yerel, ulusal ve hatta yabancı turistlere bir ziyaret alanı haline gelmesine vesile olmuştur.



Fotoğraf 3.5. Eynalı Dağı'nın zirvesinde yer alan Eynalı Türbesi, Mesciti ve Anonim Şehitler Anıtı.

3.1.1.5. Karadağ (Geredağ)

Bu dağlar, Doğu Azerbaycan'ın kuzeyinde doğu-batı yönünde uzanmakta olup Eher, Keleyber, Heris, Verzgan, Horand ve Khoda Aferin ilçeleri sınırları içerisinde yer almaktadırlar. Aynı zamanda Karadağ (Eresbaran) silsilesi, İran'ın en kuzey sınırındaki paralel dağlardır. Bu silsile 220 km uzunluğunda, İran ile Türkiye arasındaki sınır olan Ağrı (Ararat) dağlarından, ilin doğusunda Taleş Dağlarına kadar devam etmektedir. Bu silsilenin genişliği 30 ila 65 km arasında değişmekte ve en yüksek zirvesi Nişankuh (3660 m) tepesidir. Karadağ aslında Aras Nehri ile ayrılan Azerbaycan'daki Karabağ Dağları'nın devamıdır. Bu dağların bulunduğu Eresbaran bölgesindeki doğal peyzaj, Azerbaycan platosunun diğer yerlerinden çok farklıdır (<http://arasbarant.com/index.php/fa>).

Karadağ Bölgesi, Doğu Azerbaycan ve hatta İran'ın en önemli turizm bölgelerinden biridir. Nitekim bu alanda doğal turistik kaynakların yanı sıra Babek Kalesi, Aynalı Sarayı, Avarsin Kalesi, Kürdeşt Kalesi, Coşin Kalesi, Paştu Kalesi gibi çok sayıda tarih eser (Fotoğraf 3.6) ve çeşitli el sanatları (halı, kilim, cacım, şall, yerörtüsü, korjinler, eşari, kumaş vs.) bulunmaktadır.

Böylelikle Karadağ silsilesi, güzel doğası ve bölge sakinlerinin geleneksel yaşam tarzları, eşsiz el yapımı ürünleri ve geçmiş zamanlardan kalan birçok tarihi eserin varlığından dolayı, turizm alanında güçlü bir potansiyele sahiptir.



Fotoğraf 3.6. Karadağ Bölgesi, doğal kaynakları yanı sıra önemli tarihi eserlere sahiptir.

3.1.2. Mağaralar

Mağaraların *doğa turizmi* açısından en önemli özelliği, mağara ortamında damlama, akma, buharlaşma, durgun su ortamı gibi çökelme mekanizmaları nedeniyle oluşan speleotem (mağara oluşumu) adı verilen şekillerin biçim, renk, yoğunluk ve boyutları açısından sunduğu görselliktir. Doğa turizminde mağaralar, görsel amaçlı ve sportif amaçlı olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır. Görsel amaçlı kullanımlar için, sarkıt, dikit ve sütunlar bakımından zengin, dolaşımın kolay olması için yatay yönde gelişmiş ve ulaşım imkanlarının gelişmiş olduğu mağaralar seçilir. Doğa turizminde mağaralar, görsel amaçlı ve sportif amaçlı olmak üzere iki şekilde kullanılırlar. Görsel

amaçlı kullanımlar için speleotem şekiller bakımından zengin, dolaşımın kolay olması bakımından yatay yönde gelişmiş, ulaşım olanağı sağlanabilen mağaralar seçilir. Sportif amaçlı kullanılanlar içinde derinlik ve uzunluk daha önemli olmaktadır. Ayrıca mağaralar, sarkıt ve dikitler, traverten vb. oluşumlarla süslü salonları, gölleri, yeraltı dereleri ile *doğa turizminin*, iklimiyle *sağlık turizminin*, yerleşik ve dini ibadet yeri olarak *kültür* ve *inanç turizminin* konusu içine girmektedir (Doğaner, 2001: 163, 164).

Bu bağlamda Doğu Azerbaycan İli sınırları içerisinde büyüklü küçüklü birkaç mağara bulunmaktadır. Ancak bu konuda bugüne kadar yeterli araştırmalar maalesef yapılmamıştır. Mevcut mağaralarda (Hampoil/Kebuter, Ağbulağ, İskender, gedemgah, Düği Can, Hemze Zindanı, Dibi Yokh, Şir Kohen, Goyunlar, Tülkü Köhülü, Cakhmaklar, Çeper Çöhül ve Kendvan) tamamen kontrolsüz bir şekilde meraklıların ziyaretine açılmıştır. Bunların başlıcaları ve özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

3.1.2.1. Hampoil (Güvercin) Mağarası

Halk arasında "Güvercin Mağarası" olarak bilinen Hampoil mağarası Merağh ilçesi sınırları içinde, Merağh şehrinin 25 km güneydoğusunda Mürdi Çayı'nın karıştığı Güşayış Deresi yamacında yer almaktadır. Mağara eşsiz ve inanılmaz güzelliklere sahip olmanın yanında korkunç olarak da tanımlanmaktadır. Mağaranın bugün sadece % 50'si incelenebilmiştir.

Deniz seviyesinden 1600 m yükseklikte yer alan Hampoil Mağarası'nın girişi ağzının genişliği 8 m'dir. Mağaranın iç yüksekliği 25 m'den 40 m'ye değişebilmektedir (Fotoğraf 3.7). Mağaranın ilk girişinde, 1925 yılına ait olan Rus dilinde yazılmış bir kitabe vardır. Mağaraya ulaşım yetersizliğine rağmen her yıl çok sayıda jeolog, mağara araştırmacısı, dağcı ve binlerce meraklı tarafından ziyaret edilmektedir (Morvarid, 1993:257).



Fotoğraf 3.7. Hampoil (Güverçin) Mağarası'nın giriş kısmı (Foto: <http://jahaniran.ir>).

3.1.2.2. Ağbulağ Mağarası

Sarkıtlı Mağara türünden olan Ağbulağ Mağarası, Bostan Abad ilçesi sınırları içerisindeki Gere Çemen şehrinin güneyinde yer almaktadır. Mağaranın ağzının genişliği yaklaşık 2 m'dir (<http://arktourism.ir>). Gere Çemen şehrinden ulaşımın mümkün olduğu mağara, yıl boyunca dağcılar ve doğayı seven insanlar tarafından ziyaret edilmektedir.

3.1.2.3. İskender Mağarası

Tebriz'den 30 km uzaklıkta, Seid Abad köyünde yer almaktadır. Mağaranın girişi 5 m'dir. Çeşitli şekillerdeki ilgi çekici sarkıtları dağcı grupların mağarayı ziyaret etmesine neden olmaktadır (Zende Del, 1994: 120). Mağaraya Tebriz-Tahran transit yolu üzerinden ulaşmak mümkündür.

3.1.2.4. Dügican Mağarası

Merend ilçesi sınırları içerisindeki Dügican Mağarası, Meren şehrinin 20 km doğusunda yer almaktadır. Aynı zamanda mağara, Dügican köyünün 6 km doğusunda bulunmaktadır. Mağaranın girişi 3.5 m olup, içerisine girilmesi oldukça zordur. İçerisinde sarkıtların mevcut olduğu mağaranın tavan yüksekliği bazı yerlerde 5 metreye ulaşır. Mağara iki yukarı ve aşağı atriymdan oluşur. İçerisi oldukça karanlık alan mağarada

yarasalar bulunmaktadır. Mağarayı ziyaret etmek, dağcı grupları ve bireyler için, bir günlük bir program niteliği taşımaktadır (Celali Eziziyan, 1999: 85).

3.1.2.5. Dibi Yok (Dipsiz) Mağara

Mağara, Verzan ilçesinde Gülakhur köyüne yakın bir mevkiindedir. Uzunluğu 700 m tahmin edilen mağaranın yerel halk arasında daha uzun ve hatta dipsiz olduğu sanılmaktadır (<http://www.dana.ir>).

Mağaracıların büyük çabalarına rağmen, su akışı nedeniyle bugüne kadar hiç kimse mağaranın sonuna ulaşmayı başaramadı. Bu nedenle de mağara “Dipsiz” olarak isimlendirilmiştir. Mağaraya ulaşmak için Verzan kentinden 70 km uzaklıkta olan Gülakhur köyüne gitmek gerekmektedir. Buradan da yaklaşık bir saatlik yürüyüşle mağaraya varılmaktadır.

3.1.2.6. Gedemgah Mağarası

Azerşehr şehrinin güneydoğusunda Badmayar köyü yakınlarında bulunan mağara, dağın içine insan tarafından yapılmıştır (Fotoğraf 3.8). Kubbe şeklindeki bu mağara Mehr Peresti (Sunrise ritüeli) tapınağı olarak prehistorik dönemde kullanılmıştır. Daha sonralarıda (Hicri 6.-8. yüzyıllarda) mistikler ve dervişler tarafından da kullanılmıştır.



Fotoğraf 3.8. Azerşehr ilçesinde yer alan Gedemgah Mağarası.

Yeraltı mağarası daireseldir ve 15 metrelik bir çapa sahiptir. Genişliği 1.5 m ve yüksekliği ise 5 m'dir. Yaklaşık 9 m uzunluğunda bir kridor, 4.5 metre uzunluk ve 3.20 genişliğinde, 2 - 5 metre yükseklikte bir atriyma kavuşmaktadır. Atriyum aynı zamanda mağaranın kubbesine açılır. Bu alan zeminden aydınlatılmış pencereye kadar 12 m yüksekliğindedir. Safevî dönemine ait kutsal Mogarnaslı mağaranın (veya caminin) sunağı, gömülecek şekilde inşa edilmiştir. Ancak bu mekan, ne cami ne de türbe olarak kullanılmamıştır (<http://tabriz-iran.ir>). Günümüzde komşu köylerdeki insanlar, Ramazan ve Muharrem aylarında bazı dini törenlerini burada gerçekleştirmektedir. Bu tapınak veya cami, 1968 (H. 1347) yılında, İran'ın tarihi anıtları listesinde, Kültür ve Bilim Bakanlığı tarafından 779 numara ile tescillenmiştir (Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras, El İşleri ve Turizm Örgütü, 2016:53).

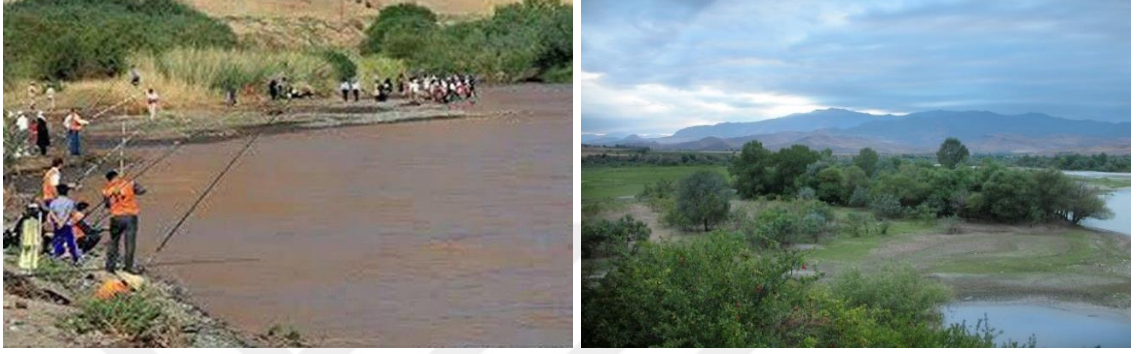
3.1.3. Su Kaynakları

3.1.3.1. Akarsular

Akarsular da denizler ve göller gibi suyun estetiğinden kaynaklanan çekiciliğe sahiptir. Yer şekilleri (kanyon ve benzeri), bitki örtüsü ve çağılayanlarla artan bu çekicilik doğa turizmine konu olurken insanın akarsu kıyılarında yarattığı kültürlerin kalıntıları, kültür turizminin ilgili alanı içine girmektedir. Doğu Azerbaycan İli'nde akarsuların debilerinin düşük olması, genellikle kapalı havza özelliği göstermeleri, boylarının kısa olması ve çoğunun yaz döneminde kurumaları gibi sebeplerden dolayı rafting ve benzeri nehir sporları gibi bazı turistik faaliyetler çok fazla olmamaktadır. Fakat buna rağmen araştırma sahasında bulunan akarsuların çevresinde yer şekilleri, bitki örtüsü türleri, yaban hayat çeşitleri ve nehirler boyunca yarattıkları kültürel ve tarihsel kalıntılara sahip olan bir çok dereler bulunmaktadır. Bu nedenle, Doğu Azerbaycan İli'nde akarsuların bulunduğu çevre; doğal, kültürel ve tarihsel bir turizm çekici kaynağı olarak kullanılmaktadır. İlde akarsuların oluşturduğu turizm değerleri içerisinde en önemli olan akarsular şu şekilde ortaya konulabilir:

Aras Nehri, Doğu Azerbaycan'ın en önemli nehirlerindendir. Aras Nehri Türkiye'deki Bingöl Dağları'nın Erzurum il sınırları içinde kalan kuzey yamaçlarından doğar. Erzurum-Kars platosunun güneyindeki çöküntü alanlarında akarak Ermenistan sınırına ulaşır. Türkiye –Azerbaycan, Türkiye –Ermenistan ve Azerbaycan-İran sınırının

bir bölümü oluşturur. Yaklaşık 910 km uzunluğundaki nehrin, 475 km'si İran sınırları içerisindedir. Nehir, Doğu Azerbaycan İli'nin kuzeyinde çöküntü alanı oluşturarak, İlin güney ve orta kısımlarına göre daha ılımlı bir iklime neden olur. Aynı zamanda bölgenin doğal çekiciliğine önemli katkı sağlar. Bu nedenle Doğu Azerbaycan sınırlar içerisinde bulunan Aras (Araz) Nehri'nin geçtiği havza, turistik potansiyele sahip olarak, yıl boyunca çok sayıda insanı buraya çekmektedir (Fotoğraf 3.9).



Fotoğraf 3.9. Araz Nehri'nin geçtiği havza, turistik potansiyele sahip olarak, yıl boyunca binlerce insanı buraya çekmektedir.

Bölgenin önemli akarsularından bir diğeri olan **Acı Çay**, Savalan Dağı'nın güney ve güneybatı yamaçlarından kaynaklanır. Tebriz şehrinin kuzeyinden geçen nehir, Urmiye Gölü'ne dökülür. Bu çayın ana kollarından birisi olan Meydan Çayı (Mehran Rud) Tebriz şehrinin içinden geçmektedir.

Nehrin çevresinde oluşturduğu güzelliklerin yanı sıra üzerinde inşa edilen barajlar ve tarihi köprüleri turistik bir alanı oluşturmaktadır.

Sehend Dağı'nın güneybatı yamaçlarından kaynaklarını **Sufi Çayı**, oluşturduğu çevre ile birlikte turistik bakımından Doğu Azerbaycan İli'nin önem taşıyan nehirlerinden bir diğeridir. Nehrin akışı kuzeyden güneye doğru olup, Meğer ilçesi topraklarından sonra Bonab ilçesi topraklarını geçerek Urmiye Gölü'ne dökülmektedir. Nehir suları geçtiği güzergah üzerindeki tarım alanlarını sulamaktadır. Aynı zamanda da doğasının yanı sıra üzerinde yapılan Aleviyan Barajı'nın yarattığı güzellikler, bölgenin önemli turistik alanlarından biri konumuna gelmesine imkan vermiştir. Bu özellikleri ile çok sayıda yerli ve yabancı doğa sever insanı buraya çekmektedir.

Gala Çayı, Sehend Dağı'nın batı yamaçlarından kaynaklarını almaktadır. Akarsu, tüm kollarıyla birlikte, Ecebşir ilçesinde doğup, bu ilçenin sınırları içerisinde

de Urmiye Gölü'ne dökülür (Fotoğraf 3.10). Akarsu üzerinde yapılan barajın oluşturduğu güzelliklerle birlikte, nehirin aktığı çevrenin yeşillik ve kendine has özelliklerinden dolayı bölgenin en önemli turistik alanlarından birinin de Ecebşir ilçesinde oluşmasına vesile olmuştur. Bu nedenle Ecebşir, sadece hafta sonu ve tatil günlerinde değil, yıl boyunca Tebriz, Bonab, Melekan ve Azerşehr gibi çevre şehirlerden çok sayıda insana dinlenme fırsatı sunmaktadır.



Fotoğraf 3.10. Gala Çayı, Sehend Dağı'nın batı yamaçlarından kaynaklarını almaktadır.

Batı-doğu yönünde akış gösteren **Gızıl (Kızıl) Üzen Nehri**, İran'ın en uzun nehirlerinden biridir (Fotoğraf 3.11). Bu nehir, Kordestan ilinin Çehelçeşmeh yüksekliklerinden kaynaklanmakta ve Geross (Bicar) bölgesini geçerken birkaç akarsuyu bünyesine alarak Khamseh(Hamse) ovasına girmekte ve Zencanrud ile Abherçay nehirlerini de aldıktan sonra, tarihi Poldokhter köprüsünün yakınlarında Gaflankuh Dağları arasından geçdikten sonra Miyaneh Şehrine varmadan Ger Rangu, Aydoğmuş ve Heştrud nehirlerini alıp Miyaneh Rud nehrine kavuşmaktadır. Nehir, Gilan ilinin güneyinde adını bulunduğu dereeden alan Mencil Barajında Şahrud adlı büyük bir nehire karışıp Sefid Rud nehrini oluşturarak kuzey yönünde devam ederek Hazar Denizi'ne dökülmektedir. Doğu Azerbaycan sınırları içindeki Gızıl üzen Nehri'nin çevresi, ildeki turistik alanlardan biridir ve şayet planlanırsa, turizme, özellikle de doğa turizmine oldukça elverişlidir.



Fotoğraf 3.11. Batı- doğu yönünde akış gösteren *Gızıl (Kızıl) Üzen Nehri*, İran'ın en uzun nehirlerinden biridir.

Doğu Azerbaycan İli'nin diğer önemli akarsuları arasında; Eher Çayı, Duzal Çayı, Silin Çayı, Elgena Çayı, Gızıl Üzen Çayı, Gerrangu Çayı, Aydoğmuş Çayı, Ligvan Çayı, Seydava Çayı, Osku Çayı, Leylan Çayı, Tufargan Çayı ve Mürdi Çayı bulunur.

3.1.3.2. Göller

İnsanların turizmde su kaynaklarına ilgisi sadece denizle sınırlı kalmamış, iç kısımlarda yer alan çeşitli büyüklükte bütün göller ilgi alanı olmuştur. Göller de denizler gibi suya dayalı rekreasyonel faaliyetlere (yüzme, sportif balıkçılık, su kayağı, yelken açma, kürek çekme, surf, kano vb) olanak tanırırlar. Göller, denizlerden uzak yerlerin bu gereksinimini karşılaması yanında deniz kıyılarından farklı olarak sessiz ve sakin ortam sunması, kitle turizmine açılan deniz kıyısından kaçanlara ekoturizm olanağı da sunmaktadır. Genellikle yerleşim birimlerinin göl kıyısında yer almaması ve çevrelerinin de seyrek nüfus olmasıyla kırsal turizme de uygun sahalardır. Göller suya dayalı rekreasyonel faaliyetlerden çok çevrelerinin sağladığı rekreasyonel faaliyetlerle ilgi çekmektedir (yürüyüş, bisiklete binme, avcılık vb.). Bu özellikler göl çevrelerini ulaşım, konaklama, ağırlama tesisleriyle turizme açmıştır (Doğaner, 2001: 81).

Bu bağlamda bölgedeki hem doğal hem de baraj gölleri turizm bakımından önemli bir potansiyel oluşturabilir. Ancak araştırma sahasında bulunan göller, bugüne kadar turizm amacından ziyade yerel halk tarafından balıkçılık, sulama vs. gibi farklı faaliyet ve amaçlarla değerlendirilmiştir.

3.1.3.2.1. Doğal Göller

Araştırma sahamızda rekreasyon amaçlı kullanılan başlıca doğal göller; Urmiye Gölü ve Guru (Kuru) Göl'dür.

Urmiye Gölü, Doğu Azerbaycan İli ile Batı Azerbaycan İli arasında yer almaktadır. Kapladığı alan ve biyolojik özellikleri ile yöresel, bölgesel ve hatta ülkesel boyutta çekici olarak kullanılacak fonksiyonlara sahiptir.

Urmiye Gölü İranın iç kısmında bulunan göllerin en büyüğü ve deniz seviyesinden 1275 metre yükseltide yer almaktadır. Gölün derinliği kuzeyden güneye değişmekte ve en derin yeri gölün güneyin'de 15 m'dir. Urmiye Gölü, tuz oranı bakımından dünyada Behrolmeyyet Gölü'nden sonra ikinci sırada yer alır. Gölde 102 küçük ve büyük ada vardır. Bunların başlıcaları: Şahi, Goyun Dağı, Eşek Dağı, Espir ve Arezu'dur. Bu adaların en büyüğü Şahi adasıdır ki, yıllardan beri gölün su seviyesinin azalmasına bağlı olarak yarımada'ya dönüşmüştür. Gölün su seviyesi yağış oranına göre yıldan yıla değişmektedir. Öyle ki son yıllarda yağışların az olması yanında gölün su kaynağı olan nehirler üzerinde yapılan barajlar, gölün su seviyesinin düşmesine neden olmuştur (Khamaçı, 1988: 16). Bu nedenle göl kıyılarında olan göl suyuna bağlı turistik peyzaj ve tesisler gün geçtikçe önemini kaybederek; sahaya gelen bölgesel ve hatta yöresel turistlerin sayısının azalmasına vesile olmaktadır. Göl eskiden beri Doğu Azerbaycan ile Batı Azerbaycan illeri arasında ulaşımında kullanılmaktadır. Böylece iki il halkına sayahat imkanı sunmaktadır. Bu bağlamda gölün, Doğu Azerbaycan İli'nin sınırları içerisindeki kıyılarında Şerefkhana, Rehmanlu ve Danalu adlı limanlar bulunmaktadır (Fotoğraf 3.12).



Fotoğraf 3.12. Urmie Gölü kıyısındaki Rehmanlu limanı.

Guru (Kuru) Göl, Bostan Abad ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Fotoğraf 3.13). Tebriz'e yaklaşık 45 km uzaklıkta bulunan gölün su seviyesi, mevsimsel olarak değişmektedir. En derin yeri 13 m'yi bulmaktadır. Guru göl, yaklaşık 200 hektar yüzölçüme sahiptir. Göl, 1971 yılında Ramser sözleşmesi kapsamına alınmıştır. Gölün çevresi rekreatif faaliyetlere oldukça elverişlidir. Nitekim yeşil alanların ve sazlıkların varlığı yanında bir çok kuş türünün bu alanda barınması, yöre insanlarını hafta sonu dinlenmek amacıyla bu bölgeye çekmektedir.



Fotoğraf 3.13. Guru (Kuru) Göl, Bostan Abad ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır.

3.1.3.2.2. Baraj Gölleri

Yörede çok sayıda baraj gölü bulunmaktadır (Tablo 3.2). Bu baraj gölleri içme, sulama ve elektrik üretmek amaçlı kullanılmaktadır. Baraj göllerinin doluluk oranları yağışlara ve kar erimelerine bağlı olarak yıldan yıla değişmektedir. Bunlara ek olarak barajlar yelkencilik, balık tutma, gezi gibi rekreatif faaliyetlere de hizmet sunmaktadır. Bu açıdan barajlar turizm faaliyetlerine de hizmet edebilmektedir.

Tablo 3.2. Araştırma sahasında bulunan baraj göllerin başlıcaları.

Baraj Gölün Adı	Bulunduğu İlçe	Üzerinde Kurulduğu Akarsuyun Adı	Su Hacimi (Milyon m ³)	Kret Yüksekliği	Hizmete Giriş Yılı (Miladi/H.Ş)
Eres (Araz)	Culfa	Eres (Araz)	1254	40	1971/1350
Khoda Aferin	Keleyber	Eres (Araz)	1612	64	2008/1387
Zunuz	Merend	Zunuz Çay	6	60	2004/1383
Eleviyan	Merağeh	Sufi Çay	60	76	1995/1374
Gala Çay	Ecebşir	Gala Çay	40.3	85	2008/1387
Nehend	Tebriz	Nehend Çay	24	52	1996/1375
Sehend	Heştrud	Gerrangu	165	59	2006/1385
Aydoğmuş	Miyaneh	Aydoğmuş	145.7	82.1	2004/1383
Emend	Tebriz	Aci Çay	2.4	24	1993/1372
Mollaciğ	Heştrud	Şor Çay	10	23	1989/1368
Erdelan	Serab	Çeky Çay	4.5	19	1998/1377
Settar Khan	Eher	Eher Çay	131	75	1998/1377
Kürt Kendi	Bostan Abad	Ucan Çay	5.37	17.5	2003/1382
Erbetan	Heris	Zereneg Çay	27	19	2000/1379
Yengeceh	Azer Şehr	Azer Şehr Çay	2.5	25	1993/1372
Şehit Kelantery	Merend	Enamig	9	22	1996/1375
Zer Abad	Verzgan	Verzgan Çay	2	14	2001/1380
Eresbaran	Keleybar	Silin Çay	35	25	2003/1382

Kaynak: D.A.İ'nin bölge su örgütü

3.1.3.3. Şelaleler

Şelaleler, akarsular yatağının, dike yakın bir biçimde aniden düştüğü, suların yüksekten dökülerek aktığı kısmıdır. Doğu Azerbaycan İli'nde çeşitli turistik kaynaklarda olduğu gibi birkaç küçük ve büyük şelale de bulunmaktadır. Bu doğal turistik çekicilikler kendi özellikleri yanında etrafındaki diğer doğal veya tarihsel özel alanlar ile değer kazanmıştır. Bu şelalelerin başlıcalarının özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

Asiyab Kherabe (Harabe Değirmen) Şelalesi, yer aldığı harabe değirmen deresi ile birlikte araştırma sahasında bulunan muhteşem doğal turistik alanlardan biridir (Fotoğraf 3.14). Yaklaşık 10 m yükseklikte olan şelale culfa ilçesinde, İran ve Nahcivan sınırına yakın bir alanda bulunmaktadır. Bakir bir tabiat ve doğal çevrenin su sesi ile bütünleştiği Değirmen Deresi, sahada bir doğal çekici alan olma özelliğine sahiptir. Burası aynı zamanda tarihi ve kültürel bakımdan da dikkat çekmektedir. Herhangi bir tesis olmamasına rağmen şelale her yıl çok sayıda insanı buraya çekmektedir (Celali Eziziyan, 1999: 374).



Fotoğraf 3.14. Asiyab Kherabe (Harabe Değirmen) Şelalesi.

Gül Akhur Şelalesi, Verzgan ilçesinde, Kesebe Dağı'nın batı yamacında, ormanlık bir alan içinde bulunmaktadır (Fotoğraf 3.15). Şelale, doğal güzelliği ile ziyaretçilerine inanılmaz bir göz ziyafeti sunmaktadır. Yaklaşık 12 m yükseklikte olan şelale, çevresindeki ormanlar ile birlikte Doğu Azerbaycan İli'nin doğal turistik çekicilerinden biridir. Bu şelale, ilçe merkezine 60 km uzaklıktadır. Gül Akhur Şelalesi, çevredeki kırsal alanla birlikte ilde turizme meyilli bir bölgedir ve her yıl binlerce turisti bu bölgeye çekmektedir. Son yıllarda, Kültürel Miras ve Turizm Örgütü, şelalenin etrafında bir tesis inşa etmiştir.



Fotoğraf 3.15. Verzan ilçesinde bulunan Gül Akhur Şelalesi.

Eyş Abad Şelalesi, Merend ilçesinde Eyş Abad köyünün yakınlarında yer almaktadır (Fotoğraf 3.16). 15 m yükseklikte olan şelale, etrafındaki doğal güzelliklerle birlikte Doğu Azerbaycan'da görünmesi gereken yerlerden bir diğeridir. Şelaleyi ziyaret etmek için her yıl yüzlerce doğa sever bu bölgeye gelmektedir. Gerekli tesislerin kurulması ve uygun şekilde planlanması, bölgeyi ziyaret eden turist sayısının artması, hiç şüphesiz sonuçta bölgenin ekonomik gelişmesine de yardımcı olacaktır.



Fotoğraf 3.16. Eyş Abad Şelalesi, Doğu Azerbaycan'da görünmesi gereken güzelliklerden bir diğeridir.

Şor Şor Şelalesi, Sehend Dağı'nın batı bölgesinde Ecebşir ilçe sınırları içinde yer almaktadır. Hergelan şehrinden iki saatlik yürüyüşle varılan şelale, özellikle bahar aylarında muhteşem bir manzaraya sahiptir. Alan dağcılarının uğrak yerleri arasındadır.

Pir Segga Şelalesi, Çar Oymag ilçesi sınırları içinde bulunmakta olup, ilçemerkezine (Gereağaç) 40 km uzaklıkta yer almaktadır. Su düşüş yüksekliği 10 m olan şelale, özellikle bahar aylarında güzel bir doğal peyzaja sahiptir.

Serkend Dizeç Şelalesi, Şebester ilçesine bağlı Serkend Dizeç köyünden 2 km uzaklıkta, Mişo Dağları'ndan kaynağını alan akarsu üzerinde bulunmaktadır. Şelale, güzel manzaraları ve eşsiz peyzajıyla birlikte, Doğu Azerbaycan İli'nin doğal cazibe merkezlerinden birisi olarak, yaz aylarında yerel ve bölgesel ziyaretçilere hoş ve gürültüsüz bir dinlenme mekanı sunmaktadır.

3.1.3.4. Sıcaksu ve Maden Suyu Kaynakları

Doğu Azerbaycan İli, termal ve maden suyu diye bilinen kaynaklar bakımından nispeten zengindir. Şifalı diye bilinen bu kaynaklar ilin çeşitli yerlerine dağılmış olup, bunlardan daha çok yerli halk günübirlik ve özellikle hafta sonları yararlanmaktadır. Gerçekten de İran ve onun bir kısmı olan Azerbaycan platosu ile birlikte bu plato da yer alan Doğu Azerbaycan İli, genç tektonik hareketlerin ve aktif deprem kuşaklarının varlığı ve Sehend, Sebelan, Bozguş (Keçi Kıran), Gere (Kara) Dağ ile Gaflankuh Dağları gibi volkanik alanların geniş yer tutması gibi nedenlere bağlı olarak termal sular bakımından zengindir. Taptapan Çeşmesi (Kaplıcası), Vercuy Çeşmesi (Kaplıcası), Goşayış Çeşmesi (Kaplıcası), Abgerme Serab, Ellah Hag Çeşmesi (Kaplıcası), Abgerme Bostanabad, Abgerm Esbfruşan, Abgerm Pir Segga kaplıcaları ile Kendvan ve Sufiyan maden suları bunlardan en çok bilinenlerden sadece bir kaçıdır.

Azerşehr ilçesinde yer alan **Tap Tapan Çeşmesi** (kaplıcası), Azerşehr kentinden 5 km uzaklıkta Tebriz yolu üzerinde bulunmaktadır. Su doğal bir havuzda toplanır ve kullanılır (Fotoğraf 3.17). Bu kaynağın suyu bikarbonat maden suları ve karbonatlı magnezyum grubunda ve soğuk demirli kategoridedir. Kırmızı kan hücrelerinin artması ve kan hemoglobininin düzenlenmesi, sindirim sisteminin kolaylaşması, beslenme ve büyüme desteği için terapatik özellikleri mevcuttur. Ayrıca yöre halkı tarafından kas ve eklem ağrılarını hafifletmek ve cilt hastalıklarını iyileştirmek amacıyla da

kullanılmaktadır. Suyunun içilmesi mümkün değildir, ancak bu mineral su ile temas ve kullanım cilt hastalıkları ve kas ve eklem ağrılarının iyileşmesi için faydalıdır. Bu şifalı su kaynağı, yatırımcıların yokluğu ve yılın soğuk aylarında gerekli altyapıya sahip olmaması nedeniyle yakın zamana kadar kullanılmamıştır. Fakat son yıllarda turistik bir hidroterapi kompleksinin yapımı sayesinde ilçenin turizm kompleksinde bir turistik unsur haline gelmiştir.



Fotoğraf 3.17. Tap Tapan Kaplıcası/Çeşmesi, bazı hastalıkların iyileştirilmesinde dıştan tedavi yöntemiyle kullanılmaktadır.

Goşayış Çeşmesi (kaplıcası), Merageh şehrinin 17 kilometre güneydoğusunda ve Goşayış köyünün bir kilometre güneybatısında yer alır. Mordıçay Nehri'nin yatağı ve kenarlarında bir kaç noktada yüzeye çıkarak Mordıçay Nehri'ne karışır (Fotoğraf 3.18). Daha önceden akış halinde olan kaynakların bazıları kurumuştur. Suları büyük miktarlarda silis ve karbondioksit gazı içermektedir. Sıcaklığı 24 °C olan su, kalsiyum karbonatlı gazlı sulardan sayılmaktadır. Mereğeh ilçesi halkı yanında diğer ilçelerden gelenler tarafından da kullanılmaktadır.



Fotoğraf 3.18. Goşayeş Kaplıca suları, Mordıçay Nehri'nin yatağı ve kenarlarında bir kaç noktada yüzeye çıkmaktadır.

Merağeh Sarısu Kaplıcası, Merageh şehri'nin güneyinde, Merageh- Khangah köyü yolu üzerinde bulunmaktadır. Kaplıca, Merağeh şehrinden yaklaşık 6 km uzaklıktaki traverten yatakları çevresinde doğal bir gölet oluşturmaktadır (Fotoğraf 3.19). Kaplıca doğal çevresiyle birlikte güzel ve muteşem bir manzaraya sahiptir. Ancak ne yazık ki bu doğal turistik cazibe, kendi haline terk edilmiştir. Bu konuda günümüze dek hiçbir çalışma yapılmamıştır.



Fotoğraf 3.19. Merağeh Sarısu kaplıcası, bugüne kadar hiçbir şekilde değerlendirilememiş doğal kaynaklardan biridir.

Doğu Azerbaycan İli'nde Serab ilçesi, kaplıca ve maden suları ile de tanınmaktadır. Bu anlamda ilçe, bir kaç sıcak su ve maden suyu kaynağına sahiptir ve ***Serab İlçesi Kaplıcaları*** olarak bilinmektedirler. Bu nedenle, Doğu Azerbaycan İli'ndeki *kaplıcalar* merkezi olarak kabul edilir. Bu ilçe, doğal ve tarihi özelliklerine ek olarak, eşsiz spa

kaynakları nedeniyle turist çekmede özel ayrıcalıklara sahiptir. Ne yazık ki, bu turizm kaynakları turizm endüstrisinde şimdiye kadar kullanılmamıştır ve bölgedeki turizmin gelişimini optimize etmek için sistematik bir eylem yapılmamıştır. Bundan dolayı mevcut kaplıca ve maden sularının çoğu yöre halkı ve diğer bölgelerden ilçeye gelenler tarafından geleneksel olarak kullanılmaktadır.

Bu kaynaklar arasında; Esb Furuşan Kaplıcası, Allah Heg Kaplıcası, Ardehal Kaplıcası, Celde Bakhan Kaplıcası, Şalgun Maden Suyu en tanınmış olanlardır.

Bu kaynaklardan **Allah Heg Kaplıcası**, Sarab sıcak suyunun hemen kuzeybatısında, Serab - Heris - Esb Furuşan – Allah Heg yolu üzerindedir. Kaplıca suyu kuzey- güney doğrultusunda akış gösteren bir dere boyunca kuzeye doğru akmaktadır. Kaplıca suyu, vadinin doğu eteğinde birbirinden birkaç metre uzaklıkta olan iki noktadan çıkmaktadır. Kaplıca, en sıcak sodyum sülfat suları grubundandır. Kaynağın su sıcaklığı 39 °C olup, klor ve çeşitli katyonlar içerir. Basit binaların ve havuzun bulunduğu kaplıcadan yöre halkı, banyo kürü şeklinde yararlanmaktadır (Fotoğraf 3.20).



Fotoğraf 3.20. Allah Heg Kaplıcası'ndan yöre halkı banyo kürü şeklinde yararlanmaktadır.

İlçede diğer bir kaynağı oluşturan **Esb Furuşan Kaplıcası**, Serab-Heris- Esb Furuşan yolu üzerinde yer alır. Esb Furuşan köyünden 6 km uzaklıktaki kaynağa ulaşan yolun 3 km'lik kısmı topraktır. Yaklaşık 300 m'lik bölümü ise patikadan oluşmaktadır. Sıcaklığı 42 °C olan kaplıca suyu, çeşitli katyonlar ile klor içermektedir.

Ardehal Kaplıca Suyu ise, Serab-Hulig-Ardehl yolu üzerinde yer almaktadır. Serab'dan Ardehal'e olan mesafe 25 km, oradan da kaplıca alanına 4 km'lik bir mesafe bulunmaktadır. Sıcaklığı 35 °C olan kaplıca suyu, çeşitli katyonlar ile klor içermektedir.

Celde Bakhan Kaplıcası, Sarab – Hulig – Şalgon – Celde Bakhan yolu üzerindedir. Serab'dan Celde Bakhan köyüne 31 km ve Celde Bakhan köyünden kaplıca kaynağının bulunduğu alana yaklaşık bir saatlik yürüme mesafesindedir. Kaplıcanın suyu kalsiyum karbonat sular sınıfına girmekte olup, kaynak suyu sıcaklığı 36°C'dir (<https://trippyar.com/iran>).

Bostan Abad Kaplıcası, yaklaşık yarım asırdan beri banyo yapmak amacıyla kullanılan kaplıca üzerine, bu yıllarda tuğla ve taş kubbeden oluşan bir bina inşa edilmişti (Fotoğraf 3.21). Günümüzde ise bu binanın yerini daha sonraki yıllarda inşa edilen modern bir tesis almıştır. Bostan Abad Kaplıca Kompleksi olarak bilinen tesis, Fath Ali Şah'ın oğlu Mirza Naebos Seltene tarafından banyo olarak kullanılırdı. Kaplıca suyu artrit, yanık, deri ve kas-iskelet sistemi bozuklukları, eklem ve kemik ağrısı, depresyon, felçli hastaların tedavisi, inme ve sindirim bozuklukları gibi pek çok hastalık ve sakatlığın iyileştirilmesi yardımcı tedavi olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle de bu amaç doğrultusunda yıl boyunca binlerce insana hizmet sunulmaktadır. Kaplıca suyu, az miktarda bikarbonat içeren bir dizi karışık mineral ve sülfatlı sulara dahil edilmektedir.



Fotoğraf 3.21. Bostan Abad Kaplıcası, pek çok hastalıkta yardımcı tedavi olarak kullanılmaktadır.

Motallı Kaplıcası (Abeşahmed Ahmad), Keleyber ilçesinde Abeş Ahmed şehrine yakın bir alanda, Keleyber şehrinden Abeş Ahmed'e giden yolun sol tarafında

bulunmaktadır. Kaplıca suyunun sıcaklığı 68 °C'dir. Kaynak yerinden 200 m'lik boru hattı ile tesise taşınmaktadır. Tebriz şehrine yaklaşık 200 km uzaklıkta olan kaplıca; cilt, eklem, romatizma ve kas hastalıkları tedavisine yardımcı olmak maksatıyla kullanılmaktadır. Kaplıca suyu yapılan analiz sonuçlarına göre gliserin, fosfor, kükürt, sodyum ve sodyum nitrat içermektedir. Tedavi özelliğinden dolayı yıl boyunca gerek bölge içinden gerekse de dışından binlerce insanın uğrak yerlerinden biridir.

Bu bağlamda kaplıcalardan faydalanmak amacıyla gelenlere hizmet vermek ve zengin kaplıca kaynaklarını kullanmak hedefi ile 12870 m² alana sahip bir tesis, (2012 yılında) inşa edilmiştir (Fotoğraf 3.22). Bu tesis kaplıca turizmi açısından turistik mekanlara katkıda bulunmayı başarmış ve bölgenin turizm yapısını tamamlamada önemli bir rol oynamıştır.



Fotoğraf 3.22. Kaplıca turizmine önemli ölçüde katkı sağlayan Motallı Hidroterapi Kompleksi.

Kendovan Maden Suyu, aynı zamanda tarihi öneme sahip aynı adla anılan köyde bulunmaktadır. Maden suyunun bulunduğu Kandovan köyü, Osku şehrinin 22 km güneyinde yer almaktadır. Maden suyu, Tebriz şehrine 62 km uzaklıktadır. Maden suyu, bir depoda toplanıp içme olarak, böbrek hastalığı tedavisinde kullanılmaktadır. Bu nedenle, yıl boyunca yakın ve uzak çevreden böbrek rahatsızlığı olanların uğrak yeri konumundadır.

3.1.4. Ormanlar

Doğu Azerbaycan İli sınırları içinde 16.400 hektar ormanlık alan bulunmaktadır. Böylece il sınırları içindeki arazinin yaklaşık % 4.1'lik kısmını ormanlık alanlar oluşturmaktadır.

Araştırma sahasındaki ormanlık alanların çoğunluğu Gere Dağı bölgesinde; Keleyber, Khoda Aferin, Eher, Verzgan ve Culfa ilçelerinde bulunmaktadır. Bu alanlardan Gere Dağı ormanları bitki türleri bakımından olduğu kadar fauna bakımından da oldukça zengindir. Aras Nehri etrafında, Keleyber ilçesi hudutları içinde yer alan arazinin yaklaşık 80428 hektarı tabiat anıtı ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Diğer taraftan, Doğu Azerbaycan İli'nin doğal varlıklarından biri olan Eresbaran bölgesi ise, 1976 yılında UNESCO tarafından bir doğal yaşam kaynağı olarak, dünya doğal değerleri listesine kayıt edilmiştir.

Orman kaynaklarının ana fonksiyonları, ekonomik, ekolojik ve erozyon önleme olmakla birlikte dünya genelinde olduğu gibi sahadaki orman kaynaklarının da rekreasyon fonksiyonuna ve rekreasyonel kullanıma yönelik olan ilginin son yıllarda arttığını söylemek mümkündür. Böylece Gere Dağı bölgesinde yer alan ormanlar, doğal güzelliği ile ziyaretçilerin dikkatini çekmektedir (Fotoğraf 2.7/ 3.23). Böylece bu alanlar, binlerce yerel ve yabancı turiste dinlenme ve seyahat imkanı vermektedir.



Fotoğraf 3.23. Geredağ bölgesinde Eresbaran ormanları önemli flora ve fauna özelliklerine sahiptir.

3.2. BEŞERİ ÇEKİCİLİKLER

3.2.1. Tarihsel Çekicilikler

Tarihsel kaynaklar, geçmiş medeniyetlerin ve geçmiş çağların ayakta kalan fiziksel kalıntılarıdır. Bunlar arasında mimari, coğrafi görünüm ve arkeolojik özellikler kadar, geçmişten bugüne kadar gelen, günlük yaşam için önemli olan unsurlar da yer alır. Önemli tarihsel, dini ya da mitolojik olaylar da, bunların meydana geldikleri yerler de tamamen değişmiş ya da geçmişten hiçbir delil kalmamış olsa da, tarihsel kaynak olarak kabul edilebilirler (Özgüç, 1998: 80). Aynı zamanda tarihsel kaynaklar, bir ülkenin önceki nesillerden miras kalan binalar, eski anıtlar ve başka çeşitli maddi varlıklardır. Eski medeniyetlerin izlerini gösteren bu tarihsel kaynakların mekansal olarak dağılımları her hangi bir şekilde olabilmektedir.

Turistler, tarihsel kaynakları çeşitli nedenlerle çekici bulurlar. Geçmiş medeniyetlerin kalıntıları ve o dönemde yaşayan insanların, makinelerin olmadığı devirlerde vardıkları teknolojik düzey turistleri etkileyebilmektedir. Farklı geçmişleri olan, farklı kültürlerden gelen turistler, sanat ve mimariye duydukları hayranlık yüzünden de tarihsel eserleri ziyaret ederler. Bazı turistler de tarihsel bina ve yerin dış görünümünden çok, tarihsel anlamının çekiciliğine kapılmaktadır (Özgüç, 1998: 80 Aleaddinoğlu, 2006: 132-133).

Kültür mirasının coğrafi incelenmesi için *turizm, tarihle coğrafyanın buluştuğu yer*dir deyimi kullanılmaktadır. Tarihsel kaynakları pazarlamanın güçlüklerine rağmen, kitlesel turizm pazarında tarihsel özellikler büyük yer tutar. Aslında, her ne kadar ilk bakışta kitle pazarına hitap ettiği görülüyorsa da, tarihsel çekiciliklerin daha iyi eğitim görmüş ve toplumun belirli bir kesimi tarafından ziyaret edildikleri görülmektedir (Özgüç, 1998: 160, 161).

3.2.1.1. Kiliseler

Dini yapılar (kilise, manastır, cami, türbe vs.), ülke insanların ve bölgenin geçmişlerindeki beşeri, ekonomik, sosyal durumlarını ifade etmektedir. Doğu Azerbaycan İli'nde zaman zaman, Müslümanlar ve Hristiyanlar yan yana yaşamışlar ve daha sonra Hristiyanlar çeşitli nedenlerle bu bölgeyi terk etmişlerdir. Ancak onlardan

geride kalan önemli dini yapıtların varlığı söz konusudur. Bunların başında da kiliseler gelmektedir. Bu değerli miraslardan dünya Hristiyanları için çok önemli olan Sent Estepanus, Çoban Kilisesi, Hoans Muggeddes, Sehrege Kilisesi, Mucumbar Kilisesi, Meryem Muggeddes, Meryem Nene, Sergis Muggeddes, Adventist Kilisesi, İncili Kilisesi, Şuğat Muggeddes, Katolik Kilisesi vs. il sınırları içerisinde yer alır. Bu kiliselerden Sent Estepanus 10.-12 yüzyıl, Meryem Mugddes 16. yüzyıl, Mucumbar Kilisesi 17. yüzyıl, diğerleri ise 18. ve 19. yüzyıllara aittir.

Araştırma sahasında yeralan çok sayıda tarihsel eserlerle birlikte, bir kaç tarihi kilise bulunmaktadır. Sanat tarihi açısından türünün ender örnekleri olan ve dini açıdan kutsal sayılan bu ibadethanelerin yerel, bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası turistler tarafından ziyaret edilmesi hem bu turizm çekiciliklerinin korunması hem de bu kültürel değerlerin yaşatılmasını sağlayacaktır. Böylece bu tarihsel yapıların korunarak turistik amaçlı kullanılması, bölgeyi ve özellikle de bulundukları yöreyi turistik mekanlara dönüştürmüş veya dönüştürecektir.

3.2.1.1.1. Sent Estepanus Kilisesi

Culfa ilçesi sınırları içinde kalan Aras Nehri'nin 3 km güneyinden bulunan Sent Estepanus Kilisesi, ilçe merkezinin (Culfa şehri) 16 km batısında yer almaktadır. Dünya Ermenilerinin en ünlü kiliselerinden biridir. Kilise binası mimari ve süsleme özellikleri ile dikkat çekmektedir (Celali Eziziyan, 1999: 253-260).

Yaklaşık 450 m² alana sahip olan kilise binası, Şamdere adlı bir doğal alanda bulunmaktadır (Fotoğraf 3.24). Bina, kesme taşlardan inşa edilmiştir. Kilisenin figürlü repertuarı oldukça zengindir. Kilisenin iç alanı haç şeklinde olup, duvarlarında incilden alınmış çeşitli sahneler bulunmaktadır (Zende Dell, 1997: 152). Belirtilen özellikleri sayesinde her yıl çok sayıda turist tarafından ziyaret edilmektedir.



Fotoğraf 3.24. Sent Estepanus Kilisesi, Dünya Ermenilerinin en önemli kiliselerinden biridir.

3.2.1.1.2. Çoban Kilisesi

Çoban Kilisesi veya Andre Verti Kilisesi, Doğu Azerbaycan İli'ndeki İran'ın Ermeni kiliselerinden bir diğeridir. Aras Nehri kenarında yer alan kilisenin tarihi 16. yüzyıla kadar uzanır. Kilise binası kare şeklindedir. Küçük bir şapel olarak kabul edilen kilise binası içeriden ise haç şeklindedir. Çok küçük olan binanın ana malzemeleri taş ve harçtır ve iç duvarları sıvalıdır. Kilisenin küçük bir dairesel kubbesi, kubbenin üzerinde dört yönde dört çakmak vardır. Kilisenin sunağı, binanın doğu tarafında yer alır ve kilisenin ana kapısı batı tarafındadır. Kilisenin batı kesiminde tahrip olmuş eserler ve anıtlar bulunmaktadır (Celali Eziziyan, 1999: 253-260). Bu bina 2015 yılında İran Kültürel Miras Örgütü ve Aras Serbest Bölge Organizasyonu tarafından onarıldı (Fotoğraf 3.25). Çoban Kilisesi, 2008 yılının Mayıs ayında UNESCO listesindeki yerini almıştır (<http://whc.unesco.org/en/documents>).



Fotoğraf 3.25. Çoban Kilisesi veya Andre Verti Kilisesi, Doğu Azerbaycan İli'ndeki Ermeni kiliselerinden bir diğeridir.

3.2.1.1.3. Tebriz Şehrindeki Kiliseler

Araştırma sahası olan Doğu Azerbaycan İli sınırları içinde bulunan bir kaç tarihsel kilise ve manastır, aynı zamanda il merkezi olan Tebriz şehrinde yer almaktadır. Bunlardan en önemlilerinden birini **Meryam Muggeddes Kilisesi** teşkil etmektedir (Fotoğraf 3.26). Galabaşı Mahallesi Kuzey Şeriet Caddesi'nde yer alan kilise, şehirdeki hem en eski hem de en büyük olanıdır.

Ermeni mimari tarzı ile yapılan kilisenin iç alanı haç şeklinde olup, duvarları Hazreti Meryem, İsa ve Havarilere ait resimlerle süslenmiştir (Zende Dell, 1994: 244). Yöre Ermenileri en önemli dini törenlerini bu kilisede yapmaktadır.



Fotoğraf 3.26. Meryam Muggeddes, Tebriz şehrindeki Ermenilerin en önemli dini törenlerini gerçekleştirdiği kilisedir.

Tebriz şehrindeki diğer önemli kiliseleri; Şerieti Caddesi'ndeki **Adventist Kilisesi**, Güney Şerieti Caddesi'nde Valman Sokağı'nda yer alan **İncili Kilisesi**, Barun Avak Mahallesi Güney Şerieti Caddesi'ndeki **Serkis Muggeddes Kilisesi**, Maralan Mahallesi'nde Ermeni mezarlığı alanındaki **Şugat Muggeddes Kilisesi** ile **Meryem Nene Kilisesi** ve 1910 yılında Miar Sokağı'nda inşa edilmiş **Tebriz Katolik Kilisesi** oluşturur.

3.2.1.2. Camiler

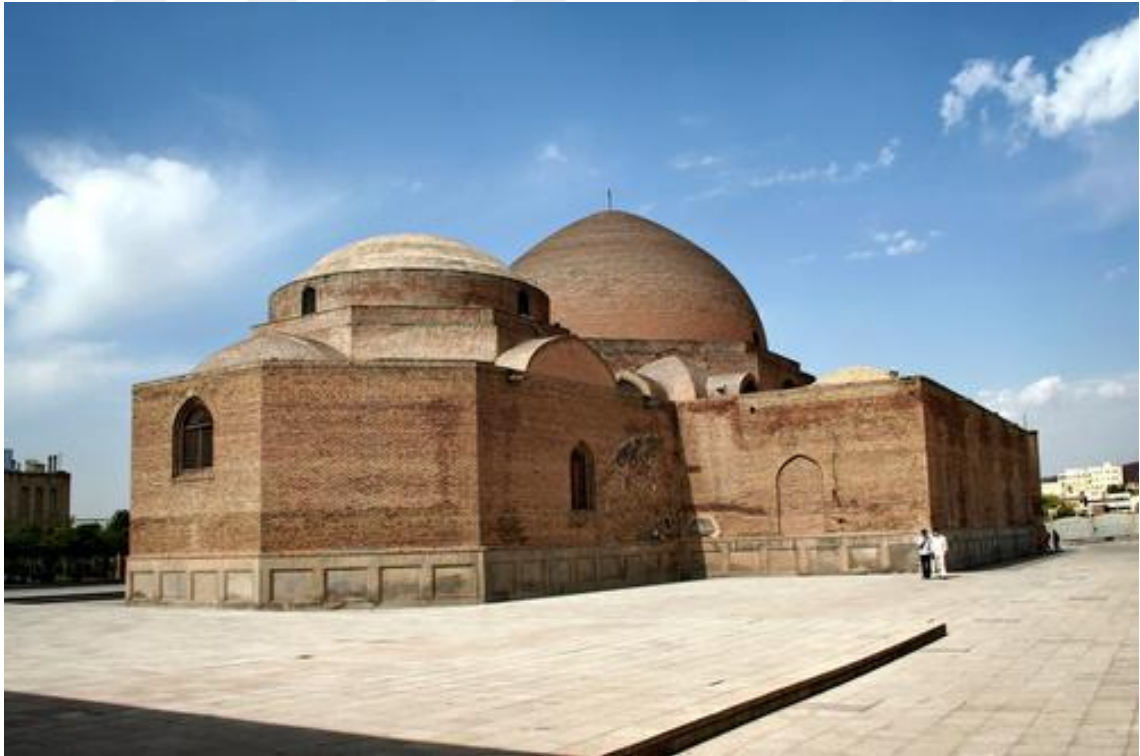
Doğu Azerbaycan İli'nde turizme hizmet edecek İslamiyet'e ait çok sayıda tarihi eser bulunmaktadır. Bunlardan camiler İslam dini açısından kutsal mekanlardır. Bu

dinsel tarihi eserlerin bir çoğu yapıldığı dönemin mimari, kültürel ve medeni özelliklerini yansıtmaları ve hala dim dik ayakta olmaları münasebetiyle görülmeye değer özelliktedirler. Bölge bu konuda zengin bir potansiyele sahiptir.

Dolayısıyla ilin turizm değerlerini artırıcı özellikte olan bu tarihi değerler önemli birer tur yaratan çekicilik olarak turizmde kullanılabilmektedir. Günümüzde Doğu Azerbaycan İli'nin en önemli tarihi camileri arasında yer alan eserleri ve özelliklerini şu şekilde ifade etmek mümkündür.

3.2.1.2.1. Göy Mescit (Mescid – E Kebud)

Tebriz şehrinde yer alan Göy Mescit, İmam Caddesi'nde Azerbaycan Müzesi'nin doğusunda bulunmaktadır (Fotoğraf 3.27). Araştırma sahasındaki en önemli tarihsel camilerden biri olan Göy Mescit, Hicri dokuzuncu yüz yılda Karakoyunlu döneminde Cahansah'ın eşi Canbeğim'in emri ile yapılmıştır. Bu camii, sanat ve mimari açıdan değerli özelliklere sahiptir. Bundan dolayı heryıl çok sayıda yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir (Soltanzade, 1997: 154-167).



Fotoğraf 3.27. Göy Mescit (Mescid – E Kebud), Tebriz şehrindeki en önemli tarihsel camilerden biridir.

3.2.1.2.2. Tebriz Came Mescidi

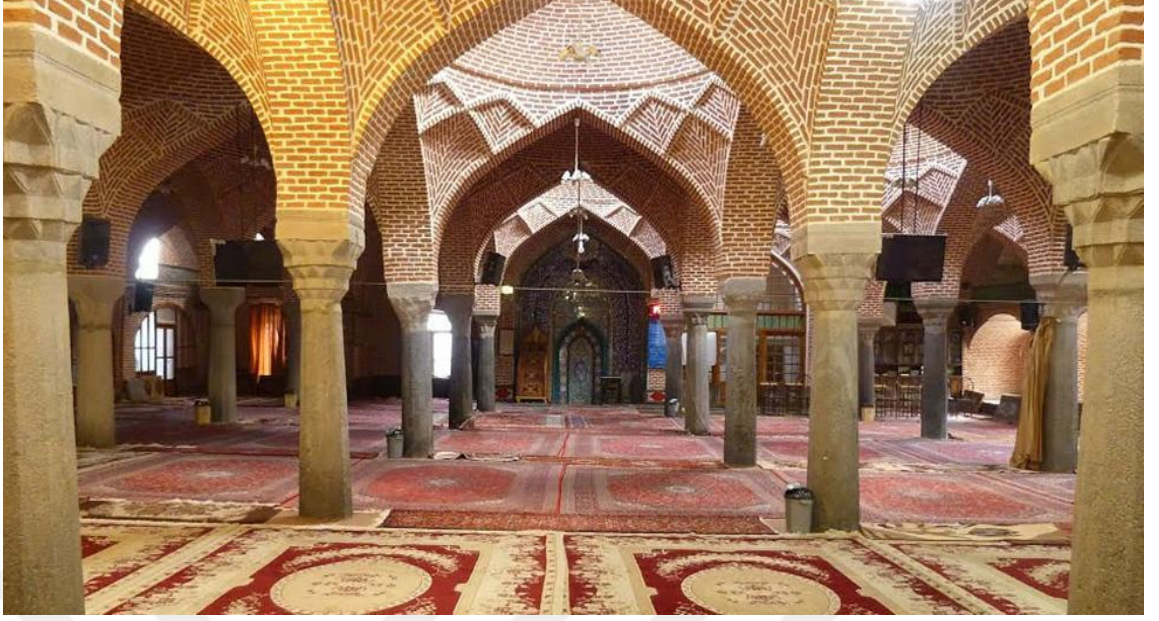
Tebriz Kapalı Çarşısı'nın batı semtine yakın bir alanda yer alan Came Mescidi, *Came Kebir* veya *Cuma Mescidi* olarak ta adlandırılmaktadır (Fotoğraf 3.28). Caminin ilk yapımının Selçuklu dönemine ait olduğu tahmin edilmektedir. Hicri 1193 yılında Tebriz'de meydana gelen depremde bir kısmı tahrip olan cami, Hüseyin Guluhan Dımbılı tarafından tamir ettirilmiştir. Azerbaycan Akkoyunlular zamanında, Uzun Hasan'ın Eşi olan Selçuk Şah Beğim tarafından her türlü mozaiklerle süslenmiş ve muhteşem bir kubbe, caminin kuzey kısmına inşa edilmiştir (Omrani ve Esmaili, 2007: 44-47).



Fotoğraf 3.28. Tebriz Came Mescidi'nin dış ve iç görünüşü.

3.2.1.2.3. Şebester Came Mescidi

Şebester şehrinde yer alan tarihi caminin ilk binası, İlhani devrinde inşa edilmiştir. Bina 42 kubbe, otuz sayıda tuğla temel sütunlar üzerinde yer almaktadır. Caminin girişindeki ilginç taş kemer üzerine iki taş kitabe monte edilmiştir. Cami ayrıca bir sundurma ve bir minareye sahiptir. Sundurma ve minarelerin sütunları ahşap ve yenidir (Roşen, 1992: 28). Bu tarihsel eser, dinsel değeri ile birlikte özel bir mimariye sahiptir (Fotoğraf 3. 29). Bundan dolayı Şebester ilçesi turizm kompleksini tamamlayarak yıl boyunca şehre gelen turistlerin ilgisini çekmektedir.



Fotoğraf 3.29. Şebester şehrinde yer alan tarihi Came Mescidi'nin ilk binası İlhani devrinde inşa edilmiştir.

3.2.1.2.4. Mescid-e-Sengiy-e Terk (Terk Taş Camii)

Miyaneh ilçesine bağlı olan Terk şehrinde bulunan Taş Cami, Doğu Azerbaycan İli'nin tarihi binalarından biridir (Fotoğraf 3.30). Cami ilçe merkezine (Miyaneh şehrine) 29 km mesafede olup, taştan inşa edilmiştir.

Terk'in Taş Cami'sinin tarihi, bu konuta kayıt olmayışı nedeni ile kesin olarak bilinmemektedir. Bazı bilim mensupları yapının Hasan ibn Ali zamanına, bir kısmı ise hicri altıncı yüzyıla, diğerleri de hicri sekizinci yüzyıla ve Sultan Muhammed Khodabende'nin (İlhanı hakimi) dönemine ait olduğunu belirtmektedir. Sütunları taştan olan cami, iç içe tuğladan yapılmış on bölümden oluşmaktadır. İki girişli bir avluya sahip taş caminin üst kısmı tahrip olmuş bir minaresi vardır. Caminin şebestanı, 21.5 m ve 90/17 boyutlarında dikdörtgen bir şekildedir. Ayrı sunağın önünde büyük bir kubbe varlığıyla birlikte oniki küçük kubbe taş sütunların ve shabestan kollarının üzerinde yer almaktadır. Cami, basit mogharnas ile ana sunağa sahiptir ve ana sunağın kenarlarında iki küçük sunak yer alır. Bu tarihi bina, Ağustos 1969 (Mordad 1348 H.Ş) yılında İran'ın ulusal eserlerinden biri olarak 868 tescil numarası ile kaydedilmiştir (Omranı ve Esmaili, 2007: 214).



Fotoğraf 3.30. Mescid-e-Sengiy-e Terk (Terk Taş Camii), Doğu Azerbaycan İli'nin tarihi binalarından biridir.

3.2.1.2.5. Merend Came Mescidi

Merend şehrinin merkezinde yer alan bugünkü caminin en eski binası, yapılan araştırmalara göre Sasani dönemine ait ateş tapınaklarından birine aittir. Daha sonra bölgede yaşayan Emeniler tarafından kiliseye dönüştürüldü. Hicri üçüncü yüzyılda Babeke karşı yapılan Arap Zeferi'nden sora Azerbaycan halkının Müslüman olmasıyla bu bina cami haline getirildi.

Merend Came Camii, 1331 (H. 710) yılında, Sultan Ebu Sa'id Bahadur Han İlkhanı tarafından bir Tebrizli alçı ve zanaatkara yaptırılmıştır. Cami sunağı ve sütunlarının yapısı ve tarikat yazıtları ve haritaları açısından dikkat çekicidir. Bu sunak, Doğu Azerbaycan İli'ndeki en yüksek ve en estetik sunaktır. Böylece Marand Came Camii, iki sunağıyla İslam mimarisinde benzersizdir. Bu caminin avlusu yoktur, çünkü aslen kilisedir. Bu tarihi anıt turistler için büyük önem taşımaktadır (Fotoğraf 3.31) ve Marand bölgesine gelen turistler için en ilgi çekici yerlerden biridir (Omrani ve Esmaili, 2007: 208-212).



Fotoğraf 3.31. Mered şehrinin turistik cazibelerinden biri olan Merend Came Mescidi.

Özellikleri belirtilmeye çalışılan camiler dışında, Doğu Azerbaycan İli'nde kültürel miras kapsamında, *El İşleri ve Turizm Örgütü* tarafından kayıt altına alınmış çok sayıda tarihi cami bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu başta Tebriz şehri ve Bonab olmak üzere Osku, Merage, Ecebşir, Heris ve Şebester ilçeleri sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu dini eserlerin büyük bölümü İlhani, Safevi, Gacar ve Moğol dönemlerine aittir. Hemen hepsi turizm anlamında değerlendirilebilecek dini eserler arasında yer alan ve *El İşleri ve Turizm Örgütü*'nce tescillenmiş ve kayıt altına alınmış olan 65 cami veya mescitten bazılarını; Gedemgah Mescidi, Eher Came, Milan Came, Bonab Mehrabadcame, Bonab Kebud, Bonab Meydan, Zevaregköy Came, Zavuşť Came, Ali Şah, Seyyid Hamze, Beni Haşim, Megbere, Mirza Mehemmedağa, Sahebol Emr, Mirza Sadeg, Mirza Mehemmedağa, İmam Cüme, Siggetol İslam, Seyyid Ali Ağa, Cefer Dayı Came, Hücetol İslam, Seyyid Olmoheggin, Şebester Came, Molla Rostem, Merend Came, Cemal Abad oluşturmaktadır.

3.2.1.3. Kaleler

Doğu Azerbaycan İli'nin sınırları içinde bir çok tarihi kale de bulunmaktadır. Ancak ne yazık ki bu kaleler ve onlara ait tesislerin çoğunluğu geçmişte yaşanmış olumsuzluklar nedeniyle ayakta kalamamış ve pek çoğu bazı kalıntıları dışında günümüze ulaşamamıştır. Ulaşmış olanlarda da maalesef gerekli onarımlar yapılmamıştır. Hatta,

bu eserlerin ilgili makamlar ve örgütler tarafından korunmaması ve gelecek nesillere aktarılma düşüncesinin zayıf olması münasebetiyle mevcut durumları da her geçen dönem daha da tahrip olmaktadır. Yine de belli dönemlere ait savunma alanlarını oluşturan başlıca kaleler ve özelliklerini şu şekilde ortaya koymak mümkündür.

3.2.1.3.1. Babek (Cumhur) Kalesi

Kale, Keleyber ilçesi sınırları içinde, ilçe merkezine 3 km uzaklıkta, 2300 m yükseklikte Keleyber şehrinin günybatısında doğal bir kaya üzerinde kurulmuştur. Kalenin ilk kuruluşu Sasani Hükümdarlığı zamanında olmuştur. Aynı zamanda kale, İran'ın milli kahramanı Babek ile Arab Helifesi arasında geçen savaşlarda, Babek ve Ordusu tarafından kullanılmıştır (Zende Dell, 1994: 138).

Babek Kalesi, muhteşem ve görsel manzarası ile yıl boyunca çok sayıda yerli ve yabancı turistin ziyaret ettiği önemli turistik çekiciliklerden biridir (Fotoğraf 3. 32).



Fotoğraf 3.32. Babek Kalesi, muhteşem ve görsel manzarası ile bölgenin önemli turistik çekiciliklerden biridir (Foto: <https://www.google.com>).

3.2.1.3.2. Kürdeşt Kalesi

Culfa ilçesinin sınırları içerisinde bulunan Kürdeşt Kalesi, Aras Nehri'nin güney kenarında Kürdeşt köyünde yer almaktadır. Muhtemelen İslam devrinin ilk yüzyıllarında yapılan kale, Gacariye döneminde İran ile Rusya arasındaki savaşlarda da halk kahramanı Abbasmirza tarafından askeri amaçlı kullanılmıştır. Büyük bir kaya üzerinde inşa edilen kale, geçmişte yüksek duvarlar ve onların üzerine yapılan altı tane kule ile hisarlanarak korunurdu (Ahmadi ve Raei, 2012: 789). Günümüzde ise kalenin sadece bir kısmı ayakta kalabilmiştir (Fotoğraf 3. 33).



Fotoğraf 3.33. Kürdeşt Kalesi, muhtemelen İslam devrinin ilk yüzyıllarında inşa edilmiştir.

3.2.1.3.3. Heşrud Zuhak (Ejdehak) Kalesi

Heşrud ilçesi sınırları içinde Heşrud şehrinden 20 km uzaklıkta kalıntıları bulunan Zuhak Kalesi, yerel halk arasında *Narin Kale* olarak da adlandırılmaktadır (Fotoğraf 3.34).

Eşkani hakimiyeti döneminden kalan tarihsel alan, ilk dafa 1971 yılında Alman bir arkeoloji gurubu tarafından araştırılmıştır. Bu araştırma ve kazılara göre; alanın geçmiş dönemlerde bir Zerdüştî tapınağı veya bir garnizon olması muhtemeldir (<http://fa.wikipedia.org>).



Fotoğraf 3.34. Halk arasında Narin Kale olarak adlandırılan Zuhak (Ejdehak) Kalesi.

3.2.1.3.4. Ecebşir Zohak Kalesi (Daş Gala)

Ecebşir ilçesinde bulunan Zohak Kalesi, Ecebşir kentinden 25 km uzaklıkta Gala Çay Turistik Bölgesi'nde, Barazlu ve Yengece köyleri arasında yer almaktadır (Babek, 2004: 71). Bulunduğu coğrafyaya hakim bir tepe üzerine inşa edilmiştir (Fotoğraf 3.35).



Fotoğraf 3.35. Zohak Kalesi, Ecebşir kentinden 25 km uzaklıkta Gala Çay Turistik Bölgesi'nde bulunmaktadır.

3.2.1.3.5. Kız Kalesi

Kız Kalesi, Miyaneh ilçesinde, Kız Köprüsü'nün 2 km güneyinde kurulmuştur (Fotoğraf 3.36). Babek Khorremdin'in Sasan adlı komutanına ait olduğu sanılmaktadır. Kalenin ayakta kalan bölümlerine göre, üç kattan yapıldığı belirlenmiştir. Kalenin duvarları 14 m yükseklikte olup, 3 m genişliğinde iki giriş kapısı bulunmaktadır. Kalenin üstünde 10×15 m ölçülerinde ve 10 m derinliğinde iki tane sarnıç yer almaktadır. Bu sarnıçların kar ve yağmur suları ile doldurulduğu tespit edilmiştir (Mokhlesi, 1992: 227).



Fotoğraf 3.36. Kız Kalesi, Miyaneh ilçesinde, Kız Köprüsü'nün 2 km güneyinde kurulmuştur.

Doğu Azerbaycan İli'nde bunların dışında pek çoğu günümüze ulaşamamış çok sayıda kale kalıntısı mevcuttur. Bunların bazıları ve bulundukları ilçeleri; Zuhak Kalesi-Taş Kale (Ecebüsir), Coşin Kalesi (Verzgan), Kürdeşt Kalesi (Colfa), Noduz Kalesi, Peştu Kalesi (Eher), Ağca Kale (Verzegan), Sensarud Kalesi (Merend), Peygam Kalesi, Avarsin Kalesi, Geh Gehe Kalesi (Keleyber), Hulagu Han Kalesi (Osku) oluşturur.

3.2.1.4. Köprüler

3.2.1.4.1. Acı Çay Köprüsü

Anlaşılabacağı üzere adını üzerinde inşa edildiği nehirden almış olan Acı Çay Köprüsü, Tebriz şehrinin kuzeybatısında bulunmaktadır. Uzunluğu 100 m, genişliği 5 m

olan köprünün 16 gözü vardır (Fotoğraf 3.37). Köprü savaş ve taşkınlardan birkaç defa hasar görmüş olup, her seferinde tamir olunmuştur. Safevi devrinde yapıldığı tahmin edilen köprü, 1999 (Hicri 1378) yılında İran Kültür Miras Örgütü tarafından 2516 sayı ile milli miras listesine kayıt olunmuştur (Tebriz Belediyesi Halkla İlişkiler Bürosu, 2000: 51).



Fotoğraf 3.37. Acı Çay Köprüsü, 105 m uzunluğunda, 16 gözlü olarak inşa edilmiştir.

3.2.1.4.2. Khoda Aferin Köprüleri

Khoda Aferin ilçesinde Sarıcalu köyü yakınlarında Aras Nehri üzerinde birbirinden 800 m uzaklıkta, iki tane tarihsel köprü bulunmaktadır (Fotoğraf 3.38). Köprüler, mühendislik karakterleri ve mimarlık açısından birbirinden farklıdır. Bunlardan birincisi Selçuklu zamanında, ikincisi ise Safevi devrinde yapılmıştır. Selçuklu devrine kayıt olan Khoda Aferin Köprüsü'nün boyu 160 m ve beyaz taşlardan yapılmıştır. Bu köprünün yüksekliği 12 m olup, 11 gözlüdür (Zende Dell, 1994: 155).

Safevi devrinde kurulan 10 gözlü Khoda Aferin Köprüsü, bunların ikincisidir. Bu köprünün boyu yaklaşık 120 m ve genişliği 5.4 m'dir. İnşa malzemeleri alçı ve kireç sıva ile taştır (Zende Dell, 1994: 103).

Köprünün bir kısmı geçmiş zamanlarda tahrip olunmuş, ayakta kalan bölümünde yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle milli bir mirasın kayıp olmaması için ilgili

makamlar ve kurumların köprünün koruma ve tamirine ciddi bir şekilde eğilmesi gerekmektedir.



Fotoğraf 3.38. Aras Nehri üzerinde yeralan Khoda Aferin köprüleri.

3.2.1.4.3. Garı Köprüsü

Doğu Azerbaycan İli'nin ünlü tarihsel köprülerinden biri diğeri olan Garı Köprüsü, Tebriz şehrinde Mehran Rud Nehri üzerinde kurulmuştur (Fotoğraf 3.39). Gacariye devrinde yapılan beş gözlü köprünün yapma hazinesi bir yaşlı kadın tarafından ödendiğinden dolayı *Garı Köprüsü* olarak adlandırılmıştır (Tebriz Belediyesi Halkla İlişkiler Bürosu, 2000: 51).



Fotoğraf 3.39. Tebriz şehrinde Mehran Rud Nehri üzerinde kurulmuş Garı köprüsü.

3.2.1.4.4. Penc Çeşme Köprüsü

Bonab ilçesi sınırları içinde yer alan Penc Çeşme Köprüsü Safevi devrine ait olup, beş gözlü olarak inşa edilmiştir. Köprü'nün uzunluğu 50 m, genişliği ise 4.8 m'dir. Bonab şehrinin, doğu semtinde çevre yolundan 600 m uzaklıkta Sufi Çay üzerinde kurulmuştur (Fotoğraf 3.40). Bu tarihi eser, Mart 2000 tarihinde İran'ın ulusal eserlerinden biri olarak 3087 sicil numarasıyla tescil edilmiştir (<http://jahaniran.ir/2017/02/19>).



Fotoğraf 3.40. Bonab ilçesinde yer alan Bonab Penc Çeşme Köprüsü (Foto: <http://jahaniran.ir>).

3.2.1.4.5. Kız Köprüsü

Miyaneh ilçesinde yer alan köprü, ilçe merkezinden 20 km uzaklıkta Miyaneh şehrinin güney doğusunda bulunmaktadır. Sasani devrinde yapıldığı belirtilen köprü, İpek Yolu güzergahındaki Kızılüzeh Nehri üzerinde kurulmuştur (Fotoğraf 3. 41). Kız Köprüsü, 1931 yılında 87 sayılı numarası ile İran'ın tarihi ve milli eserlerinden biri olarak kayıt edilmiştir. Geçmişte bir kaç defa hasar görüp yeniden tamir olunan üç gözlü köprü, son olarak 1946 yılında orta gözü tahrip olmuş ancak günümüze dek tamir edilmemiştir (Mokhlesi, 1992: 219).



Fotoğraf 3.41. Kız Köprüsü'nün 1946 yılında yıkılan orta gözü hala tamir edilmemiştir.

Bunların dışında Mehran Rud Nehri üzerinde Pole Sengi Köprüsü, Bilankuh Köprüsü, Muneccim Başı Köprüsü ve Mensur Köprüsü (Tebriz), Acı Çay üzerinde Venyar Köprüsü (Tebriz), Merdug Çayı üzerinde Gızlar Köprüsü (Melekan), Şehir Çayı üzerinde Şehir Çay Köprüsü (Miyaneh), Merdug Çayı üzerinde Pole Dokhter Köprüsü (Miyaneh) bulunmaktadır.

3.2.1.5. Hamamlar

Araştırma sahasında yüzlerce çeşitli antik ve tarihsel eserlerin bulunduğu gibi bir çok tarihi hamamda yer almaktadır. Bölgedeki tarihsel, mimari ve kültürel açıdan değer sahibi ve turistik önem kazanan hamamların bir kısmının fonksiyonu değiştirilerek;

restoran, kahvehane ve müze olarak kullanılmaktadır. Bir kısımda hiç bir turistik aktivitede kullanılmadan kendi haline bırakılarak tahrip olma tehlikesi altındadır.

3.2.1.5.1. Kürdeşt Hamamı

Culfa ilçesine bağlı Kürdeşt köyünde Aras Nehri kenarında yer alan hamam, araştırma sahasında bulunan en güzel örneklerden biridir (Fotoğraf 3.42). Geleneksel bir mimari tarza sahip olan hamam, Gacari devrinde ikinci İran ve Rus savaşı zamanında Abbas Mirza tarafından yaptırılmış olmasına rağmen mimari tarzı Safevi devrinde yapılanlara benzemektedir (Reşid Necefi, 2009: 60).



Fotoğraf 3.42. Kürdeşt Hamamı, araştırma sahasındaki tarihi hamamların en güzel örneklerden biridir.

3.2.1.5.2. Mehrabad Hamamı

Bonab şehrinde yer alan Mehrabad Hamamı, araştırma sahasındaki en ünlü tarihsel hamamlardan bir diğeridir. Şah Tahmasb dönemi ile ilgili olduğu düşünülen yapı, tarzı ve diğer hamamlarla karşılaştırma sonuçlarına göre Safevi dönemine atfedilebilir. Hamam, soyunma salonu, temizlik yeri, yıkanma yeri, ısıtma yeri ve su hazinesi bölümlerinden oluşmaktadır. Büyük soyunma odası, geniş bir kubbe ve dört küçük kubbeden ve dört tarafında dört kemerden oluşur ve kubbenin altında büyük bir taş gölet vardır. Soyunma salonuna dar bir koridordan geçilmektedir. Banyo odasının doğu tarafında kubbeli çatılı iki oda vardır. Banyo odası, dört merdiven ve küçük bir kapıdan geçtikten sonra banyonun son aşaması olan su hazinesine girilir. Su hazinesi dışına çıktıktan sonra, soğuk suların küçük havuzlarına geçilir. Banyoda kullanılan su, özel bir mancınık ile hazine yanındaki bir kuyudan çıkarılarak duvarlara gömülmüş olan dar kil

borulardan hamama yönlendirilir (Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras Örgütü Sitesi : <https://www.eachto.org/>).

Kuruluşu Safevi devrine ait olan Mehrabad Hamamı, 1999 yılında İran Kültürel Miras, El İşleri ve Turizm Örgütü tarafından 2514 sayı ile milli eserler listesine kayıt edilmiştir. Değerli bir mimari tarza sahip bu tarihi eser, 2003 yılından beri *Antropoloji Müzesi* olarak hizmet vermektedir. Bu fonksiyona sahip olarak Bonab şehrinde turistler tarafından ziyaret edilen mekanlardan biridir (Resalet Gazetesi No 6883 1388/10/03 S.14).

3.2.1.5.3. Nober Hamamı

Gacariye devrine ait, 700 m² alana sahip Nober Hamamı, Tebriz şehrinde İmam Caddesi ile Tebiyet Caddesi'nin kavşağında yer almaktadır (Fotoğraf 3.43). Geleneksel İranî mimari tarzı ile yapılan hamam, 1999 yılında İran Turizm Örgütü tarafından milli eser olarak kayıt olunmuştur. Koruma ve kullanılması için kayıt olduğu yıldan beri görsel ve mimari şeklinde hiç bir değişiklik yapılmadan, fonksiyonu değiştirilerek geleneksel süfrehane ve çay hane olarak kullanılmaktadır (Rashid Najafi, 2009: 140-141).



Fotoğraf 3.43. Tebriz şehrindeki tarihi Nober Hamamı, geleneksel bir süfrehaneye dönüştürülmüştür.

3.2.1.5.4. Celal Hamamı

Önemli bir mimari tarza sahip hamam, Serab ilçe merkezinde 650 m² alan üzerinde inşa edilmiştir. Gacariye devrinde yapılan hamam, 2001 yılında 4199 numara ile milli miras listesine kayıt edilmiştir. Hamam son yıllarda fonksiyonu değiştirilerek müze

haline dönüştürülmüş ve *Eşair Müzesi* olarak kullanılmaktadır (Doğu Azerbaycan Kültürel Miras Örgütü Sitesi - www.eachto.org).

Doğu Azerbaycan İli'nde özellikleri belirtilen bu hamamların dışında Gacariye ve Safevi dönemlerine ait çok sayıda başka hamamlar da mevcuttur. Gacariye dönemine ait olup, Kültürel Miras Ve Turizm Örgütü tarafından kayıt altına alınan hamamlar arasında; Çahar Sug Hamamı, Sutubad Hamamı, Kırmızı Gölhamamı (Azerşehr), El Hamamı, İskendan Hamamı, Kehnemu Hamamı, Mahmut Hamamı (Osku), Nober Hamamı, Bahar Hamamı, Mehdi Khani Hamamı, Nezafet Hamamı, Seyyidgolabi Hamamı, Nokhost Hamamı, Çerendap Hamamı, Şehryar Hamamı (Tebriz), Colfa Hamamı, Daran Hamamı, Siyehrud Hamamı (Colfa), Dogulu Hamamı, Bazar Hamamı, Khameneh Hamamı, Nobahar Hamamı (Şebester), Çaharsug Hamamı, Hacmusa Hamamı, Gelintepe Hamamı, Gazi Hamamı (Merageh) yer alır.

Safevi dönemine ait Kültürel Miras ve Turizm Örgütü tarafından kayıt olunmuş hamamlar arasında ise Ağa Hamamı, Milan Hamamı, İsfehlân Hamamı (Osku), Siyehrud İbrahim Hady (Colfa), Tesuc Hamamı (Şebester), Hacı Fetullah Hamamı (Bonab) bulunur.

3.2.1.6. Konaklar

Doğu Azerbaycan İli'nde geçmiş dönemlere ait tarihsel evler farklı mimari özellikleri ile turistik öneme sahiptir. Bu turistik değerlere sahip olan konutların çoğunluğu Tebriz şehrinde, daha az bir kısmı ise Merağa şehrinde bulunmaktadır. Turizm bakımından değerlerindirilebilecek bu eserlerden bir kaçını ve özelliklerini aşağıdaki örnekleri ile belirtmek mümkündür:

3.2.1.6.1. Meşrutiyet Evi

Bu tarihsel bina, Tebriz Çarşısı'nın batı yönünde Motahhari Caddesi'nde yer almaktadır. Gacariye devri mimari tarzıyla yapılan evin ilk sahibi Mehdi Kuze Konani'dir. Konak, Meşrutiyet devriminde Tebriz ve Azerbaycan bölgesinin liderlerinin toplanması için kullanılmıştır. Bina, iki katta 1300 m² üzerine Hacı Veli adlı Tebrizli bir mimar tarafından 1868 (1247 H. Ş) yılında inşa edilmiştir. Bina Tebriz mimarisinin güzel örneklerini yansıtmaktadır. Özellikle sanatsal süslemleri yanında sahip olduğu iç

ve dış zeminleri Kavanoz mimarisinin paha biçilmez nitelikteki işçiliği ve güzel, çekici desen kullanımı, eserin mimari bir değer taşımasına vesile olmuştur (Fotoğraf 3.44). Bu nedenle 1975 (1354 H. Ş) yılında İran yetkilileri tarafından 1171/9 sayılı kültürel miras olarak tescillenmiş ve 1996 yılında Meşrutiyet Devrimi belgelerinin sergilendiği müze haline dönüştürülmüştür (Alempur Recebi, 2013: 26).



Fotoğraf 3.44. Tebriz Meşrutiyet Evi, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

3.2.1.6.2. Kompani (Şerbetoğlu) Evi

Kompani Evi, Tebriz şehrinde Sorkhab Mahallesi'nde, Segget-Ol-İslam Caddesi'nde Sorkhab Kapısı olarak bilinen yerde 1600 m²'lik bir alanda bulunmaktadır. Tebriz şehrinin önemli turistik eserlerinden biridir. Kompani Evi, günümüzde Doğu Azarbaycan'daki İran Çalışmaları Vakfı Şubesi olarak kullanılmaktadır. Şerbetoğlu Evi olarak da bilinen Kompani Evi, geç Gacar dönemine kadar uzanır ve ilk Pehlevi döneminde avlunun doğu tarafında iki katlı bir bina olarak inşa edilmiştir (Fotoğraf 3.45). Bu tarihi eser, Şubat 2000'de (1379 H.Ş Esfend) İran'ın ulusal eserlerinden biri olarak 3222 numara ile tescillenmiştir (Esgeri ve Kelanteri, 2012: 97).



Fotoğraf 3.45. Tebriz şehrinde bulunan Kompani (Şerbetoğlu) Evi.

3.2.1.6.3. Emir Nezam-E- Gerrusi Evi

Tebriz şehrinde bulunan tarihi eser, Şeşgelan Mahallesi'nde, Şehriyar Caddesi'nde Makbere-To-Şoera'nın arkasında yer almaktadır. Eser, Nasır Eddin Şah Gacar zamanında Amir Nezam Gerrusi'nin emriyle inşa edilmiştir. Ev iki katlı olup, 3000 m²'lik bir alanda yer alır. Evin sundurması 16 sütuna sahiptir ve güzel sütun başları binanın güzelliğini daha da arttırmıştır. Evin iki dış ve bir de iç avlusu vardır. Havuzları ve bahçeleri eve muhteşem bir güzellik katmaktadır (Fotoğraf 3.46). Renkli camlı pencereler yanında iç mekanı, süslemeler ve aynalarla dekore edilmiştir. Aynı zamanda evde Gacar döneminin mimarisini yansıtan tuğladan yapılmış sütunlara sahip büyük bir bodrum kat bulunmaktadır. Kültür Mirası Örgütü, 1991 (1370 H.Ş) yılında evi alıp restore ederek, dönemin eserlerini insanlara tanıtan bir *Gacar Müzesi*'ne dönüştürdü ve aynı zamanda 1991 yılında ulusal eserler listesine 1749 numara ile kayıt edildi (Esgeri ve Kelanteri, 2012: 98).



Fotoğraf 3.46. Tebriz şehrinde bulunan Emir Nezam-E- Gerrusi Evi, renkli camlı pencereler yanında süslemeler ve aynalarla dekore edilmiştir.

3.2.1.6.4. Behnam Evi

Tebriz şehrinde kuzey Erteş Caddesi'nde, Megsudiyeh Sokağı'nda bulunan evin toplam alanı 1900 m²'dir. Tebriz şehrinin tarihi binalarından biri olan Behnam Evi, Geç Zandiyeh ve erken Gacar hanedanlarına ait bir konut olarak inşa edilmiştir. Nasır Ed-Din Şah Gacar'ın Hükümdarlığı döneminde, evin tabloları yenilenmiş ve dekore edilmiştir. Ev, bir ana bina, bir kışlak (kapılı) bina ve bir küçük bungalow olmak üzere üç binadan oluşmaktadır (Fotoğraf 3.47). Birçok eski İran evi gibi, iki dış ve iç avlusu vardır. Bu evin son tadilatında, birkaç İran freskinin resimleri keşfedilmiştir. Bugün Tebriz İslam Sanatı Üniversitesi Mimarlık Okulu'nun bir binası olarak kullanılmaktadır. Tebriz'in en ilgi çekici yerlerinden biri olan bina, 13 Nisan 1997 (23 Ferverdin 1376 H.Ş) tarihinde 1850 kayıt numarasıyla İran ulusal eserleri listesine eklenmiştir. Behnam Evi, cuma günleri saat 10'dan akşam 18'e kadar ziyaret edilebilmektedir (Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras Genel Müdürlüğü, 2016: 21).



Fotoğraf 3.47. Tebriz şehrinde bulunan tarihsel Behnam Evi'nin iç ve dıştan görünüşü.

Belirtilen tarihi evlerden başka Tebriz ile Merağa şehirlerinde bir kısmı müze ve kamu hizmet binası olarak, geri kalan bölümü ise konut olarak kullanılan çok sayıda tarihi bina mevcuttur. Bu eserlerden bazılarını; Amir Nezam Gerrusi Evi, Heyderzade Evi, Heriri Evi, Behnam (Gedeki) Evi, Genc Elizade Evi, Ordubadi Evi, Serrafklar Evi, Lalei Evi, Emir Kebir Evi, Pervin Etesami Evi, Sorkheii Evi, Selmasi Evi, Solhcu Evi, Silabi Evi, Settari Khan Evi, Kelanter Evi, Asef Evi, Zareii Evi, Gazan Çapı Evi, Mohemmedi Evi, Şehabiyan Evi, Khodayari Evi, Fekhr Vaezi Evi ve Eşrefolmuluk Evi oluşturmaktadır.

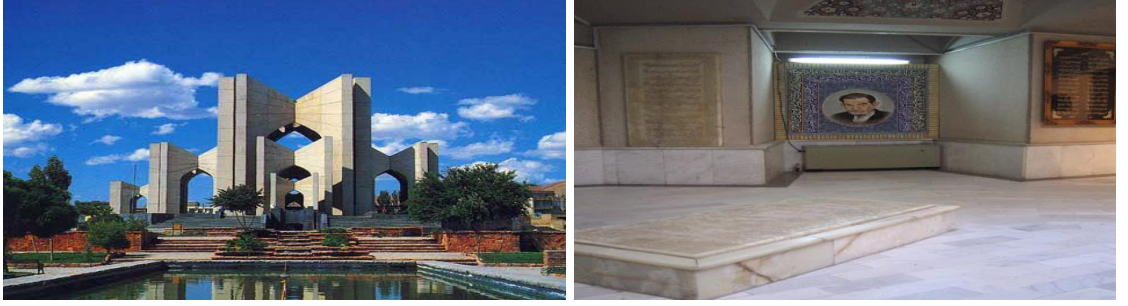
3.2.1.7. Mezarlık, Mekbere, Kubbe ve Türbeler

Araştırma sahasında, ünlü insanlara ait bir kaç tarihsel mekan; mezarlık, mekber, kubbe ve türbe de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı ziyaret yerleri, yani turistik çekim alanları arasında bulunmaktadır. Bu özelliğe sahip olanlardan bazıları şunlardan ibarettir.

3.2.1.7.1. Megberetoşsoera

Bu tarihsel mezarlık, Doğu Azerbaycan İli merkezi Tebriz şehrinin Surkhab Mahallesin'de yer almaktadır. Adını bulunduğu mahallenin isminden alan Surkhab mezarlığı hicri 7. yüzyıla aittir. Mezarlığın adı Hamdullah Mustufi'nin 'Nizhetulgulub' adlı mektup eserinde *Heziretoşsoera* adında yazılmıştır. Bu mezarlıkta seksenden fazla tanınan insanın mezarının olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Tebriz ve İran'ın muasir ve ünlü şairi *Şehriyar*'ın da mezarı buradadır (Fotoğraf 3.48). Bundan dolayı bir ziyaret mekanı olarak mezarlık, yıl boyunca binlerce yerli ve yabancı turistini uğrak yerlerinden biridir (Hoseyn Zadeh, 2005: 22-25).

Araştırma sahasında bundan başka bir kaç tarihsel mezarlık daha bulunmaktadır. Bunların başlıcaları; Tebriz ilçesinde Pineşelvar Mezarlığı, Azerşehr ilçesinde Badamyar Tarihsel Mezarlığı'dır. Ayrıca Tebriz şehrinde Bilankı (Bilankuh), Gecil (Gülüstan Bağında) ve Ermenilere ait mezarlıklar da bulunmaktadır.



Fotoğraf 3.48. Tebriz şehrinde yer alan Megberetoşsoera ve ünlü şair Şehryar'ın mozalesi.

3.2.1.7.2. Merağa Beşer Mezarlıklar

Araştırma sahasının sınırları içerisinde yer alan Merağa şehrinde bulunan beşer mezarlıkların her biri, bir kubbeye sahip olan beş tane ayrı ayrı tuğla yapıli binadan oluşmaktadır.

İlhani hakimiyeti başkentinde bulunan burçlar, İran tuğla binaların en belirgin örneklerindendir. Bu binalar; Kırmızı (Kızıl) Günbed (Kümbet), Müdevver Burç, Kebud Günbed (Kümbet), Geffariye Günbedi (Kümbet) ve Göy Burcu'dur (Fotoğraf 3.49). Bu yapılar hicri altı ve sekizinci yüzyıllar arasında İlhani hakimiyeti devrinde yapılmıştır (<http://jahaniran.ir>).



Fotoğraf 3.49. İlhani hakimiyeti devrinde inşa edilmiş olan Meraggeh Müdevver Burç ve Meraggeh Geffariye Türbesi.

3.2.1.7.3. Şeykh Şehabeddin Eheri Türbesi

Doğu Azerbaycan İli'nde Eher şehrinde bulunan türbenin Safevi devrinde, I. Şah Abbas hakimiyeti zamanında yapılmış olması muhtemeldir (Fotoğraf 3.50). Türbe, bir topluluk olarak manastır, cami, uzun bir revak, iki minare ve bir kaç hücreyi içermektedir (Zende Dell, 1997: 142).



Fotoğraf 3.50. Şeykh Şehabeddin Eheri Türbesi muhtemelen Safevi döneminde yapılmıştır.

3.2.1.7.4. İmam Zade Seyyid Mohammed Makberesi

Culfa ilçesinde Nocemehr köyünde bulunan Seyyid Muhammed Türbesi, Culfa şehrine 60 km uzaklıkta yer almaktadır. Türbe, dinsel açıdan yerel halk tarafından büyük öneme sahiptir. Bu nedenle her yıl ülke içi veya dışından gelen binlerce kişi tarafından ziyaret edilmektedir (Fotoğraf 3.51). Belirtilen makbereler ve türbelerden başka yine inanç ve kültürel değerlere sahip olan makbereler ve türbeler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Şebester şehrinde bulunan hicri sekizinci yüzyılda yapılmış olan ünlü arif ve şair Şeyh Mahmud Şebesteri'ye ait olan makbere bulunmaktadır. Diğerlerini ise Un Ebne Ali, Seyyed Hamze, Seyyed Cemal ve Seyyed İbrahim türbeleri oluşturmaktadır (Ahmadi ve Raei, 2012: 835).



Fotoğraf 3.51. Culfa ilçesinde Nocemehr köyünde bulunan Seyyid Mohammed Makberesi.

3.2.1.8. Müzeler

Tarihi ve kültürel turizmin gelişmesinde önemli bir yere sahip olan müzeler, turizm gelişmesinde daha etkin kullanılmalıdır. Çünkü müzeler başta turizm olmak üzere birçok işlev üstlenmektedirler. Müzeler ekonomik, kültürel, sosyal rolleri ulusların kültürlerine ilişkin dilsel, ırksal kimlikleri, gelenek ve görenekleri yansıtmaları bakımından da önemlidirler (Emekli, 2003: 47). Bölgesel, yerel ve milli kimliği yansıtan müzeler geleneksel kültürel değerlerdeki değişimi objektif bir yaklaşımla izleyen yerler olarak ulusal ve bölgesel ölçekte turizmin gelişmesine katkıda bulunabilmektedir (Zaman, 2012: 258).

Anlaşılabacağı üzere, bölgesel ve ülke turizmine önemli katkı sağlayabilecek turizm çekiciliklerinden bir diğerini de müzeler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Doğu Azerbaycan İli'nde çok sayıda müze bulunmaktadır. Ancak bu müzelerin il turizmine katkılarını ortaya koyabilecek istatistiki veriler (yerli ve yabancı ziyaretçi sayıları, ekonomik getirisi vs.) maalesef mevcut değildir. Yine de bu müzeleri çok sayıda yerli ve yabancı insanın ziyaret ettiği bir gerçektir. Bütün bunlar ve bu kurumların turizme olan etkileri dikkate alındığında Doğu Azerbaycan'daki müzeler ve özelliklerini şu şekilde ortaya koymak mümkündür.

3.2.1.8.1. Azerbaycan Müzesi

İran'ın en önemli müzelerden birisi olan Azerbaycan Müzesi, Tebriz şehrinde İmam Caddesi'nde Göy Mescit'in kenarında yer almaktadır. Söz konusu müze,

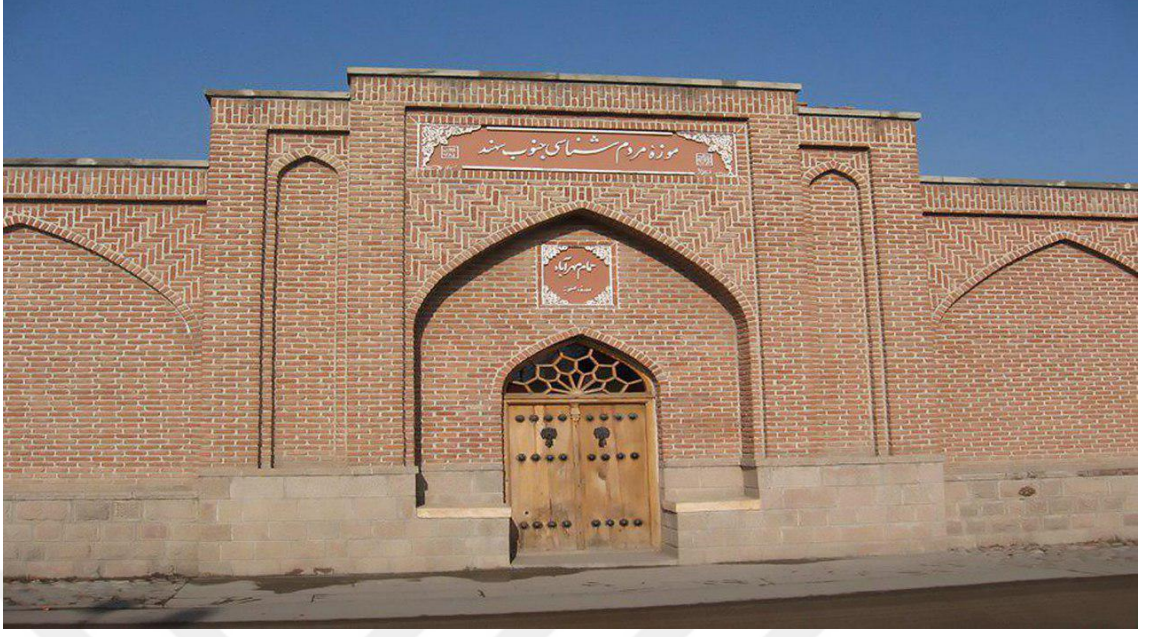
İran'daki tarihsel müzeler arasında, Tahran Milli Müzesi'nden sonra ikinci sırada yer alır. Bu müzede İslam öncesi ve İslam dönemine ait eserler sergilenmektedir. Müze binasının planı Fransız Andre Godar adlı bir arkeolog tarafından hazırlanmış ve 1958 (1337 hicri) yılında inşasına başlanmış ve 1962 (1341 H) yılında ziyarete açılmıştır (Fotoğraf 3.52). Müze binası 2400 m² alana sahiptir (Esgeri ve Kalantari, 2012: 81).



Fotoğraf 3.52. Azerbaycan Müzesi'nde İslam öncesi ve İslam dönemine ait eserler sergilenmektedir.

3.2.1.8.2. Sehend Güneyinin Antropoloji Müzesi

Müze, Safevi devrine ait tarihsel Mehrabad Hamamı alanında kurulmuştur. Bonab şehrinde bulunan müze, aynı zamanda Doğu Azerbaycan İli'ndeki ilk antropoloji müzesi olma özelliğine sahiptir. Müzede eski çağlarda kullanılan antropolojik eşyalar sergilenmektedir (Fotoğraf 3.53). Böylece müze sayesinde eski dönemlere ait eşyalar sergilenerek bu devirlere ait kültürel ve tarihsel özellikler ziyaretçilerin gözlemlerine sunulmaktadır (Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras Örgütü Sitesi : <https://www.eachto.org/>).



Fotoğraf 3.53. Sehend Güneyinin Antropoloji Müzesi, Doğu Azerbaycan İli'ndeki ilk antropoloji müzesi olma özelliğine sahiptir.

3.2.1.8.3. Eşair Müzesi

Eşair Müzesi, Serab şehrinde Doğu Azerbaycan İli'nde yaşayan göçmen insanların yaşam tarzı ve hayat özelliklerini ziyaretçilerle tanıştırmak için kurulmuştur (Fotoğraf 3.54). Bu yönüyle ilk olma özelliğine sahiptir. Tarihsel Celal Hamamı binasında açılan müze, 650 m² alana sahiptir. Müze sayesinde Doğu Azerbaycan İli'ne yerleşen göçmen cemaatin kültür, sanat, yemek, giysi, mesken ve el işleri ile ilgili olan eşyaları ziyaretçilerin bilgisine sunulmaktadır (www.eachto.org)



Fotoğraf 3.54. Eşair Müzesi'nde, Doğu Azerbaycan İli'ne yerleşen göçmen cemaatin çeşitli eşyaları ziyaretçilere sunulmaktadır.

3.2.1.8.4. Senceş (Ölçme) Müzesi

Tebriz şehrinde İmam Humeyni Caddesi Megsudiye Sokağı, Selmasi Çıkmağı'nda bulunan müzede, eski dönemlere ait ölçüm araçları toplanarak sergilenmektedir. Müzede astrolabe dahil olmak üzere astronomi ile ilgili çeşitli ölçek ve tartı aletleri, saatler, ağırlıklar, modüller, enstrümanlar ve cihazlar sergilenmektedir (Fotoğraf 3.55). Müze 2002 (1381 H.Ş) yılında Salmasi tarihi konutunda açılmıştır (Alempur Recebi, 2013: 26).



Fotoğraf 3.55. Senceş Müzesi'nde eski dönemlere ait ölçüm araçları toplanarak sergilenmektedir.

3.2.1.8.5. Esre Ahen (Demir Çağı) Site Müzesi

Site Müzesi, Tebriz şehrinin Khagani Caddesi, Roşenai Sokağı'ndaki Kebud Parkı'nın yanında, Göy Camii'nin (Mescid-e-Kebud) kuzey ve kuzeybatısındaki Tebriz Tarih Öncesi Mezarlığı'nda yer almaktadır. Bu alanda keşfedilen en önemli eserler, M.Ö. birinci binyıla ait mezarlardır. Bu alanda tanımlanan eserlerin çoğu Demir Çağı'na ait olup, kişisel eşyalardan (oyuncak, takı, çanak çömlek, savaş malzemesi vs.) ibarettir (Fotoğraf 3.56). Müze, 2006 (1385 H.Ş) yılında İran'ın ilk çevresel site müzesi olarak çalışmalara başlamıştır (Esgeri ve Kalantari, 2012: 87).

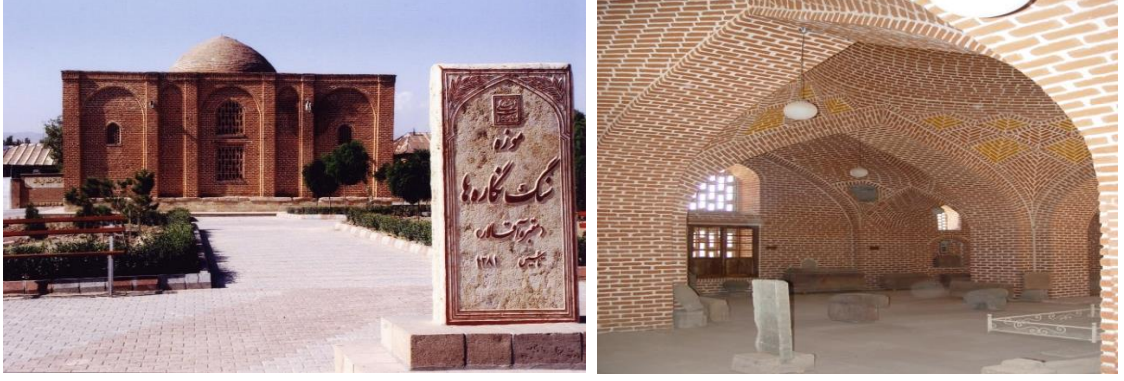


Fotoğraf 3.56. Müzedeki eserlerin çoğu Demir Çağı'na ait olup, kişisel eşyalardan oluşmaktadır.

3.2.1.8.6. Merağeh Seng Negare (Maragheh Kaya Resimleri) Müzesi

Müze, Merageh şehrinde kuzey Kheyyam Caddesi'ndeki Agharal Parkı'nda bulunmaktadır. Merağeh Seng Negare Müzesi, 2002 (1381 H.Ş) yılında Merageh şehrinin Ağalar (Mir Abdul Fattah Mousavi⁴) mezarındaki taş ve tarihi yazıtları, özellikle de bölgenin tarihsel mezar taşlarını korumak amacıyla kurulmuştur (Fotoğraf 3.57). Müzede, çeşitli beşik ve kutuya benzer mezar taşları ile dekoratif ve geometrik tasarımlarla yazılı kayalar birlikte toplanmış ve halka açılmıştır. Bu eserlerin çoğu Merageh şehrine ve çevresine aittir ([https://: www.eachto.org/](https://www.eachto.org/)).

⁴ Mir Abdul Fattah Musavi, şiir ve Merağehde Şeyh ol-İslam ve büyük bilim adamlarından biriydi. Kendini Farsça şiirlerinde “Eşrag” ve Azarice şiirlerinde “Fettah” olarak adlandırmıştır. Masnavi Ye- Saghi Nameh ve Riyaz Ol-Futuh yazdığı iki şiir kitabıdır.



Fotoğraf 3.57. Merağeh Seng Negare Müzesi, bölgenin tarihsel mezar taşlarını korumak amacıyla kurulmuştur.

3.2.1.8.7. Merağeh İlhani İhtisas Müzesi

Merağeh İlhani Müzesi, Merağeh şehrinde Daneşsera Caddesi'nde, İran'ın sekizinci yüzyıl şairlerinden birisi olan O'Hadi Merağeh'inin Tapınağı'nın yanında bulunmaktadır. Müze, 1985 (1364 H.Ş) yılında kurulmuş olup, 1996 (1375 H.Ş) yılında İran'daki İlhani hakimiyetinin ilk başkenti olan Merağeh şehrinde İlhani döneminin eserlerini göstermek için özel bir müze olarak faaliyetine başlamıştır. Müze yüzlerce seçkin eserle, İlhani döneminin eksiksiz bir koleksiyonunu içerir. Çömlek, madeni para, cam ve metal koleksiyonları (Fotoğraf 3.58) müzenin çeşitli bölümlerini oluşturmaktadır (Alempur Recebi, 2013: 50).



Fotoğraf 3.58. İlhani Müzesi'nde bu döneme ait eserler sergilenmektedir.

3.2.1.8.8. Safevi Bonab Müzesi

Safevi Bonab Müzesi, 2011 (1390 H.Ş) yılında Şehit Beheşti Caddesi'nde Seyf Ol-Olema Bonab'ın tarihi evinde faaliyete geçirilmiş olup, bu müzede sergilenen eserler, Safevi dönemi ile ilgili olup, madeni para kısmındaki tüm Safevi Hükümdarlarının

madeni paraları gösterilmiştir (Fotoğraf 3.59). Müzenin Resim ve minyatür bölümünde, Tebrizin Safevi dönemine ait olan sanat başyapıtlarından biri olan Tahmasbi Şahnameh imgeleri gösterilmektedir. Müzenin kitabet ve el yazısı bölümünde, bu dönemin doğrusal kitapları, Safevi döneminin büyük bilim adamlarından Kaligrafi'nin eserlerinin resimleri yer almaktadır. Safevi döneminin bakır yemekleri ve Bonab kentinin geçmişine ait eserler, bu müzenin diğer eserlerindendir (Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras Genel Müdürlüğü, 2016: 42).



Fotoğraf 3.59. Bonab Safevi Müzesi'nde, Safevi dönemine ait eserler sergilenmektedir.

3.2.1.8.9. Khoda Aferin Bastan Şenasi (Arkeoloji) Müzesi

Khoda Aferin ilçesinde yer alan müze, Khoda Aferin barajı altında kalacak alanda yapılan kazılar sonucunda elde edilen tarihi eserlerin kurtarılması için bölgedeki medeniyetlerin ve insan yerleşimlerinin değerli eserlerinin keşfi, korunması ve sergilenmesine yönelik Khomarlu şehrinde faaliyete geçirilmiştir. Bölge eserlerini içeren müze, 2012 (1391 H.Ş) yılında eski Khomarlu (Homarlu) belediyesinin bulunduğu yerde kurulmuştur. Müzede sergilenen eserler M.Ö. 2. binyıl ile ilgili olup, seramik, tunç ve mücevherat olmak üzere üç grupta toplanmaktadır (Fotoğraf 3.60). İlçedeki çeşitli turistik mekanların varlığı göz önünde bulundurulduğunda, bu şehirde böyle bir müzenin varlığı, bölgenin turistik çekiciliğini tamamlaması bakımından önemlidir (Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras, El İşleri ve Turizm Örgütü, 2016: 52).



Fotoğraf 3.60. Khoda Aferin Bastan Şenasi (Arkeoloji) Müzes’inde sergilenen eserler seramik, tunç ve mücevherat olmak üzere üç grupta toplanmaktadır.

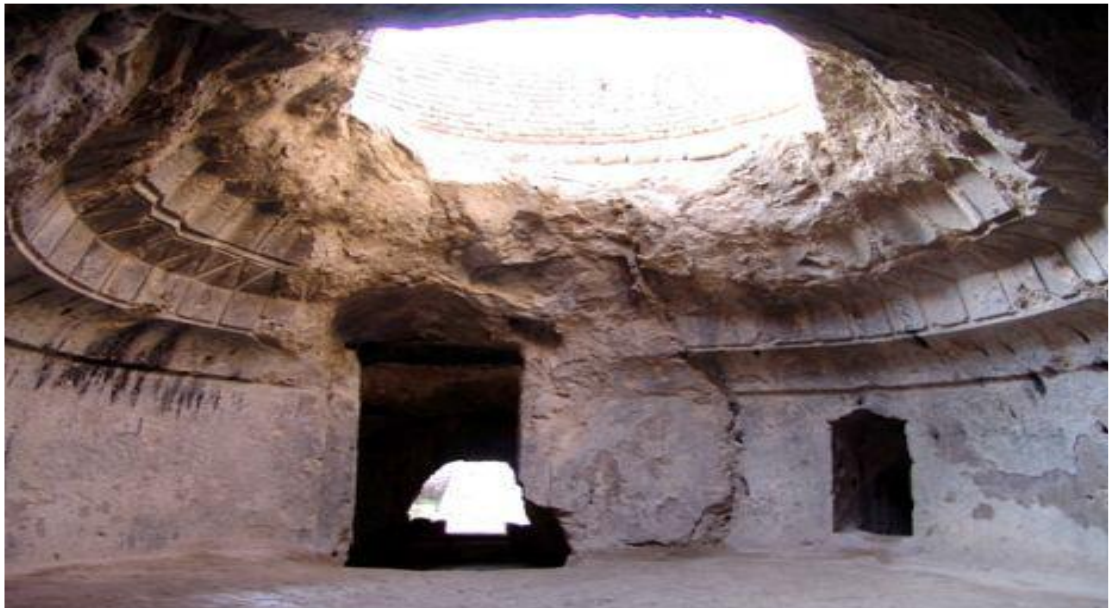
Doğu Azerbaycan İli’nde belirtilen müzelerden ayrı olarak Senceş Müzesi, Esreahen Sayt Müzesi, Meşrutiyet Müzesi, Gacar Müzesi, Kuran ve Kitabet Müzesi, Muhherrem Müzesi (Tebriz), Seng Negareh Müzesi, İlkhani Müzesi (Merageh), Merdom

Şenasi Müzesi (Bonab), Edeb ve Erfan Müzesi (Eher), Bastan Şenasi Müzesi (Khoda Afarin) ve Hedayaye Khamene Müzesi (Şebester) de bulunur.

3.2.1.9. Diğer Tarihi Eserler

3.2.1.9.1. Mebed-e- Mehr (Mehr Tapınağı)

Meraga şehri'nin güneyindeki Vercuy köyünde yer alan Mehr Tapınağı'nın eski İran dini Zertoşt'a ait olduğu tahmin edilmektedir (Fotoğraf 3.61). Tapınak, Merağeh'in 6 km güneybatısında yer almaktadır. Vercuy Mehr Tapınağı olarak da bilinmektedir. Binlerce yıl boyunca batıda İngiltere'den doğuda Hindistan'a kadarki alanda Mehr veya Mitra olarak bilinen tanrının adına inşa edilmiştir. Günümüzde ise bahsedilen tanrıya Zerdüştler saygı duymaktadır. İbadet eden insanlar Mitra'yı; Mehr Meleği, dostluk, antlaşma, ateş ve aydınlık tezahürü olarak nitelendirmektedir. Bu insanların bakış açısına göre Mitra, mağarada doğmuştur. Bu yüzden tanrılarına yaşadıkları yerin mağarasında ibadet ediyorlardı. İbadet yeri *Mehrab*e olarak adlandırılıyordu. Böylece Mehr Tapınağı, tasavvuf toplumu için önemli bir mekandı ve Şeyh Safi el-Din Ardebili'nin fanları bu yerde toplanırdı. Bu tarikatın sakinleri sık sık başka insanlar tarafından taciz edildiğinden dolayı genellikle insanlardan ayrı olarak yaşadılar ve yaşam yeri olarak da yer altı yaşamını seçtiler (<https://www.kojaro.com>).



Fotoğraf 3.61. Merrageh ilçesinde Vercuy köyünde yer alan Mehr Mabedi.

3.2.1.9.2. Merağa Gözlem Evi (Merağa Rasathanesi)

İlhani hakimiyeti devrinde Hulaku Han Hükümdarlığı zamanında yapılan rasathane Merağa şehrinin etrafındaki bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Hacı Nesiredi-E Tusi gözetimiyle inşa edilen gözlem evinin asıl binası tam olarak günümüze gelememiştir. Ancak tarihsel eserin kalıntıları üzerinde yapılan araştırmalara göre rasathanenin ilk binası silindirik şeklindeydi. Çevresinde de bir kütüphane ve çalışanlar için bir ikamet binası mevcuttu. Binanın eski kalıntıları üzerine onları korumak için bir büyük kubbe yapılmıştır (Fotoğraf 3.62). Bu tarihi eser, hicri 1364 yılında 1675 tescil numarası ile kayıt altına alınmış ve turistlerin ziyaretine açılmıştır (Mokhlesi, 1992: 177).



Fotoğraf 3.62. Rasathanenin eski kalıntıları üzerine onları korumak için bir büyük kubbe yapılmıştır.

3.2.1.9.3. Erg -E- Alişah

Tebriz şehrinin en önemli tarihi eserlerinden biri diğeri, *Mescid-e Alişah* olarak ta bilinen ancak çok fazla kullanılmayan Erg - E Alişah binasıdır. İmam Caddesi ile Ferdosi Caddesi üç yolunun kenarında bulunmaktadır. Tarihi eser hicri 1310 yılında 170 tescil numarası ile İran'ın milli eserleri listesine kayıt edilmiştir. Tamamı tuğlayla örülmüş yapının bazı kısımları günümüze ulaşamamıştır (Fotoğraf 3.63). Buna rağmen, binanın muhteşem ve görkemli yapısı sayesinde Tebriz'e gelenlerin uğrak ziyaret yerleri arasında bulunmaktadır (Efşare Sistani, 1990: 387).



Fotoğraf 3.63. Erge Alişah, muhteşem ve görkemli yapısı sayesinde Tebriz’e gelenlerin uğrak ziyaret yerleri arasında bulunmaktadır.

3.2.1.9.3. Saat Kulesi

Tebriz şehrinin belediye meydanında bulunan saat kulesi, 1934 (1314 H.Ş) yılında inşa edilmiştir. Bina, Alman mimari tarzında Tebriz belediyesinin merkezi olması düşüncesiyle inşa edilmiştir (Esgeri ve Kalantari: 2012: 90). Binanın zemin katı günümüzde belediye müzesine tahsis edilmiştir. Müzede, tarihi haritalar ve Tebriz tarihini açıklayan belgeler sergilenmektedir. Bu bağlamda her yıl binlerce yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir (Fotoğraf 3.64).



Fotoğraf 3.64. Saat Kulesi Tebriz şehrinin belediye meydanında bulunmaktadır.

3.2.1.9.4. Tebriz Yangın Kulesi

Tarihsel yapı, Tebriz'in şehrinin merkezi bir bölgesi olan Hagani Caddesi'nde bulunmaktadır. Yüksekliği 23 metre olan yapı, 1917 yılında inşa edilmiştir. O yıllarda iletişim araçlarının olmaması nedeniyle, kent içindeki yangınlara zamanında müdahale etmek için kurulmuştur (Fotoğraf 3.65). Kulenin en üstünde bulunan bir gözlemci 24 saat duman ve ateş izi gözler, gördüğü anda şehrin itfaiye kurumuna haber verirdi. Tebriz'in birkaç su pompasıyla çalışan itfaiye teşkilatı 1832'de Ruslar tarafından kurulmuştur (Alempur Recebi, 2014: 82).



Fotoğraf 3.65. Tebriz Yangın Kulesi, 1917 yılında 23 m yüksekliğinde yapılmıştır.

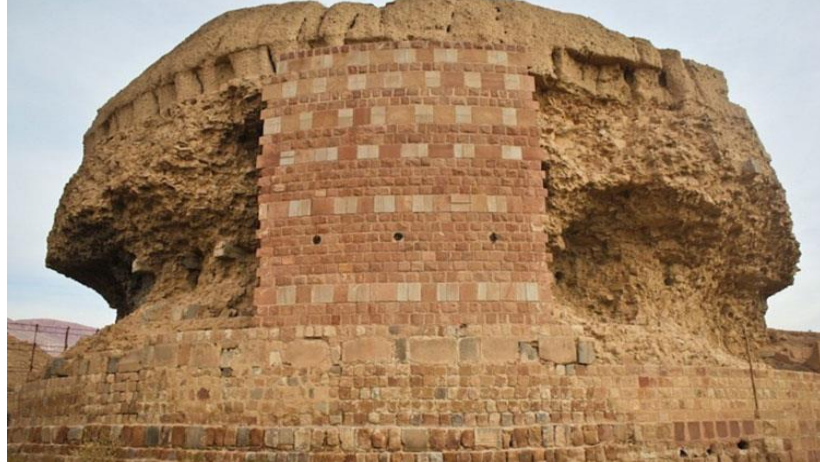
3.2.1.9.5. Reb'i- Reşidi

Rab'i Reşidi binası, Tebriz'in Abbasi Mahallesi'nde yer alan kentin önemli tarihî eserlerinden bir diğeridir ve bu değerli kompleksten geriye kalan kalıntılar büyüklüğünü yansıtmaktadır Fotoğraf 3.66).

Tarihî belgelerde belirtildiği üzere, Rab'i Reşidi aslında bir üniversite kampüsüydü ve yaklaşık 600 yıl önce Hoca Reşideddin Fazlullah Hemedani tarafından inşa ettirildi. Bu kampüste yer alan binaların azameti hakkında tarihçiler ve seyyahlar bir çok yazı yazmıştır. Bu yazılara göre, Rab'i Reşidi kampüsünde medrese, dar-ul şifa, cami, kütüphane, fabrika, bahçeler, kervansaraylar, dükkanlar, evler ve yine Hoca Hemedani için inşa edilen bir türbe yer alıyordu. Bu türbe oldukça güzel muararak uzun fayanslar ve mermer taşlarla süslenmişti (Esgeri ve Kalantari, 2012: 89).

Hoca Reşideddin Fazlullah Hemedani bu bilim merkezinin bedelini karşılamak için eski İran topraklarında yer alan Irak, Afganistan, Gürcistan, Rum diyarı, Azerbaycan ve Suriye'de bir çok arsayı vakfetti. Hoca Reşideddin Fazlullah Hemedani vakfettiği arsalarla çeki düzen vermek amacıyla bir de vakıfname tedvin etmişti. Bu vakıfname Rab'i Reşidi vakıfnamesi adıyla ün yapmıştı. Bu vakıfnameden bir tek nüsha geride kaldı (<https://www.kojaro.com/2016/6/16>). Bu nüsha hali hazırda Tebriz'in merkezî kütüphanesinde saklanmaktadır

Rab'i Reşidi vakıfnamesi Haziran 2007 tarihinde İran Milli Kütüphanesi tarafından UNESCO'ya bildirildi ve bu kurum da aynı ayda düzenlediği oturumda, bu belgeyi Baysunkuri Şahnamesi adlı eserle birlikte dünya kültürel mirasları listesinde (<http://whc.unesco.org/en/documents/>) kayda geçirdi (Hoseyn Zadeh, 2005: 12-14).



Fotoğraf 3.66. Tebriz şehrinde yer alan Reb'i- Reşidi Kalesi.

3.2.1.9.6. Tebriz Kapalı Çarşısı

Tebriz Kapalı Çarşısı, tarihi boyunca ipek yolu üzerinde olması münasebetiyle ticaret anlamında önemli bir özelliğe sahiptir. Adeta Tebriz'in kalbi durumunda olan kapalı çarşı, şehrin en çok ziyaret edilen noktalarından biridir. Ortadoğu ve hatta dünyanın en büyük kapalı çarşılarından biri olan bu eser, tarihi ve sanatsal özelliklerinden dolayı Temmuz 2010 yılından beri UNESCO dünya kültürel miras listesinde bulunmaktadır. İslam mimarisinin güzel örneklerinden birisi olan çarşı, 7 km² kapalı alana sahiptir (Fotoğraf 3.67). Tebriz'e gelen yerli ve özellikle yabancı turistlerin yöreyle ilgili, almak istedikleri, hediyelik, gıda ya da diğer yerel ürünler için en uygun alışveriş yerlerinden biridir (<https://www.kojaro.com>).



Fotoğraf 3.67. Tebriz Kapalı Çarşısı, şehre gelen yerli ve özellikle yabancı turistlerin en uğrak yerleri arasındadır.

3.2.2. Kültürel Çekicilikler

Kültürel turizm kavramı aslında çok karmaşıktır ve çok çeşitli turizm faaliyetlerini içerisine almaktadır. Bir ulus ya da etnik grubun kültürü; hayat tarzı, değer yargıları ve normlarıyla tanımlanabilir; yani dini, dili, gelenek ve davranışları, sanat icra yolları (müzik, dans ve tiyatro) ile siyasal ve toplumsal örgütlenme yollarının birlikte bütünlüğünden oluşur. Kültürel turizm bu nedenle insanların kendi kültürlerinin eğlence yanları ile birlikte, diğer grupların kültürlerine de açık olan yanlarıyla ilgili turizm faaliyetlerinin tümünü kapsar. Kültürel kaynaklar da yalnızca sanatsal faaliyetlerin (opera, bale, tiyatro, konserler vb.) icrasını değil, aynı zamanda da mevcut kültürlerin yaşayan tüm anlatımlarına da dayanır. Bu canlı anlatımlar arasında dünyanın farklı insanların giyim-kuşam, mutfak, dinsel özellikler, gelenek ve görenekler de yer alır. İnsanların toplumsal örgütlenmedeki farklılıkları, fiziksel çevrelerine uyum sağlamadaki benzersizlikleri, farklı geçmişleri, ekonomik ve siyasal kalkınma tarzları dünya üzerinde farklı kültürlerin gelişmesine yol açmıştır (Özgüç, 1998: 86).

Doğu Azerbaycan bölgesi; coğrafi konumu, sosyal yapısı ve tarihî özellikleriyle zengin bir kültüre sahiptir. Yöre halkının gelenek ve görenekleri, festival ve özel günleri, yemekleri, halk oyunları, el sanatları giyimi, gibi birçok olgu kültürel zenginliği meydana getirmektedir.

3.2.2.1. Festivaller ve Özel Günler

Festivalleri; turizm pazarlamasında, bir eğlence etkinliği olarak, ilin sosyal ve kültürel zenginliğinin yansıtılmasında önemli bir organizasyon olarak görmek mümkündür. Bunlar genelde kapsamı dar mahalli ya da bölgesel organizasyonlar olmalarına rağmen, bir bütün olarak ele alındıklarında, önemi gittikçe artan bir turizm atraksiyonu oluşturdukları tartışma götürmez bir gerçektir (Getz, 1984: 24). Dönemi, yapıldığı yer, katılanların sayısı ya da niteliği programla belirtilen özel önemi olan günler, festivaller, şenlikler, panayırılar, kültürel etkinlikler, sanat gösterileri bir yerin en önemli tanıtım unsurları ve turizm çekicilikleri arasında yer alır (Sezgin, 2001: 24).

Benzersiz ve farklılığın deneyimini sağlayan bir aktivite olması nedeniyle festivaller ve özel günler, kültür turizminde önemli rol oynamaktadırlar. Tüketmek amacıyla turistlerin aktivite beklentisi içinde olmaları şeklinde tanımlanan motive

olgusunu en iyi sağlayan unsurlardan biri olması, pasif tüketimin söz konusu olduğu diğer kültürel çekiciliklerin aksine, aktif bir tüketimi sağlamaları, dolayısıyla yaratıcı turizmin (creative tourism) bir parçası olmaları, (Prentive ve Anderson, 2003: 7–9; Alaeddinoğlu, 2006: 160–161) festivallerin turizmdeki önemini daha da arttırmaktadır.

Bölgedeki özel günlerin başında **Nevruz Bayramı** gelir. Zerdüşlük ve eski İran kültürü ile ilişkili olan Nevruz (Norouz) kutlamaları günümüzde büyük bir coğrafyaya yayılmıştır. İran ve dolayısıyla Doğu Azerbaycan İli'nde yeni yıl bayramı olarak adlandırılan Nevruz (Norouz), 21 Mart günü (Hicri Şemsi/Hicri Güneş yılının ferverdinin ayının ilk günü) kutlanmaktadır. Bu tarihten bir ya da iki hafta önceden evler temizlenir ve ev için alışveriş yapılır, çiçekler alınır (Fotoğraf 3.68).



Fotoğraf 3.68. Nevruz (Norouz) Bayramı'nda hazırlanan Heft Sin Sofrası.

Turizm bakımından yörede dikkat çeken ve aynı zamanda milli bir bayramı oluşturan *Nevruz* kutlamaları da bir festival havası içerisinde yapılmaktadır. Bölge kültüründe önemli bir yere sahip olan Nevruz baharın gelmesini müjdelemektedir. Baharın gelmesi insanlar için coşku ve sevinç verici bir durumdur. Kış mevsiminin sona ermesinin ardından havaların ısınması, insanların hem yükünü azaltır hem de güneşli ve güzel havalar insana daha çok yaşama isteği verir. Hal böyle olunca baharın gelişi pek çok ülkede olduğu gibi İran'da da bayram olarak, 21 Mart (Ferverdin ayının dolayısıyla bahar mevsiminin başlangıcı) günü kutlanmaya devam etmektedir. Başka bir deyişle, atalarımız aslında yeni yılın başlangıcı olarak bahar aylarının başlangıcını kabul etmişlerdir. Bu sebeple binlerce yıldır bu günler *Yeni Gün* ya da *Nevruz* olarak kutlanmaktadır (Farajzadgan, 2017: 115).

Nevruz'un geldiğini müjdeleyen mutluluk ve neşe verici habercilerdir. Bu cümleden anlaşılıyor ki İran'ın kuzeyinde yer alan eyaletlerde Nevruz'a ait şiirler okuyan kişi veya küçük gruplar bu vazifeyi üstlenmektedirler. Baharın gelmesine yaklaşık 15 gün kala evlere giden, güzel ve arifane sesleriyle Nevruz'la ilgili tanınmış şiirleri okuyarak baharın gelişini haber veren seyyar ve meşhur olmayan küçük gruplar ev sahipleri tarafından çerez, sikke veya bir miktar pirinç hediye edilir. Tarihi bölgelerde, bu geleneğin eski zamanlardan beri İran'da var olduğunu, mili ve kültürel hüviyetini koruduğunu ve İran milletinin islama girmesi ile birlikte bu merasimin milli ve dini bir şekle büründüğünü göstermektedir. Nevruz ile ilgili şiirler okuyan şahıs ve gruplar, anlaşılır ve akıcı mısralarla ilk önce Allah'a hamdusenada bulunup Peygamberimizi ve onun pak Ehl-i Beyt'ini methederler. Daha sonra baharı ve Nevru'u vasfedip mutluluk mesajı vererek iyi ve bereket dolu bir yılı müjdeliler. İran'ın diğer bölgelerinde de bahar günümüzde değişik şekillerine şahit olduğumuz müzikli gösterilerle karşılanmaktadır. İran'ın kuzey batısında yer alan Doğu Azerbaycan Bölgesi'nin önceden etrafındaki köylerde yaşayan köylüler, yüksek sesle Nevruzun gelişini müjdeleyen habercileri şehre gönderirdiler ve şehirde yaşayan insanlar onların gelişine çerez ve tatlılar dağıtarak kutlamaktadırlar. Bu ve benzeri uygulamaların turistlerin ilgisini çekmesi muhtemeldir. Bu da yöre turizmin gelişmesine katkı sağlar (Farajzadgan, 2017: 115, 116).

Eski yılın son günü akşam saatlerinde ateş yakılır ve üzerinden atlanılır ve baharın gelişi kutlanır. Yıl değişilirken küçükler büyüklerin ziyaretine gider ve büyüklerde onlara hediyeler verirler. Bu kutlamalar ve insanların birbirlerinin evine gidip yeni yılı tebrik etmesi yılın 13. gününe kadar devam eder. Yılın 13. günü İran ve dolayısıyla bölgede '**Sizdeh Beder**' olarak adlandırılmıştır. Bu günde insanlar zamanlarını dışarda piknik yaparak geçirirler. Bu günün bir adı da **Ruze Tebiet** yani **Doğa Günü**dür (Temim Dari, 2011: 263).

Bir diğer özel günü **Çille Gecesi** oluşturur. Çille Gecesi, **Şeb-e Yelda** olarak ta bilinen yılın en uzun ve karanlık gecesi anlamındadır. İranlılar tarafından bir bayram havasında kutlanmaktadır. Çille Gecesi, en eski İran kutlamalarından biridir. Araştırma sahasında 21 Aralık gecesi düzenlenen **Yelda Gecesi Festivali**'nde arkadaşlar ve aileler bir araya gelir, şiirler okunur geleneksel yemekler yenir. Karpuz, nar, pişmaniye (peşmek), baklava ve yemiş gibi yiyecekler (Fotoğraf 3.69) bereket sembolü olarak bu gece de tüketilir (Efşare Sistani, 1990: 832-835).



Fotoğraf 3.69. Çille gecesinde (Şeb-e Yelda) bereket sembolü olarak karpuz, nar, pişmaniye (peşmek), baklava ve yemiş gibi yiyecekler tüketilir.

Bölgedeki **Muherrem ve Aşure** özel günlerin bir diğerini oluşturur. Peygamber Efendimizin torunu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da 72 yareni ile şehit edilişinin yıl dönümünde (Muharrem ayında) İran ve dolayısıyla da Doğu Azerbaycan İli'nde, özellikle Şii mezhebine mensup vatandaşların iki ay kadar süren yas tutma törenleri de bölgedeki önemli günler arasındadır (Fotoğraf 3.70). Muharrem'in ilk on üç gününde Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilişi nedeniyle hazır olan binlerce kişi gözyaşı dökmektedir. Bu yas törenleri sırasında meydana yürüyenler, zincirlerle dövünerek sinelerine vurmaktadır.



Fotoğraf 3.70. Tebriz Şehrinde Muharrem ayında Ezadarlık.

Dini ve milli bayramlar ile düğün ve sünnet törenleri ile cenazeler, toplumsal dayanışmayı gösteren en önemli sosyo-kültürel olayları oluşturmaktadır. Bu bağlamda düğün törenleri ve bölgeye has kutlama günlerinde gerçekleştirilen kutlamalar da, farklı

kültürel uygulamalardır. Ülkeden ülkeye hatta bölgeden bölgeye değişebilen bütün bu kültürel farklılıklar, değişik kültürlerden gelen turistlerin ilgisini çekmektedir. Bütün bunların yöre turizminin gelişmesine büyük katkılar sağlaması kuvvetle muhtemeldir.

Doğu Azerbaycan'daki bir başka festivali, Harna kışlağında düzenlenen *Geregeye Kültür-Spor Festivali*'nde oluşturmaktadır. Bu festivalde erkekler arasında; halat çekme, güreş, koşu ve atletizm yarışmaları, kadınlar arasında ise halat çekme, at yarışı ve at binerek okçuluk yarışmaları yapılmaktadır. Ayrıca Azeri aşıkların müziği, göçebe kabilelerin göçmesinin sembolik şekilde gösterimi ve göçebe kadınların yerel ve geleneksel kıyafetleri (Fotoğraf 3.71) ise festivalin gündeminde olan diğer etkinliklerdir (<http://tabriz.isna.ir>). Bu festival sayesinde yöreye çok sayıda insan gelmektedir. Bu da festival günlerinde yerel halkın ekonomik durumunu iyileştirmede önemli bir unsur ve faktör olarak görülmektedir.



Fotoğraf 3.71. Geregeye Kültür-Spor Festivali'nde çeşitli sportif etkinlikler düzenlenmektedir.

İlde düzenlenen diğer bir etkinlik olan *Tebriz-2018 Turizm Etkinliği*, Doğu Azerbaycan İl turizminin gelişmesi ile birlikte bölgenin çeşitli boyutlarda kalkınması için

iyi bir fırsat sayılmaktadır. Bu bağlamda İslami Ülkeleri İşbirliği Teşkilatı'na üye Turizm Bakanları, Tebriz şehrinin 2018'de İslami ülkelerin turizm başkenti olmasına karar verdi. Tebriz metropolünün 2018'de İslami turizm merkezi şehri olarak seçilmesi, kentin tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Aslında bu seçim, uygun planlama ve uygun şekilde sömürü durumunda Tebriz'e verilen özel bir ayrıcalık teşkil etmektedir. Bu sayede turizm endüstrisi ve dolayısıyla Tebriz, Doğu Azerbaycan İli ve İran kuzeybatı bölgesinin ekonomik ve sosyo-kültürel gelişimine önemli ölçüde katkı sağlayabilir.

Kuşkusuz, Tebriz'in İslam ülkeleri tarafından 2018 yılında turistik bakımdan örnek şehir olarak seçilmesi, hem turizmin gelişmesine hem de yabancı turistlerin bölgeye gelmesine büyük katkı sağlayacaktır. Bu durum, Tebriz için olduğu kadar, Doğu Azerbaycan İli için de birçok olumlu sonuç ortaya çıkaracaktır. Aynı zamanda bu etkinlik, sadece Tebriz ve Doğu Azerbaycan için değil, aynı zamanda tüm ülke için de önemli olup, olayın başarıya ulaşması İran turizm endüstrisi bakımından da çok değerlidir. Ne yazık ki, kapsamlı yerel ve bölgesel programların yanı sıra mevcut yerel kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyon eksikliği ile merkezi hükümetin mali desteğinin yetersizliği, festivalin şu ana kadar gereken destinasyon ve başarıya ulaşmasını engellemiştir.

Doğu Azerbaycan'ın kültürel ve edebi özelliklerinin en önemlilerinden bir diğerini, *Şehryar* olarak tanınan ünlü Tebrizli şair *Seyyed Mohammad Hosein Behcet Tabrizi*⁵'nin (1906-1998) yaşadığı yer olmasıdır (Fotoğraf 3.72). *Şehryar*'ın en önemli eseri, Azerbaycan Türk edebiyatının şaheseri olarak kabul edilen *Haydar Babaya Selam*'dır⁶. Bu durum özellikle de bölgeye gelen yabancı turistlerin yoğun ilgisini çekmektedir.

⁵ *Şehryar* adıyla tanınan Seyyed Mohammad Hosein Behcet Tabrizi, 1906 - 1988 yılları arasında yaşadı. Farsça ve Türkçe dillerinde şiirler yazan İranlı (Tebrizli) şairidir. *Şehryar*, Doğu Azerbaycan İli'nde Bostan Abad ilçesinin Khoşkenab adlı bir köyde doğdu. Tebrizin en ünlü çağdaş şairi, 1988 yılının Eylül ayında hayatını kaybetti. Vasiyeti üzerine Tebriz şehrinde Makberetoşsoera defnedildi. İran'da Şehriver ayının 27'si *şiir günü* olarak kabul edildi.

Şehryar'ın en önemli eseri, Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın şaheseri olarak kabul edilen *Haydar Babaya Selam*'dır. Şair bu eserde, köyün özgünlüğünden ve güzelliğinden bahsetmiştir. Bu koleksiyon, 80'den fazla dile çevrilmiştir (Hoseyn Zadeh ve Hoseyn Zadeh, 2005/1384 H.Ş: 191-197).

⁶ *Şehryar*'ın *Haydar Babaya Selam* şiirine tez sonunda ekler bölümünde yer verilmiştir.



Fotoğraf 3.72. Ünlü şair *Seyyed Mohammad Hosein Behcet Tabrizi (Şehryar)* ve defnedildiği Tebriz şehrindeki Makberetoşşoera da bulunan anıt mezarı.

3.2.2.2. Yemek Kültürü

Yemek turizmine olan ilgi her geçen yıl o kadar çok arttı ki, son yıllarda sayıları hızla artmakta olan profesyonel anlamda yemek turizmi turları düzenleyen girişimciler ve turizm organizasyonlarını dünyanın bir çok köşesinde görmekteyiz. Başta Asya ve Güney Amerika ülkeri günümüzdeki popüler destinasyonları oluşturmaktadırlar. Turlar özel seçilmiş bölgelere ve çeşitli yemek stillerine göre düzenlenmektedir. Bu sırada zıt köklü bir geçmişe sahip olan ülkelerin yemek kültürlerinin zengin ve çeşitli olduğu düşünüldüğünde bunun kültür turizmi kapsamında bir destinasyona katkı sağlayabileceği ve turistik ürün olarak sunulabileceği söylenebilir. Ayrıca, turizm türlerinden biri olan besin turizmi, bir bölgenin turizm kompleksini tamamlamada etkin bir roloynayabilir (www.turizmhaberleri.com).

İran, Orta Asya ve Ortadoğu arasında kalan geniş ve ayrıcalıklı coğrafyasının getirdiği konumuyla oldukça zengin kültüre sahip bir ülkedir. Bu kültür zenginliği mutfağına da yansımıştır. Yaşanılan coğrafya ve komşu uluslarla sürdürülen yüzyıllara dayalı siyasi ve kültürel ilişkiler dolayısıyla Osmanlı ve takipçisi Türk mutfağı birçok komşu ulus ile benzer yemekleri bünyesinde bulundurmaktadır. İran mutfağı için bunu söylemek pek de doğru olmaz. Bu mutfak kültürü ile tanışma fırsatınız olmadı ise yemeklerin bol baharatlı ve acılı olabileceği; kebab, tandır ekmeği ve şerbetli tatlıların fazlaca mutfak kültüründe yer bulduğu kolaylıkla düşünebilir. Kısa süreli bir ziyaret için İran'a gidilirse, evlerde pişirilen yemekler genellikle restoranlarda servis edilmediği için bu görüş varlığını sürdürebilir (Farajzadgan, 2017: 115).

İran coğrafi olarak güneyde Basra ve Fars Körfezi (Umman Körfezi) kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrili, yaklaşık 1.7 milyon km² büyüklüğünde ve 80 milyondan fazla insan yaşadığı bir ülkedir. Aynı zamanda tarihi geçmişi çok eski zamanlara (M.Ö. 4000) inmektedir. Başka bir anlatımla, gerek tarihinden gelen gerekse de bu coğrafyada değişik dönemlerde veya günümüzde yaşayan farklı insan gruplarından gelen kendine özgün bir kültüre sahiptir. Bu kültürel özelliklerden birini de hiç şüphesiz yemek kültürü oluşturmaktadır.

İran mutfağında ülkenin coğrafi çeşitliliğinden kaynaklanan farklı pişirme biçimleri ve yemekleri mevcuttur. İran mutfağının temelini, ana yemek olarak da kullanılan pilav ile birlikte servis edilen *khorest* adlı sulu yemekler oluşturmaktadır. Yemeklerde acılı ve yoğun baharatlar, yerine göre erik, nar, ayva ve ceviz gibi meyveler ve ıspanak, dereotu, kişniz, taze soğan, sarımsak ve çema gibi sebzeler sıklıkla kullanılmaktadır. İran’da pilav ana yemeğin eşlikçisi olmanın yanında et, sebze ve meyve ile pişirilen çeşitleri ile aynı zamanda ana yemek olarak da kabul edilir. Yemeklere tat vermek amacıyla safran, zerdeçal, kurulimon, tarçın ve maydanoz tercih edilir (Farajzadgan, 2017: 116).

Bu yönüyle araştırma sahası ve özellikle Tebriz şehri mutfağının turistik ürün olarak destinasyonların daha cazip bir hale gelebilmesinde önemli bir yeri olduğu ve kullanılması gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle araştırmanın bu kısmında Doğu Azarbaycan İli’nin gastronomisinde yerel yemek çeşitlerini açıklayarak, onların bölge turizmindeki etkisi ve sahadaki turizm kompleksi düzeninde olan rolünü incelemekteyiz.

İran mutfağının, dolayısıyla da Doğu Azerbaycan bölgesinin en fazla bilinen yemeklerinin yapılışı ve özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür.

Abğuşt, bölgenin en genekselleşmiş ve ünlü yemeklerinden biridir. Kemikli kuzu etiyle, rendelenmiş domates, soğan, nohut, patates ve zerdeçal karışımının saatlerce toprak tencerede pişmesi sonucunda ortaya çıkan çok lezzetli bir yemek olup, sıcak ekmekle servis edilmektedir (Fotoğraf 3.73). Suyunun içine lavaş/ekmek doğranıp yenmekte ve esas malzemelerinin üzerine karabiber serpiilmektedir. Bu yemeğin suyu bittikten sonra, esas malzemeler ezilerek yenilir. Abğuşt yemeği İran’ın her yöresinde bilinmekle birlikte en yaygın olarak İran Azerbaycan’ında yenilir.



Fotoğraf 3.73. Bölgenin geleneksel yemeklerin biri olan Abguşt, sıcak ekmekle servis edilmektedir.

Farsça *Ash-e Doogh*, Türkçe’de ise *Ayran çorbası* veya *Ayran aşı* olarak da bilinen çorba, bu bölgenin de en fazla tanınan yemekleri arasındadır. Ayranın pirinç ile davamlı karıştırılarak kaynar hale getirilmesi ve sonrasında içine pişirilmiş nohut, beyaz fasulye, yeşil sarımsak, ıspanak, maydanoz, pazı, kişniz ve nanenin ilave edilmesi ile hazırlanır. Bu yemek tüm İran’ın Azerilerine aittir (Farajzadgan, 2017: 117).

Yöresel yemeklerden bir diğeri olan **kavurma**; soğanla etin kavrulmasıyla yapılır. Çok kere kavurmaya soğan, eti yumuşatması ve lezzet vermesi için katılır. Daha ziyade sacda yapılır ve yufka veya tandır ekmeği ile ayran eşliğinde yenilir. Bu yemek özellikle Doğu Azerbaycan İli’nde köylerde ve göçebeliliklerde yapılır.

İran ve özellikle Doğu Azerbaycan İli’nin en lezzetli ve meşhur yemeklerinden bir diğeri **çilo kebabı**’dır. Bu yemek tereyağı eşliğinde yağsız bir pilav eşliğinden servis edilir (Fotoğraf 3.74). Bu geleneksel yemek, bölgedeki bütün restoranlarda yenilebilir. Ancak şehirden şehire, lokantadan lokantaya yemeğin lezzeti, kalitesi ve fiyatı değişebilmektedir.



Fotoğraf 3.74. Çelo Kebabı, Doğu Azerbaycan İli’nin en lezzetli ve meşhur yemeklerinden biridir.

Sebze govurma (kavurma) huruşt, ayrı ayrı yapıp birlikte yenilen yemek çeşitlerindendir. Kavurma et ile sebze karıştırılarak kavrulur ve sonra ona fasulye karıştırılarak huruşt hazırlanır ve pirinciyle de pilav yapılır ve birlikte **sebze kavurma** (govırma) pilavı isminde bir yemek olarak yenilir. Bu yemek türünün yapımı ilin her yanında yaygındır.

Giyme de, sebze govurma huruşt gibi ayrı ayrı yapılan ve birlikte yenilen yemek çeşitlerindendir. Kuşbaşı ve nohuttan yapılan bir yemek türüdür. şahseven, Afşar ve Beydilli Türkmenlerinin geleneksel yemeklerindendir.

Tebriz köftesi, şehrin adıyla anılan en ünlü yemeklerinden biri belki de en önemlisidir. İran ve Orta Doğu'nun farklı bölgelerinde çeşitli türlerde köfteler üretilmektedir. Ancak Tebriz köftesinin ayırt edici özelliklerini; kullanım şekli ve kullanılan malzemelerdeki çeşitlilik oluşturur (Fotoğraf 3.75). Tebriz'e gelen turistlerin çoğunlukla tercih ettiği geleneksel yemeklerin başında gelmektedir.



Fotoğraf 3.75. Tebriz Köftesi, şehrin adıyla anılan en ünlü yemeklerinden biridir.

Rişte aşı, Doğu Azerbaycan İli'nde “erişte” (ev yapımı makarna) olarak bilinen yemek, buğday unundan yapılır. Eski yıllarda bölge köylerinde kış hazırlığı için erişte yapılırdı. İmece usulü ile evlerde erişte hamuru hazırlanır, yufkalar açılır; erişte kesilir ve birlikte kurutulmalarına geçilirdi. İhtiyaç olunduğunda da yemek olarak tüketilirdi. Geleneksel yöntemlerle üretilmenin yerini endüstriyel ürünler almış olsa da yine de bölgenin önemli geleneksel yemekleri arasında bulunmaktadır.

Yarma aşı nohut, pirinç, yarma ve bazı sebzelerden yapılan bir aş türüdür. Türkiye’de Azeri Türklerinin yerleştiği Kars, Ardahan ve Iğdır bölgelerinde de bu isimle bilinmektedir.

Ghormeh Sabzi, İran’ın en fazla sevilen ve beğenilen yemeklerinden biridir. Ispanak, maydanoz, kişniz, dereotu, şenbele ve tere otu gibi sebzeler, kıyılarak kavrulup börülce veya kırmızı fasulye, kuru limon ve kırmızı et veya nadir durumlarda tavuk eti ile birlikte pişirilerek hazırlanmış olur. Kuru limon ve şenbelle (yoncaya benzer bir yeşillik) bu yemeğe çok farklı bir karakteristik özellik katmaktadır. Bu yemek her zaman pilav ile yenilmektedir (Farajzadgan, 2017: 118).

Sarı şile, bir yas yemeğidir. Kederli günlerde hazırlanır. Daha ziyade Hz. İmam Hüseyin olayının sene-i devriyesinde, muharrem ayında (muharremlikte) sefer ayında yapılır ve ihsan olarak paylanılır ve yenilir.

Adını Azeri kökünden alan **Omaç aşı**, Doğu Azerbaycan’ın yerel mutfak kültürlerinden biridir. Bu aş türünün hazırlanmasında küçük parçalar halinde hamur, soğan, mercimek, su, biber, tuz ve yağ kullanılır (Fotoğraf 3.76). Bu yemek özel bir şekilde hazırlanır, bu nedenle diğer aşlardan ayırt edilir.



Fotoğraf 3.76. Omaç aşı, Doğu Azerbaycan’da küçük parçalar halinde hamur, soğan, mercimek, su, biber, tuz ve yağ kullanılarak hazırlanan yöresel yemeklerinden biridir.

Turşulu aş veya **ekşili aş**, normal aşı turşu katmak suretiyle onun ekşimsi bir tat kazanması sağlanarak hazırlanan yemektir.

Ghormeh Sabzi, İran'ın en fazla sevilen ve beğenilen yemeklerinden biridir. Ispanak, maydanoz, kişniz, dereotu, şenbele ve tere otu gibi sebzeler, kıyılarak kavrulup börülce veya kırmızı fasulye, kuru limon ve kırmızı eti veya nadir durumlarda tavuk eti ile birlikte pişirilerek hazırlanmış olur. Kuru limon ve şenbelle (yoncaya benzer bir yeşillik) bu yemeğe çok farklı bir karakteristik özellik katmaktadır. Bu yemek her zaman pilav ile yenilmektedir (Farajzadgan, 2017:118).

Karnıyarık, bölgede pişirilen geleneksel bir diğer lezzeti oluşturmaktadır. Türkiye'de de yaygın olan bu yemek, çeşitli sebzeler ile kıyılmış etin birlikte patlıcanın için doldurulması ile hazırlanmaktadır (Fotoğraf 3.77).



Fotoğraf 3.77. Karnıyarık, bölgede pişirilen geleneksel lezzetlerdendir.

Doğu Azerbaycan mutfağında Türkiye, Azerbaycan ve diğer ülkelerde de bilinen ve patlıcan, biber, yaprak lahana, domates gibi farklı sebzelerden hazırlanan dolma yemek çeşitleri de pişirilmektedir. Bölgeye has özellikte pişirilen dolmalara çeşitli baharatlar katılmaktadır. Bu da lezzet bakımından yemeğe farklı tatlar katmaktadır. Dolmalar ana yemek olarak veya yemeğin yanında yenilmektedir (Fotoğraf 3.78).



Fotoğraf 3.78. Doğu Azerbaycan İli'nde çeşitli sebzelerden hazırlanan dolma aşısı.

3.2.2.3. Kıyafet

Yerel giyim her bölgenin kültürünün, tarihinin ve kimliğinin bir sembolüdür. Coğrafi, çevresel ve iklim koşulları, yaşam ve yaşam koşulları, sosyal koşullar, ekonomik koşullar ve teknoloji, dini inançlar ve gelenekler, farklı ülkelerdeki giyim biçimini etkileyen faktörler arasındadır. Ancak bugün kitle iletişim araçları ve teknoloji, üniformaları ve modayı şekillendirmede ilk rolü oynamaktadır. Bu nedenle son yıllarda, İran'ın geniş kitlelerinde önemli bir değişiklik yaşandı. Bundan dolayı ne yazık ki, bazı kırsal ve göçebe bölgeler hariç, artık geleneksel ve eski giysiler kullanılmamakta ve satın alınmamaktadır. Geleneksel Azerbaycan giysilerinin geleneksel dikiş becerileri ülkenin ulusal eserlerinin *Maddi Olmayan Miras Listesi*'nde kaydedilmiş olmasına rağmen, ildeki şehirlerde yerel ve geleneksel kostümler maalesef tercih edilmemektedir. Bu tip kıyafetler bazı özel durumlarda köylerde göçebe (Arasbaran Eşayeri) kabileler tarafından kullanılmaktadır. Böylece Doğu Azerbaycan'ın kırsal kesimde kadınların halen yerel kıyafetler kullandığı, moda ve medyadan etkilenmediği anlaşılmaktadır (www.irna.ir/eazarbaijan/fa). Bundan dolayı, Eresbaran göçebelerinin yöresel kıyafetleri, ilin kültürel cazibelerinden biridir. Eşarpları pençe ile kapatılmış çiçekli bir çarşaftır. Kadınların elbiseleri uzun ve çeşitli renklere sahiptir. Tenban adı verilen gömlek, Gilan, Bakhtyari ve Gaşgai kadınlarını giyimini yansıtmaktadır. Arasbaran göçebe bayan yelekleri ise üzerine altın ve gümüş sikkelerin dikildiği kolsuz bir kumaş olup, sikkelerin sayısı ailenin zenginliğini temsil etmektedir (Temimdari, 2011: 313).

Erkeklerin özel kıyafetlerini; takım elbise ve kepy adıyla bilinen bir şapka oluşturmaktadır. Güney Sahand köylerinde günümüzde bile bu yerel kıyafet kullanılmaktadır. Sahand Dağı çobanlarının kullandığı kıyafetler ve birkaç yıl öncesine kadar giyilen erkek ceketi, Doğu Azerbaycan'ın eşsiz ve özel giysisidir. İlin göçebe bölgelerinde, yerel kıyafetler bugün bile popüler olmakla birlikte ucuz ve konfeksiyon elbiselerin yaygınlaşması, yerel kıyafetleri etkilemiş ve bazı göçebe kabilelerin gençlerinin geleneksel kıyafetleri kullanmamasına neden olmuştur (Temimdari, 2011: 313).

Anlaşılabacağı üzere, Doğu Azerbaycan İli'nin giyim biçiminde bölgenin dağlık ve iklim şartlarından dolayı çok farklı kıyafetler söz konusu değildir. Bu bölgenin insanları kendilerini bölgenin havasına ve iklim şartlarına adapte etmişlerdir. Nitekim erkekler çoklu takım elbise giyerler. Kadınlar ise renkli kumaşlardan dikilen elbiseler giyip, başlarına tülbent, eşarp veya şal takarlar (Fotoğraf 3.79). Kürt kadınlarının giyim tarzı Türk ve Fars kökenli kadınlara göre farklıdır.



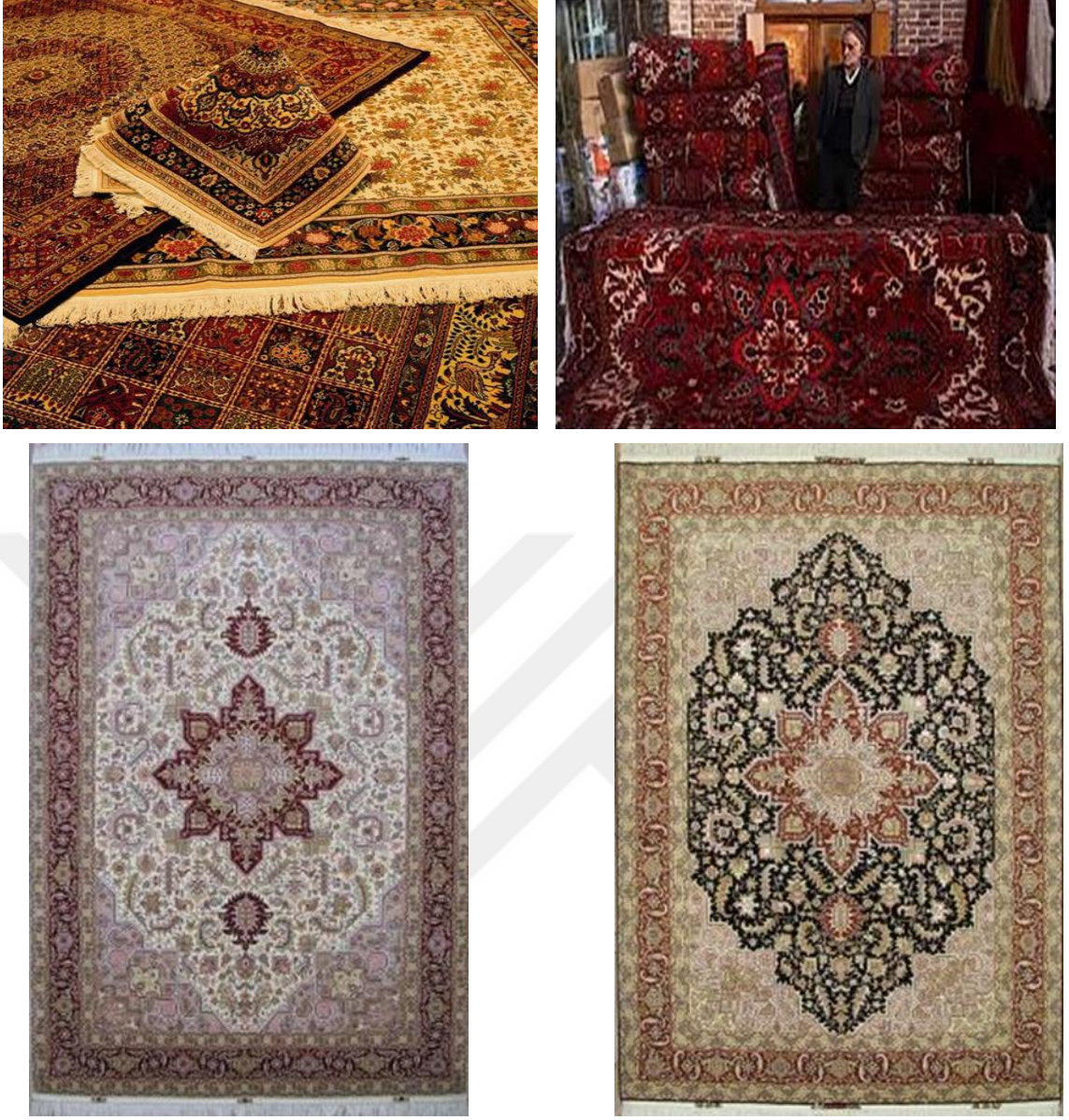
Fotoğraf 3.79. Doğu Azerbaycan İli'nin yöresel kıyafetleri (Zunuzag köyü).

3.2.2.4. Yöresel El Sanatları

El sanatları; belirli hammaddeleri el becerisi ya da basit tezgâhlar yardımıyla işleyerek belli işlevleri karşılayan ürünlere dönüştürmek şeklinde tanımlanır. Yıllarca veya yüzyıllarca kullanılan alışılmış hammaddeler, yöntemler, teknikler ve tezgâhlar; bu faaliyetin geleneksel niteliğe bürünmesini sağlamıştır (Sümerkan, 2000: 274).

Bu bağlamda İran'ın Doğu Azerbaycan İli, ülke geneli ile paralellik gösteren el sanatlarına sahiptir. Bunların ilk sıralarında da dokumacılık gelmektedir. Nitekim, kırsal kesimde dokuma sanatına ülke genelinde olduğu gibi bölgenin bütün yerleşmelerinde rastlanır. Bunun en büyük nedeni de, dokumacılıkta kullanılan ham madde ve gereçlerin kolaylıkla bulunmasıdır. Ayrıca bu durumun Safavi döneminden beri gerçekleştirilmiş olması da bir diğer nedeni oluşturur. Dokuma el sanatları arasında; üstün kaliteli ipek ürünleri (sırmalı ipek ve şallar), aba ile kadife bulunur (<http://www.tebyan.net>).

Doğu Azerbaycan İli, İran el sanatlarının önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Doğu Azerbaycan İli'nde çeşitli el sanatları alanları üretilmektedir. Halı dokuma ilinin en önemli el sanatlarından biridir. Dünya üzerinde ince dokuması, yaratıcı desenleri ve yünden yapılan halıları her zaman büyük ilgi görür. Genelde *İran halısı* adıyla bilinen Doğu Azerbaycan İli'nde dokunan halılar ihracat için çok önemli ve İran'ın en büyük ihracat kalemlerinden biridir (Fotoğraf 3.80). Halı endüstrisi, bazı kentsel alanlarda ve il genelinde neredeyse köylerin tamamında yaygındır. İlde halı dokumalarına ek olarak kilim dokuma, cacım dokuma, şal dokuma, yünlü kumaşlar ve ipek dokuma, geleneksel boyama, iğne ile dikiş, çömlekçilik ve seramik, deri ve deri ürünleri, işlemeli ayakkabı, ahşap sanatı (ahşap kesimi, ahşap üzerine resim, ahşap oyma), gümüş eşyalar, metal işleme (kalem, gravür ve nakış), hasır sepet çeşitleri, geleneksel tasarım ve resim, geleneksel baskı, cam, geleneksel ciltleme ve diğer el sanatları, ağırlıklı el sanatlarıdır.



Fotoğraf 3.80. Doğu Azerbaycan İli'nde üretilen halılar nadide desenleri ile saf yün ya da ipeğin canlılığı ile dikkat çekmektedir.

Bölge el sanatları içerisinde *halıcılık* ayrı bir yere sahiptir. Başka br deyişle, el sanatları içerisinde en önemlisidir (Fotoğraf 3.81). Aslında ülke genelinde halıcılık ekonomik açıdan petrolden sonra ikinci sırada gelir. Bölgede de çok sayıda insan bu sektörden geçimini temin etmektedir. İran halısı, dokumada yüksek kalitede saf yün kullanılması, kendine özgü güzel ve nadide desenleri ile saf yün ya da ipeğin çoğunluğu bitkisel olan doğal boyalarla boyanması sonucu elde edilen göz alıcı renklere sahip olması gibi üç temel özelliğe sahiptir (Farajzadgan, 2017: 121). Benzer şekilde kilim dokumacılığı da önem taşımaktadır.

Verni veya *Sumak*, Doğu Azerbaycan İli'nde göçebelerin en önemli el sanatlarından bir diğeridir (Fotoğraf 3.81). *Varni*, ne halı ne de kilimdir, ama aynı zamanda hem kilimin sadeliği ve stiline hem de halının zerafetine ve güzelliğine sahip bir tür örme kürktür. *Verni* yün, ipek (saf ipek) veya birleşilmiş yün ve ipekten oluşmaktadır. *Verni* motifleri, göçebe kadın ve kızların habitatlarının doğasından esinlenmiştir. Geyik, kurt, hindi, tavuk, horoz, köpek, kartal, kaplan, aslan, çakal ve benzerleri gibi bölgedeki yerli ve vahşi hayvanların formları *Verni*'nin basit motiflerini oluşturmaktadır.



Fotoğraf 3.81. Doğu Azerbaycan İli'nde el dokuma (kilim, verni, cecim vs.) işleri.

Bölgedeki madeni el sanatları arasında; bayanların her zaman gözdesi olan bilezik, gerdanlık, küpe ve yüzük dışında diğer altın ve gümüş eşyalar, tepsiler, kupa bardak, vazo, şamdan yer almaktadır. Ayrıca, bakır kaplar üzerine yapılan kalem işlemeciliği de önemlidir. Diğer taraftan, seramik ve toprak kaplar ve altın, gümüş ve bakır gibi değerli metallerin özel (mine) boylarıyla süslenmesi temeline dayanan mine işlemeciliği yanı sıra altın ya da gümüş teller ile yapılan melile (telkari), metal üzerinde, yontma oyma ve çeşitli demir ya da çelik kalemlere çekiç darbeleri vurarak geleneksel motifleri uygulama sanatı olarak bilinen kalemzenî, gittikçe azalmakla birlikte az da olsa yapılan el sanatları arasında yer almaktadır (Farajzadgan, 2017: 121).

Gümüş işleme endüstrisi uzun zamandır Tebriz’de yapılmaktadır. Yaklaşık 20 yıl öncesine kadar Tebriz’de gümüş işlerinde çalışan 100 sanatçı ile yaklaşık 25 gümüş atölyesi faaliyet göstermekteydi. Ancak son yıllarda bunların sayısı çalışanların daha fazla gelir getiren işlere yönelmesi ile bir hayli azalmıştır.

Bölgedeki madeni el sanatları arasında; çömlekçilik ve seramik önemli bir yere sahiptir. İlinin çömlekçilik ve seramik ürünleri Şebester ilçesinde Kuzekonan, Zunuz ve Tebriz’deki çeşitli atölyelerde üretilmektedir. Zunuz seramik sanatçıları, iyi toprak tipi (kaolin) kullanırlar. Zunuz seramik atölyelerine ek olarak, Kuzekonan köyünün de uzun bir çömlekçilik geçmişi vardır ve el sanatı çömlekler ilin geneline dağıtılmaktadır (Fotoğraf 3.82). Bu tür el sanatlarının ilde devamının sağlanması için, *Geleneksel Kültürel Miras Merkezi*’nde seramik eğitimi alanında son yıllarda kurslar düzenlenmiştir.



Fotoğraf 3.82. Şebester ilçesinde Kuzekonan köyü bölgenin çömlekçilik merkezlerinden biridir.

Doğu Azerbaycan İli’ndeki el sanatlarından bir diğeri sepetçiliktir. Sepetler ekmek ve meyve taşımak için kullanılır. Sepet örgüsünde hasır, karağaç, kiraz, ayva, iğde, söğüt, ağaçları ve özellikle buğday sapları kullanılır. Merageh şehri ve çevresindeki köylerde müsün adlı bir ağaç da çok hassas sepetlerin örülmesinde kullanılmaktadır. Merend, Bonab, Mehram ve Köşksera’da buğday sapları sepet yapımında kullanılmaktadır (Fotoğraf 3.83).



Fotoğraf 3.83. Sebtçilik ve hasır dokumacılık, Doğu Azerbaycan İli'ndeki el sanatlarındandır.

3.2.2.5. Folklor ve Müzik

Zengin bir halk kültürüne sahip olan bölgenin bu özellikleri folklor ve müzik alanına da yansımıştır. Nitekim, zengin bir halk oyunu kültürüne de sahip olan Azerbaycan'ın halk oyunları arasında; Abbas Gendi (Çayşekeri), alça göl, asma, kesme, asta garabağlı, ciranım, terlanım, çal oynasın esker emi, desmal, gizıl göl, gelin havası, laleler, aymenim mehrebanım, çal oyna, sarı gelin, daşlı kala, sarı köynek ve uzudere önemli bir yere sahiptir (Farajzadgan, 2017: 123).

Azerbaycan müziği; aşıklar, ulusal şarkılar ve Muğam müziği (halk Mahnilari ve Muğamlar), yas ve dini müzik, çalışma ve günlük çaba müziği (Emek Mahnilari) ile düğün ve ilgili danslar olarak beş ana bölüme ayrılır. Azerbaycan geleneksel müziği, insanların yaşamlarının en önemli yönlerini yansıtmaktadır. Azerbaycan'ın müzikal folklorunda, bu bölgenin geçmiş insanlarının duyguları ve moralleri ince bir şekilde işlenmiştir. Hüzün, mutluluk, tezahürat, birleşme, başarı, başarısızlık ve kahramanlık, hepsi bu müzikal hazine içinde gelir. Doğaçlama yöntemi, çalma yöntemi, performans, melodik süsleme ve uyum, özel tarz, sofistike ve seslerin arzu edilebilirliği müziğin ayrılmaz bir parçasıdır (Tamimdarri, 2014: 166).

Diğer taraftan bin yıllık geçmişi olan Azeri ve Kürt müziği, konularını genelde yöre halkının yaşamından ve sosyal olaylardan almıştır. Bu arada Azeri dilinin Farsça'dan etkilenmiş olması, geleneksel Azeri müziklerinde kendini gösterir (Farajzadgan, 2017: 123). Bu bölgenin müziklerinde tar, saz, kemençe, ut, bağlama, kerine/kerrenay, nağara/nakkare, balaban, davul, zurna, tef, kaval, garmon (küçük akardeon), tütek (düdük/fülüt) gibi çalgılar kullanılır (Fotoğraf 3.84).

Hiç şüphesiz, folklorün yanı sıra yerel ve yerli müziğin varlığı, turizmin gelişmesinin faktörlerinden biridir ve müzik turizmi bölgelerin yerel kültürünü korumanın bir yoludur. Çünkü müzik, turizmin, turistlerin belleğinde hatırlama sanatına dönüşmesine yardımcı olan en güçlü araçlardan biridir. Müzik turizmi, bir müzik festivaline ve müzik konserine veya herhangi bir müzik programına katılmayı amaçlayan bir yolculuktur. Turistlerin varış yerinin büyük bir şehir veya küçük bir köy olması önemli değildir. Bu tür bir turizmde müzik, seyahat ve turistik çekiciliğin temel faktörüdür ve turistler farklı milletlerden, etnik kökenlerden farklı müzik türlerini duymak ve deneyimlemek için farklı ülkelere seyahat etmektedirler (<http://www.tejaratdaily.com/expo-events/tourism/3294>).



Fotoğraf 3.84. Doğu Azerbaycan'da folklorün yanı sıra yerel ve yerli müziğin varlığı, turizmin gelişmesinde en önemli faktörlerden biri olabilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AZERBAYCAN İLİNDE PLANLANABİLECEK TURİZM TÜRLERİ VE POTANSİYELİ

4.1. DAĞ TURİZMİ

Dağ turizmi, doğal değerlerin bütününe kapsamaktadır. Yani, turistlerin tabiatla baş başa olma, yaban hayvanlarını gözetleme, manzara seyretme ve kırsal alanlarındaki ortamı yaşama, sportif, dinlenme, gezi ve kamp kurma amacıyla her zaman bulunduğu yerden ayrılıp seyahat etmesi faaliyetlerini içeren turizm türüdür (Zengin, 2006: 106). Bilindiği gibi kış turizmi, alpinizm, yayla turizmi, ekoturizm, kırsal turizm, klimatizm gibi turizm çeşitlerini ve rekreasyonel faaliyetleri içine alan dağ turizmi, orta ve yüksek dağlık alanların yüzey şekilleri iklim ve kırsal yapısına bağlı olarak oluşan ve gelişen bir turizm çeşididir (Doğaner, 2002: 177-178).

Dağlık ortamda bulunma, dinlenme ve tatil ile dağ sporları yapma uğraşlarını kapsayan bir turizm hareketi olarak tanımlanan dağ turizmi uygulamaları genellikle orta ya da yüksek dağlık yöreler üzerinde planlanır ve geliştirilir.

Doğal çekicilikler bölümünde de belirtildiği gibi, araştırma sahasını oluşturan Doğu Azerbaycan İli'nde dağlık alanlar önemli yer kaplamaktadır. Nitekim ilin yaklaşık % 40'ını dağlık alanlar oluşturmaktadır. Böylece araştırma sahası farklı yüksekliklerde zengin jeomorfolojik ve tektonik yapısı, flora ve faunası, yaban hayatı ve bazen ormanları olan dağlarıyla hem kış turizmi hem de dağ yürüyüşü ve tırmanışları için dağcılık sporunu sevenlere olağanüstü çekici ve ilginç olanaklar sunar. Bu nedenle Doğu Azerbaycan İli'ni her yıl çeşitli yerlerden gelen çok sayıda yerli ve yabancı turist, dağ tırmanışı ve yürüyüşü için ziyaret etmektedir.

İlde bulunan dağların başlıcaları arasında; Sehende, Mişo Dağ, Bozguş, Gaflankuh, Gere Dağ, Moro Dağ, Eynalı, Goşa Dağı yanı sıra Doğu Azerbaycan ile Erdebil il sınırındaki Savalan Dağı yer alır. Önemli zirvelere sahip olan bu dağlar, dağ turizm aktivitelerine hizmet edebilecek doğal ortamlara sahiptir (Fotoğraf 4.1). Bu dağlar aynı zamanda akarsuları, şelaleleri, gölleri ve yaban hayatı ile doğal bakımdan büyük bir turizm potansiyeli de oluşturlar.



Fotoğraf 4.1. Doğu Azerbaycan İli'nde dağlık alanlar, dağ turizm aktivitelerine hizmet edebilecek doğal ortamlara sahiptir.

Bu dağlardaki dağ turizm aktivitesi, çoğunlukla yerli ve yabancı turistlerin birey veya gruplar halinde sürdürdüğü alpinizm ya da yürüyüş olarak tanımlanan trekking biçiminde gerçekleştirilmektedir (Fotoğraf 4.1). Bölge dağlarında bu turizm şekli, *alpinizm* ve *kış turizmi* ile bunlara bağlı gerçekleştirilen aktivitelerden de oluşmaktadır.

Öte yandan *kış sporlarına* ilgi duyanların kış aylarını değerlendirebileceği iyi bir eğlence merkezi olan dağlar aynı zamanda zirveye tırmanma açısından da uzman ve amatör dağcılar için ayrı bir önem taşır. Bu bağlamda Mişo ve Sehend dağları, kış mevsiminde *kış turizmi* (Fotoğraf 4.2), yaz mevsiminde ise *yayla* ve hatta dağcılar için *spor turizmi* bakımından değerlendirilecek dağların başında gelmektedir. Yüzey şekilleri ve iklim bakımından dağlık alanlar; sıcaklık, kar yağışı, karın yerde kalış süresi, nem, rüzgâr durumu gibi özelliklerin yanı sıra, yükselti ve yeryüzü şekiller bakımından kış turizmi için de uygundur. Ancak ildeki bu potansiyel bugüne kadar yeterince değerlendirilmemiştir. Sadece Mişo dağları bu bakımdan kısmen değerlendirilen yegane kütledir. Nitekim bu dağlar üzerinde kayak turizmi bakımından oluşturulan *Peyam Kayak Merkezi*, özellikle kış aylarında, çok sayıda yerli ve yabancı turist bölgeye gelmesine neden olmaktadır (Fotoğraf 3.2).

Adını Alp Dağları'ndan alan *alpinizm* açısından Sehend, Mişo, Eynalı, Bozguş, Gaflankuh, Gere Dağ, Moro Dağ, Eynalı, Goşa Dağı ve Ala dağlar ilde en fazla ilgi gören zirveleri oluşturmaktadır. Dağcılara ulaşım, konaklama ve rehberlik gibi hizmetlerin verilmesi alpinizm olarak adlandırılan turizm çeşidini, dağların kayak sporuna uygun alanlarının konaklama, ağırlama ve eğlence tesislerinin yapımıyla kayak merkezine dönüşmesi, kış turizmini ortaya çıkarmıştır (Doğaner, 2001: 177).



Fotoğraf 4.2. Sehen Dağı yamaçları kayak turizmine elverişlidir.

Bu dağlar, dorukları hedefleyen dağcılık sporu ve daha alçak seviyelerde bilimsel ve rekreasyon amaçlı tırmanışlar için verilen ulaşım, konaklama, taşıma, güvenlik vb. hizmetleri kapsayan bir turizm çeşidi olan alpinizm için ideal şartlara sahiptir (Doğaner, 2001: 191). Bunların yanı sıra bu alanlara doğal manzarası ve özelliklerini görmek, macera yaşamak, merakını gidermek, fotoğraf çekmek gibi değişik amaçlar için de gelenler bulunmaktadır.

Kayalık ve buzlu zeminlerde doğal ve yapay tırmanma tekniklerini uygulayarak görkemli dağ doruklarına ulaşmak anlamına gelen dağcılık (Doğaner, 2001: 191) için başta Sehend, Mişo, Eynalı ve Ala dağların çok önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Başka bir deyişle kaya tırmanışı, bu dağlarda gerçekleştirilebilecek bir diğer aktiviteyi oluşturur. Özellikle de zirveleri 3 bin metrenin üzerinde olan Sehend (3750 m), Gere (3414 m), Bozguş (3304), Mişo (3155/Fotoğraf 4.3) ve 3 bin metreye yakın yükseltisi ile Gaflankuh (2981 m) dağları üzerinde de kaya tırmanışı yapılabilecek çok sayıda zirve bulunmaktadır. Ancak bu zirveler bu aktivite için bugüne kadar henüz değerlendirilmemiştir.



Fotoğraf 4.3. Mişo Dağları'nın Ali Elemdar zirvesi (3155 m).

Günümüz turizmde doğa etkinliklerinden biri olan *trekking* (dağ/doğa yürüyüşü) için Doğu Azerbaycan, ülkenin en önemli yerlerinden biri konumundadır (Fotoğraf 4.4). Gerçekten de, dağlar üzerindeki akarsuların, şelalelerin, orman ve diğer bitki örtüsünün vs. gibi tur rotalarının fazlalığı trekking bakımından yöreyi çekici kılmaktadır.



Fotoğraf 4.4. Mişo Dağı yamaçlarında kış ve yaz mevsiminde doğa yürüyüşü.

Yöredeki trekking turları, programın özelliğine göre, günübirlik yapılabildiği gibi, birkaç gün veya daha uzun süreli ve uzun mesafeli etkinlikler şeklinde de gerçekleştirilebilir. Uzun süreli doğa yürüyüşlerinde belirlenecek kamp alanlarından da yararlanılabilir. Ayrıca kamp alanları ve yaylalardan yakın çevreye yapılacak günübirlik yürüyüşler (hiking) için de çok sayıda rota seçeneği bulunmaktadır. Başka bir deyişle, Doğu Azerbaycan İli sınırları içerisinde de hem günübirlik hem de birkaç günlük doğa

yürüyüşleri için çok uygun alanlar mevcuttur. Bu rotaların belirlenerek, tanıtımlarının yapılması bu aktivitenin faaliyete geçirilmesi anlamında büyük önem taşımaktadır.

4.2. EKOTURİZM

Dünyada 1970'lerde başlayan 1980'lerde hız kazanan çevreye ilgi hareketinin 90'lı yılların başında turizme yansısıyla doğan ekoturizm yaklaşımı, geleneksel ve kitlesel turizm olgusunun doğal ve kültürel çevreye zarar vermesi, turizme kaynak oluşturmasıyla ortaya çıkmıştır (Emekli, 2006: 416).

Ekoturizm; eğlenmeyi, doğayı ve kültürel kaynakları anlayarak korunmayı destekleyen, düşük, ziyaretçi etkisi olan ve yöre insanına sosyo-ekonomik fayda sağlayan bozulmamış doğal olanlara çevresel açıdan sorumlu seyahat ve ziyaretler olarak tarif edilmektedir (Scheyvens, 1999: 245).

Turizm pazarında, doğaya dayalı turizm olarak tarif edilen ekoturizm, sürdürülebilir kalkınma aracı olarak görülmektedir. Uluslararası Ekoturizm Topluluğu TIES (The international Ekoturizm Society) ekoturizmi; genellikle küçük gruplar halinde yapılan, konaklama ve yeme içme türü hizmetlerin çoğunlukla yerel düzeydeki küçük ve orta ölçekli firmalar tarafından verilen turizm türü olarak tarif etmektedir (www.vikipedi org).

Ekoturizm, genellikle küçük gruplar halinde, ailelerin işlettiği küçük tesislerde, geleneksel mimarinin ve yerel kaynakların kullanımını hedef almaktadır. Ekoturizm amacına uygun gerçekleştirildiği takdirde, hassas ekosistemlerin korunması ve bu bölgelerin içerisinde ve çevresinde yaşayan nüfusun sosyo-ekonomik gelişmesi için kaynak yaratabilen bir araçtır. Önemli ekoturizm potansiyeli olan dağlık ve ormanlık bölgelerdeki köylerde yaşayan halkın yoksulluğu göz önüne alındığında, ekoturizmin sosyal sınıflar arasındaki dengesizliği azaltabilecek bir etken olduğu anlaşılabılır (Altıparmak, 2002: 276).

Doğu Azerbaycan İli ekoturizmde istisnai bir duruma sahiptir. Nitekim Urmiye ve Guru (Kuru) göllerine ek olarak kırsal alanları bu anlamda önem taşımaktadır. Ayrıca akarsuları, baraj gölleri ve dağları yanı sıra mağaraları ve diğer doğal güzellikleri önemli ekoturizm potansiyelini oluşturur (Fotoğraf 4.5).



Fotoğraf 4.5. Doğu Azerbaycan İli doğal kaynak değerleri ile önemli bir ekoturizm potansiyeline sahiptir.

4.3. KIRSAL TURİZM

Kırsal turizm, diğer birçok turizm paternine bağlanan turizm türlerinden biridir, ancak karakteristik özelliği kırsal alanlara yerleşmektedir. Kırsal turizm, kırsal alanlardaki kaynakların kullanımına dayalı her türlü turizm türünü kapsamaktadır (Rezvani, 1999: 87).

Doğu Azerbaycan'ın kırsal bölgeleri, coğrafi ve topografik özellikler, iklim, yemyeşil alanlar ve çeşitli turistik yerlere sahip oluşu nedeniyle çeşitli turistik cazibe merkezlerine sahiptir. Bir yandan doğal ve tarihi kaynaklar, diğer yandan da farklı

iklimlere ve dört mevsime sahip olmak, ilin yerel ve bölgesel kalkınmasında etkili rol oynamaktadır.

Bu bağlamda, Doğu Azerbaycan'da kırsal ekonomiyi geliştirebilecek ve turizm katkı sunabilecek çok sayıda köy mevcuttur. Doğu Azerbaycan İli'nde çeşitli turizm kapasiteleri bulunan ve aynı zamanda turizm destinasyonu olan köyleri bulunmaktadır (Doğu Azerbaycan İli Yönetim ve Planlama Örgütü, 2015: 336).

Ancak köylerin çoğu turizm için uygun altyapıya sahip değildir. Turizm köyü statüsündeki köyler arasında; Kandovan, Uştibin, Gül Akhur, Zunuzag, Sever, Tutakhana, Ligvan, Gırmızı Göl, Günberf, Khşkenab, Astmal, Esbfruşan, Eskinlu, Sefidekhan, Aynalu, Çırağıl, Çekan, Kordeş, Motallıg, Nocemehr bulunmaktadır. Bu bağlamda turizm destinasyon köyleri turist çekmede önemli bir potansiyele sahiptir. Kırsal turizm, günümüzde bu alanda öncü rol oynayan ülkelerde de ele alınan turizm endüstrisindeki en önemli ve yeni biçimlerden birisidir. Bu bağlamda ülkenin yanı sıra ilde de kırsal turizm son yıllarda ele alınmaya başlanmıştır.

Gerçek şu ki, kırsal turizmin gelişiminin temeli, bu tür turizmde faaliyetin türüne ve bazı hizmetlerin sağlanmasına daha fazla bağlıdır. Bu tür turizmde, doğada sörf yapmak, el sanatları satın almak, kırsal çiftlikleri görmek, farklı kültürlerle tanışmak, kırsal alanda barışı sağlamak, köylülerle ticaret yapmak vb. gibi faaliyetlerden oluşmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda çalışmanın bu bölümünde, Doğu Azerbaycan İli'nde turizmin öncelikleri doğrultusunda kırsal bölgeler tespit edilmeye ve konunun önemi göz önünde bulundurularak, ilde kırsal turizm potansiyeline sahip bazı köyler değerlendirilmeye çalışıldı.

Bu köylerden *Uştibin köyü*, deniz seviyesinden 3260-3280 m yükseltileri arasında Colfa ilçesinin Siyahrud bölgesinde yer almaktadır. Ana yol ve Siyahrud-Khoda Aferin sınırından yaklaşık 7 km uzaklıktadır. Eski bir tarihe sahip olan Uştibin köyünde Şah Tahmasb Safavi'nin zamanına ait bazı yazıtlar, antik bir mezarlık, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarla ilgili mermer taşlar ile ünlü Azeri Şair Ebolgasem Nabati⁷'nin mezarı

⁷ Seyyed Ebolgasim Nabati, 12. yüzyılın ikinci yarısında ve 13. yüzyılın (Hicri Gemerî yılı) başlarında, Karadağ bölgesinde yer alan Uştibin köyünden olup, önde gelen İran şairlerindendir. Şiirlerinden çoğu (5000'in üzerinde) Farsça, diğerleri ise sırasıyla, Azeri Türkçesi, Arapça ve Tati dillerinde yazılmıştır.

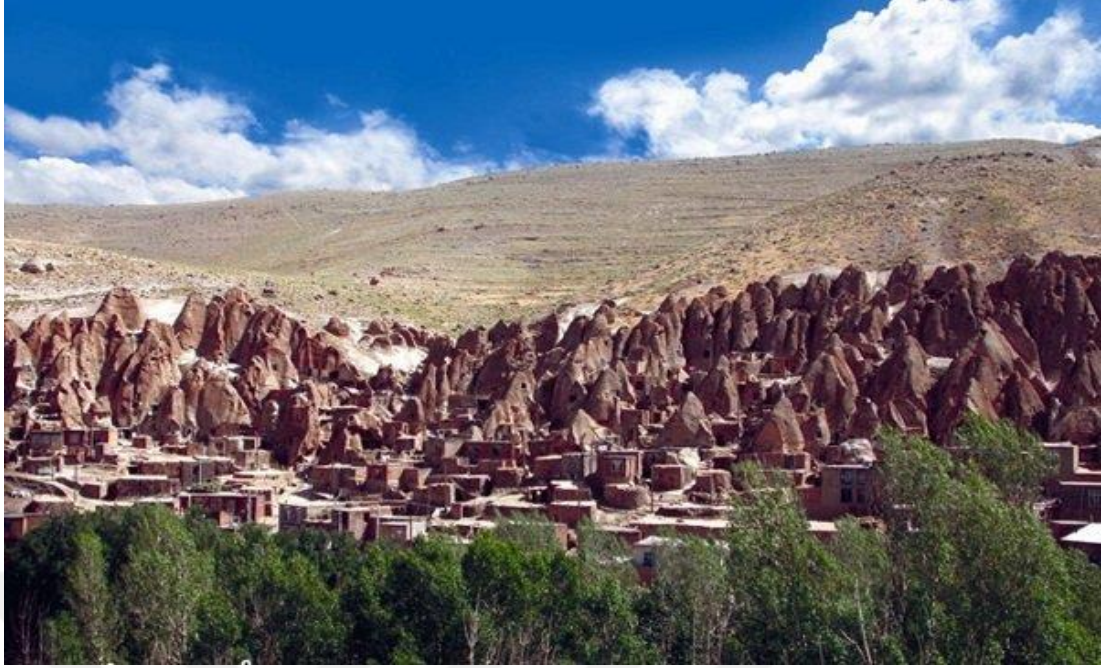
bulunmaktadır (Fotoğraf 4.6). Bu özellikleri köyün tarihsel ve kültürel değerlerini yansıtmakta, dolayısıyla da turizm bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca yaşam tarzı ile geleneksel mimarisi dikkat çeken diğer özellikleridir (Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras Genel Müdürlüğü, 2016: 45).



Fotoğraf 4.6. Uştibin köyü, geleneksel mimari tarzı, tarihsel ve kültürel değerleri yanı sıra ünlü Şair Ebolgasim Nabati'nin mezarına sahiptir.

Kendvan, Osku ilçesinin sınırları içinde şehrin 18 km güneyinde, Sehend (Sultan) Daghi'nin yemyeşil yamaçlarında bulunan köylerinden biridir. Aynı zamanda Tebriz'in 50 km güneybatısında yer alan bu eski ve antik köy birçok turistik cazibeye sahiptir. Bu özellikler arasında; köy evlerinin özel kayalık mimarisi ve köyün özel konumu ve güzel doğası ile tıbbi özellikler açısından önemli olan Kandovan mineral suyunun varlığı ve bu suyun böbrek hastalıkları tedavisi için faydalı olması bulunur. Ayrıca kayalık oteli (Lale Hotel) yanı sıra bal, ceviz, badem, elma, şifalı bitkiler gibi ürünlerin üretimi ile köyün el işlerinden olan kilim ve cicim adlı elde dokunan yerbezi gibi hediyelik eşya ilgi çeken turistik değere sahip ürünleridir. Kandovan, dünyadaki eşsiz bir çekiciliğe sahip kayalık köylerden biridir. Kandovan köyünün mimarisi ve bu köydeki insanların yaşımının eski doku bağlamında akması dünyadaki bir istisnadır. Çünkü günümüzde dünyanın hiç bir yerinde hiç kimse bu tarzda yaşamını sürdürmemektedir (Fotoğraf 4.7). Belirtilen nitelikleri sayesinde Kedvan köyü yıl boyunca binlerce insanı yöreye çekmektedir (Zende Dell, 1994: 175).

Nabati, hicri 1191 kameri yılında doğdu ve gençliğini, Uştibin köyünde hayvancılık ve bahçecilikte meşgul olarak geçirdi. Doğanın güzelliği ona şiir yazdırdı, yavaş yavaş mistisizme gitti ve ders çalışırken Ömer Hayyam, Molavi ve Hafez'in eserleri üzerinde çalıştı. Daha sonra Eher'e gitti ve Şeyh Şahabeddin Eheri Türbesin'de Tasavvuf ve Sufizmde yaşadı ve hayatının sonlarında doğum yeri Uştibin'e döndü.



Fotoğraf 4.7. Kendvan köyü, pek çok doğal ve beşeri özelliğ sayesinde kırsal turizm bakımından önemli köy yerleşmelerinden biridir.

Kırsal turizm bakımından öneme sahip bir başka köy yerleşmesini **Gül Akhur Köyü** oluşturmaktadır (Fotoğraf 4.8). Bu yerleşme Varzağan ilçesinin KHarvana bölümünde yer almaktadır. Verzgan-Kharvana yolunda, İlçe merkezine 60 km mesafededir.



Fotoğraf 4.8. Verzgan İlçesinde yer alan Gül Akhur Köyü ve Şelalesi.

Bu köy, turizme uygun iklimi ve Gül Akhour şelalesinin varlığı, yemyeşil vadileri ve değirmenleri ile Doğu Azerbaycan İli'nde turizme elverişli yerleşmelerden biridir. Ayrıca, köyün etrafındaki yaylalar ve muhteşem bir doğaya sahip *Cela* adlı bir dağın mevcudiyeti de diğer özellikleridir. Bu anlamda cazibe merkezlerinden biri olarak her yıl çok sayıda turisti ağırlamaktadır.

Köyde turizmi geliştirmeye yönelik son yıllarda Kültürel Miras, El İşleri ve Turizm Örgütü tarafından turistlerin kullanması için bir kaç gölgelik (çardak) inşa edilmiş ve şelaleye ulaşan yol üzerinde, gezginlerin rahatlığı için merdivenler yaptırılmıştır.

Zunuzag köyü, güzel bir doğaya sahip olup, samimi ve misafirperver insanların yaşadığı bir kırsal yerleşmedir. Köy, Merend ilçesinin merkezi olan Mernd şehrinin 30 km kuzeybatısında, Zunuz yakınında yer almaktadır Şüphesiz İran'ın en eşsiz tarihi ve doğal köylerinden biridir. Her mevsimde özel bir simgesel yapıya sahip olan köy, yıl boyunca muhteşem ve her mevsim kendi has güzelliğe sahiptir (Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras Genel Müdürlüğü, 2016: 57).

Zunuzag köyü, soğuk ve uzun kışları, nispeten soğuk ve ılımlı ilkbahar ve sonbahar mevsimi ile dikkat çekmektedir. Zenozağ, sadece bölgenin değil, İran'ın tarihi köylerinden biridir. Bu köyde İlkhani ve Safevi dönemlerine ait eserler mevcuttur (Fotoğraf 4.9). Aynı zamanda köyün tarihine şahitlik eden eski mezarlığın yazılı taşları köyün tarihi kimliğidir



Fotoğraf 4.9. Merend ilçesinde bulunan Zunuzag Köyü ve mezarlığı.

Khoşknab köyü, Bostanabad ilçesinin Tikmaddas kasabasında bulunan Doğu Azerbaycan eyaletinin köylerinden biridir (<https://tripyar.com/iran>). Bostanabad şehrine 38 km ve Tebriz'e 83 km mesafede yer alan köy, deniz seviyesinden 1810 metre

yükseklikte bulunmaktadır (Fotoğraf 4.10). Azeri dili şairi olan, Seyyed Muhammed Hossein Behcet Tebrizi'nin (Şehryar'ın) doğum yeri olan köy, kültür sever insanlar açısından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle köy, yıl boyunca binlerce kültür seven insan tarafından ziyaret edilmektedir. Uzun geçmişiyle bölgesindeki Abad köylerinden birisi olan yerleşme, ne yazık ki bugün küçük bir köy halindedir (<https://www.mehrnews.com/news>).



Fotoğraf 4.10. Ünlü şair Şehryar'ın doğum yeri olan Khoşnab köyü.

Ligvan Köyü ve Vadisi, Tebriz'in 36 km doğusunda ve Basminç kasabasının 24 km güneyinde, Sahand Dağı'nın eteklerinde yer almaktadır. Ligvan vadisi doğal güzellikleri ön planda olan bir mekan olup, Tebriz ilçesinin en fazla ilgi çeken kırsal alanlarından biridir. Ligvan yeşil vadisi, dağlık ve serin iklimi, olağanüstü ve bozulmamış doğası nedeniyle *Cennet Vadisi* olarak bilinmektedir (Fotoğraf 4.11). Bu vadi, hafta sonlarında Tebriz'de yaşayan binlerce insan için dinlenme ve eğlenme mekanıdır. Bu nedenle yüzlerce villa ve ikinci ev, vadi boyunca inşa edilmiştir (<http://namnak.com>).



Fotoğraf 4.11. Tebriz ilçesinde bulunan Ligvan Köyü ve Vadisi, doğal özellikleri ile dikkat çekmektedir.

Kırsal turizm bakımından öneme sahip bir başka köy yerleşmesini teşkil eden *Peyam köyü*, deniz seviyesinden 1900 m yükseklikte yer alır ve Marand şehrine 10 km uzaklıktadır. Mişo Dağları bu köyün güneyinde yer alır ve ilin en eski kayak merkezine sahiptir. Köyün özel durumu, güzel manzarası ve çevredeki uygun iklimi, birçok Tebriz sakinini hafta sonunu geçirmek için, bu kırsal yerleşmeye çekmektedir (Fotoğraf 4.12). Köy, turist çekmek için önemli doğal ve tarihi potansiyele sahiptir. Nitekim, Tebriz–Bazergan - Türkiye Transit Yolu üzerindeki köy, donanımlı kayak merkezi yanında Şah Abbasi Kervansarayı ile turizm bakımından ilgi görmektedir (www.iranvillage.ir).



Fotoğraf 4.12. Peyam köyü, doğal güzellikleri, kayak merkezi yanı sıra Şah Abbasi Hanı Karvansarayı ile ilgi çekmektedir.

4.4. YAYLA TURİZMİ

Yayla turizmi, temelde çevrenin doğal değerlerinin özenle korunduğu, sportif amaçlar taşıyan bir turizm türüdür (İmre ve Gürbüz, 1994: 164). Daha kapsamlı bir tarife göre ise; kamu mülkiyeti, özel mülkiyet, köy müşterek malı gibi hukuki açıdan mülkiyet biçimlerinin olabildiği, turizm amaçlı, doğal çevreye uyumlu bir yapılaşma öngören yapı veya yerleşme projelerinde, insanların buralarda konaklamaları ve diğer her tür turistik aktiviteye katılmalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür şeklinde açıklanmaktadır (İncekara vd., 1997: 1) .

Turizm literatüründe ise, yeşil turizm şekillerinden birini oluşturmaktadır. Bu turizm türü jeomorfolojide yüksekteki düzlükler (plato) olarak ifade edilen yaylaların, turizm amaçlı kullanımıyla ortaya çıkmıştır. Çoğunlukla hayvancılık faaliyetine dayalı olarak gerçekleştirilen yaylacılık halk arasında hava değişliği olarak adlandırılan sağlıklı iklimde bulunmayı da geleneksel olarak içermektedir (Doğaner, 2001: 202-203).

Yayla turizminde de asıl çekici etmen, sıcaklığın fazla olduğu aşağı seviyelerden ılıman değerlere doğru kaçıştır. Bu anlamda, dağ ve yayla turizmine en uygun yükselti kuşağı, insan sağlığı açısından uygun sıcaklık ve basınç şartlarına sahip 800-2000 m'ler arasında yer almaktadır. Yani bu turizm faaliyeti ile büyük gruplar kısa zamanda hız ulaşım araçlarıyla, sabit programlarla, pasif bir şekilde yapılan ve kıyılarda yoğunlaşan kitli turizminin aksin yayla turizminin bireyler, aileler ve arkadaşlarından oluşan küçük guruplara daha geniş zamanda, sabit olmayan programlarla yapılması uygundur (Doğaner, 2001: 202 -203).

Yayla turizmi bir ekoturizmdir. Eko-turizm faaliyetleri arasında en fazla talep göreni “yayla turizmi”dir. Bu turizm türünde ilgi çekici yerler ve doğal peyzaj söz konusu olarak, doğal boyutlar cazibenin önemli bir parçasıdır. Başka bir deyişle yayla turizmi, yayla evlerinin mimarisi, yaylaların temiz havası, güzel manzarası ve doğası nedeniyle ziyarete açılmasının ardından gerçekleştirilen bir turizm faaliyeti olarak bilinmektedir.

Bu anlamda Doğu Azerbaycan İli'nde ki yayla bölgeleri, doğal manzaraları, kolay ulaşımı (büyük şehirlere yakınlık), insan yapımı turistik mekanları, iklim ve hava şartları gibi güçlü potansiyele sahip olması münasebetiyle kırsal bölgelerde turist çekmeye ve turizmi geliştirmeye eğilimlidir. Ayrıca ilde bulunan yaylalar, tabii güzellikleri yanında geleneksel yaşam tarzı ve yerel, kültürel, sosyal ve etnolojik özellikleri ile de eko-turizme yönelik kullanım ve ekonomik gelir imkânları sunmaktadır. Bu bağlamda araştırma sahasında yayla turizmine müsait pek çok dağ, dolayısıyla yaylacılık açısından geniş olanaklara sahip olan yerler vardır. Bu yerler genellikle Karadağ, Sehend, Savalan, Mişo Dağ, Bozguş Dağları bölgelerinde bulunan yamaçlardır. Bu dağlar ve dağ etekleri hayvancılıkla uğraşan ve göçebe hayatı süren kesim açısından ekonomik bir değere sahiptir. Buna paralel olarak dağ etekleri, çok sıcak ve yaz aylarında kent sakinlerinin ve alçak ovalarda kurulu köy halklarının geçici olarak ikamet ettikleri yayla vazifesini görürler. Bölgede yayla turizminin gelişmesine katkı sunacak şartlar ve potansiyel olmasına rağmen ne yazık ki, iyi tasarlanmış programların eksikliğinden dolayı, bu alanlardaki turizmin gelişmesi optimal değildir. Bu nedenle Doğu Azerbaycan İli'nin yaylalarında turizmin gelişimi için yerel halkın, turistik ürün, hediyelik eşya yapımı, servis, kalite ve işletme yönetimi konusunda eğitilmesi gerekmektedir. Nitekim bölge yaylaları gerek geleneksel göçebe yaşamı ve biçimi, ekonomik faaliyetleri (geleneksel

hayvancılık), el sanatları ve yayla kültürü gibi özellikleri ile turistlerin ilgisini fazlasıyla çekecek boyuttadır (Fotoğraf 4.13).



Fotoğraf 4.13. Doğu Azerbaycan İli geleneksel yaylacılık faaliyetleri turizm bakımından ilginç özelliklere sahiptir.

Doğu azerbaycan İli'nde yayla turizmine hizmet edecek yaylaların çoğunluğu Sehend Sıradağları üzerinde bulunmaktadır. Bu dağlar, İran'ın dağlarının gelini olarak bilinir. Yeşil yamaçları ve akarsuları ile olağanüstü manzaralara sahiptirler. Bu dağ silsilesi Tebriz'in güneyinde ve Merağeh'in kuzey kesiminde yer alır ve Cam Dağı en yüksek zirvesi olarak adlandırılır. Sahand yamaçlar ilkbahar aylarında çiçekler, fesleğen ve lale kaplı alanları ile dikkat çekmektedir. Bu doğa turistlerinin ilgisini çekmektedir. Başka bir deyişle, bu dağlar üzerindeki yylalar *bir turistik alan* olarak her yıl çok sayıda

misafir ve turisti cezbeder. Bu dağın yamaçları, ülke insanları özellikle başta Merağh Şehri olarak Doğu Azerbaycan şehirlerinin turistleri ve gezginleri için her zaman uygun ve keyifli bir yerdir. Sehend'in yaylalarının en önemlileri arasında; *Gorukh Bulağ*, *Gümüş Bulağı*, *Peri*, *Goran Bulağı* ve *Esprakhun* yer alır (Fotoğraf 4.14).



Fotoğraf 4.14. Sehend Dağı yamaçlarındaki Esprakhun yaylası, doğal güzellikleri ile öne çıkmaktadır.

Doğu ve Batı Azerbaycan İllerinde yaşayan hayvan yetiştiricileri ve göçebeler, her yıl yaz mevsiminde hayvanların otlatması için Sahand Dağı'nın yamaçlarına göç etmektedir. Bu dağın yamaçları, çiçeklerin bolluğundan dolayı, bal üretmek için elverişli olup, balı ile önem arz etmektedir (Fotoğraf 4.15). Diğer taraftan, Sehend sıradağlarının dairesel ve radyal bir küme olması nedeniyle Dört bir tarafında birçok yayla bulunmaktadır. var. bu yaylalardan bazıları şunlardır:

- Bostan Abad Ovası'na bakan, Sehend kuzeydoğu yaylalarını
- Sehend'in kuzey kısımdaki, Ligvan ve Tabariz ovalarına bakan yaylaları.
- Kuzeybatı yaylaları, Tebriz Ovası ve Osku şehrine bakmaktadır.
- Batı ve güneyi batı yaylaları, Azerşehr, Ecebsie ve Merağh Ovalarına bakar.



Fotoğraf 4.15. Doğu Azerbaycan İli'nde Sahand yamaçlar ilkbahar aylarında ters lale kaplı alanları yanı sıra hayvancılık ve arıcılık faaliyetleri ile dikkat çekmektedir.

İldeki önemli yayla alanlarından bir diğerini Geredağ bölgesinde oluşturmaktadır. Bu bölgedeki önemli yayla yerleşmelerinden biri, Verzgan Moşk Enber yaylasıdır (Fotoğraf 4.16). Bu yerleşme, Tebriz'in 60 km kuzeyinde aynı adı taşıyan köyün çevresinde yer almaktadır. Tebriz'den bu bölgeye ulaşmak için, Espiran, Golzar ve Geluce köylerinden geçtikten sonra, Moşk Enber gediğine varılır. Yol buraya kadar asfalt olup geri kalanı topraktır. Bu yayla, ilkbahar ve yaz turizmi sezonlarında ekoturizm ve sağlık turizmine hizmet sunmaktadır.



Fotoğraf 4.16. Verzgan İlçesi sınırları içerisinde yer alan Moşk Enber Yaylası

İlin önemli yaylalardan bir diğerini Eresbaran bölgesindeki Çeperli Yaylası teşkil etmektedir. Doğal güzellikleri, temiz havası, göçebe yaşam tarzı, kültürel faaliyetleri ilgi çekici özelliklerinden sadece bir kaçıdır (Fotoğraf 4.17). Bu nitelikler yaylanın turizm bakımından değerlendirilebilecek yerleşmelerden biri olmasına öncülük etmektedir. Ayrıca 1950'lerin sonundan itibaren göçebeler tarafından kullanılması ve bunlara bağlı kültürel özellikleri ile de ön plana çıkması ilgi çeken özelliklerinden bir diğeridir.



Fotoğraf 4.17. Eresbaran bölgesinde yer alan Çeperli Yaylası.

İnanlu Yaylası, Erasbaran bölgesinin bir diğer yayla yerleşmesini oluşturmaktadır. Bölgenin en orijinal (el değilmemiş) ve aynı zamanda iklim bakımından insan yaşamasına elverişli alanlardan biridir. Ayrıca meskenlerin mimari tarzı, yayla yaşamı bitki örtüsü çeşitliliği dikkat çeken en önemli özellikleridir. Nitekim yayla ve çevresinde gürgen, akçaağaç, yabani kiraz, civanperçemi, gökkuşağı, karaağaç, ceviz, yabani armut, alıç, nar gibi ağaçların yanı sıra çok sayıda otsu tür mevcuttur. Bütün bunlar yaylaya büyüleyici bir güzellik katmaktadır (Fotoğraf 4.18).



Fotoğraf 4.18. Eresbaran bölgesinde yer alan İnanlu Yaylası, doğal güzellikleri ile dikkat çekmektedir.

Çiçekli Yaylası ise Verzgan İlçesi sınırları içerisinde olup, ilçe merkezinin 35 km kuzeybatısında bulunmaktadır (Fotoğraf 4.19). Adından da anlaşılacağı gibi yayla alanı ormanların yanı sıra çok sayıda çiçekli ve tıbbi bitkileri ile kaplıdır. Çiçekli bölgesi Erasbaran bölgesi göçebeleri için uygun bir yayla alanıdır. Çiçekli yaylası, doğal güzelliğinin yanı sıra yerinde önemli olan çeşitli vahşi yaşam habitatlarına ve nadir hayvan türlerine de ev sahipliği yapmaktadır. Bu bölge, Doğu Azerbaycan'ın çok az sayıdaki doğal turizmi alanlarından biridir.



Fotoğraf 4.19. Verazgan ilçesi sınırları içerisinde bulunan Çiçekli Yaylası olağanüstü manzaralara sahiptir.

Doğu Azerbaycan İli'nin yıl boyunca binlerce turiste ev sahipliği yapan yayla bölgelerinden biri diğerini de Mişo Dağı'nın kuzey ve güney yamaçları (Mişo Dağ yaylaları) oluşturmaktadır. Bu bölge (Mişo Dağı), Merend Vadisi'nin güney semtinde doğu-batı boyunca ve Şebester ilçesi ve Urmia Gölü'nün kuzeyinde yer almaktadır. Bu dağ silsilesinin en yüksek zirvesi, 3155 m yüksekliğe sahip Ali Elemdar Dağı'dır. Dağı'nın kuzey ve güney yamaçları yaylacılık faaliyetlerine uygun olduğu kadar, yaz aylarında yemyeşil doğası ve iklimi ile bölge halkı için bir dinlenme yeridir. Ayrıca kışın kış sporları için de önemlidir. Bu bölgedeki ünlü Yam Gediği (Dağ Geçidi), Mişo Dağı'nın olduğu kadar, Doğu Azerbaycan İli'nin ünlü yayla bölgelerinden biri olan Tebriz-Merend yolu üzerinde, Mişo Dağlar'ının kuzeydoğu yamacında yer almaktadır (Fotoğraf 4.20).



Fotograf 4.20. Mişo Dağı eteğindeki yer alan Yam Köyü Yaylası'ndan sonbahar manzarası.

4.5. AKARSU VE GÖL TURİZMİ

Doğal çekicilikler bölümünde de belirtildiği gibi akarsular da denizler ve göller gibi suyun estetiğinden kaynaklanan çekiciliğe sahiptir. Yer şekilleri (kanyon ve benzeri), bitki örtüsü ve çağlayanlarla artan bu çekicilik doğa turizmine konu olurken, insanın akarsu kıyılarında yarattığı kültürlerin kalıntıları, kültür turizminin ilgili alanı içine girmektedir. Doğu Azerbaycan İli'nde akarsuların debilerinin düşük olması, genellikle kapalı havza özelliği göstermeleri, boylarının kısa olması ve çoğunun yaz döneminde kurumaları gibi sebeplerden dolayı rafting ve benzeri nehir sporları gibi bazı turistik faaliyetlere her zaman uygun değildir. Fakat buna rağmen araştırma sahasında bulunan akarsuların çevresinde yer şekilleri, bitki örtüsü türleri, yaban hayat çeşitleri ve nehirler boyunca yarattıkları kültürel ve tarihsel kalıntılara sahip olan bir çok dere bulunmaktadır. Bu nedenle Doğu Azerbaycan İli'nde akarsuların bulunduğu çevre; doğal, kültürel ve tarihsel bir turizm çekici kaynağı olarak kullanılmaktadır. İlde, turizm değerleri içerisinde en önemli olan akarsular arasında; *Aras Nehri*, *Sufi Çayı*, *Gızıl (Kızıl) Üzen Nehri*, *Gala Çayı*, *Eher Çayı*, *Duzal Çayı*, *Silin Çayı*, *Elgena Çayı*, *Gızıl Üzen Çayı*, *Gerrangu Çayı*, *Aydoğmuş Çayı*, *Ligvan*

Çayı, Seydava Çayı, Osku Çayı, Leylan Çayı, Tufargan Çayı ve Mürdi Çayı bulunmaktadır.



Fotoğraf 4.21. Akarsu turizmi aktiviteleri arasında sportif olta balıkçılığı önemlidir.

İnsanların turizmde su kaynaklarına ilgisi sadece denizle sınırlı kalmamış, iç kısımlarda yer alan çeşitli büyüklükte bütün göller ilgi alanı olmuştur. Göller de denizler gibi suya dayalı rekreasyonel faaliyetlere (yüzmek, sportif balıkçılık, su kayağı, yelken açma, kürek çekme, surf, kano vb.) olanak tanırırlar. Göller, denizlerden uzak yerlerin bu gereksinimini karşılaması yanında, deniz kıyılarından farklı olarak sessiz ve sakin ortam sunması, kitle turizmine açılan deniz kıyısından kaçanlara ekoturizm olanağı sunmaktadır.

Araştırma sahamızda rekreasyon amaçlı kullanılan başlıca doğal göller, Urmiye Gölü ve Guru (Kuru) Göl'dür. Bu göller suya dayalı, rekreasyon faaliyetlere uygun, potansiyele sahip olmaları ile birlikte çevrelerine ait özel bir bitki örtüsü ve faunayıda su ortamıyla birlikte sunmaktadırlar. Üstelik sahada bulunan göller ve çevreleri sadece turizm açısından değil, yöre halkı tarafından çeşitli faaliyetler ve amaçlar için de kullanılmaktadır.

Bu bağlamda, bölgedeki hem doğal hem de baraj gölleri, turizm bakımından önemli bir potansiyel oluşturabilir. Nitekim barajlar yelkencilik, balık tutma, gezi gibi rekreatif faaliyetlere de hizmet sunmaktadır. Ancak araştırma sahasında bulunan göller bugüne kadar turizm amacından ziyade yerel halk tarafından ulaşım, balıkçılık vs. gibi farklı faaliyet ve amaçlarla değerlendirilmiştir.

4.6. KÜLTÜR TURİZMİ

İnsanın yaşamını sürdürdüğü bir doğal çevrede, inşa ettiği binadan, giyim tarzına kadar pek çok coğrafyadan etkilenmektedir. Bu doğal çevre farklılıkları kültüre yansımakta, kültür hem doğal çevreyi hem de sosyal çevreyi etkilemektedir (Emekli, 2006: 53).

Hızla gelişen ekonomik bir olgu olan turizm, 21. yüzyılda çehre değiştirmekte ve giderek artan eğitim düzeyine bağlı olarak çok özel konulara ilgi duyan, ekonomik gücü yüksek, turist gruplarının artmasına neden olmaktadır. Bu süreç kültür turizmi adıyla tanımlanan başlıca bir turizm türünün gelişmesine neden olmakta ve turizm sektörü üzerinde önemli bir etki oluşturmaktadır (Alaeddinoğlu, 2006: 155).

Kültür turizmi, insanların kültürel gereksinimlerini karşılamak amacıyla sürekli yaşadıkları yerlerden, bilgi ve deneyim kazanmak için farklı yerlere seyahat etmelerine denir. Kısaca; insanların kültür ile ilgili ürünleri kullanmalarına kültür turizmi denir. Daha kapsamlı bir anlatımla kültür turizmi, turistlerin gittikleri yerlerdeki tarihi ve ulusal zenginlikleri görmesi ve yaşaması şeklinde tanımlanabilir. Kültür turizmi gelişmesini devam ettirerek ülke hatta bölgelerin ekonomisine katkı sağlamaktadır. Toplumlar için yeni bir fırsat olarak ortaya çıkan kültür turizmi gelir sağlamaktan ziyade kültürel değerlerin korunması yönüyle de önemli bir turizm şeklidir. Öte yandan da, kültüre öğelerin gereğinden fazla ticari amaçlara alet edilmesi, ticari hayatın bir parçası haline getirilmesi kültürel turizmin ortaya çıkarabileceği olumsuz durumlar karşımıza çıkmaktadır. Eğer turizm planlamalar tarihi ve kültürel değerler önemsemeden yapılırsa tarihi ve doğal değerlerin korunmasında problem durumları ortaya çıkabilir. Kültürel turizm amacıyla kullanılacak unsurları turistlerin ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlemek oluşabilecek aksaklıkları minimuma indireceği gibi bu düzenlemeleri sadece devletin yapması da beklenmemelidir. Düzenlemeler turizmciden gelir elde eden tüm kesimler birlikte katılmalıdır (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002: 7).

Kültürel turizmin gelişmesi, bir destinasyonun tarihi ve kültürel kaynaklarına bağlıdır. Tarihi ve kültürel değerleri ile turistlere çekici geleni, kültür turizmi kapsamı içinde ele alınacak değerler açısından oldukça zengindir (Zaman, 2010: 125).

Uygarlıkların doğduğu, yaşadığı ve kültürel mirasını devraldığı bölgede oldukça değerli maddi kültür birikimlerinin bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Gerçekten de

bölge, önemli bir tarihi alandır ve buna bağlı olarak da çok sayıda kültür varlığını bünyesinde barındırmaktadır.

Kültür, yöre insanların yaşamında önemli rol oynar. Bölgede, geçmişten günümüze Çeşitli dinlere mensup (Müslüman, Hristiyan vs.) toplulukların birlikte yaşamlarını sürdürmüş olmaları önemli bir kültür zenginliği meydana getirmiştir. Bunlar arasında; dini eserler ve yerler, tarihî, arkeolojik ve etnografik eserler ve mimarileri, sosyal ve kültürel faaliyetler sıralanabilir.

Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak özellikleri ortaya konulan beşerî turistik kaynaklar arasında; kiliseler, camiler, kaleler, hamamlar, köprüler sadece birkaçıdır. Söz konusu eserler, sahip oldukları özellikler nedeniyle bölgede, kültür turizminin gelişmesine katkı yapacak boyuttadır.

Beşeri eserlere ilave olarak; yöre halkının, tarihi bağlantıları ile ilişkili giyim kuşam tarzı, bölgeye özgü müzik aletleri eşliğinde oynanan oyunlar yani folklorik özellikler, yöre mutfağına özgü yemek çeşitleri, yöresel düğünler, törenler, kutlamalar ve en önemlisi de yaşam biçimi diğer kültürel çekicilikleri oluşturur. Diğer taraftan geçmişe ait bazı örf ve âdetler ile gelenek ve göreneklerin devam ettirilmesi, kültürlerin devamlılığı açısından son derece önemlidir (Zaman, 2004: 138). Çeşitli el sanatlarının yapımı veya dokunması bir diğer kültürel çeşitliliktir. Mutfak kültürü de turizm bakımından önemli bir kaynak değeridir. Özellikle köyler ve yaylalarda, gelen yerli ve yabancı turistlere sunulan yöreye has ürünler ve çeşitli yöresel yemekler (*abğuşt, çilo kebabı, sebze govurma (kavurma) huruşt, giyme, Tebriz köftesi, ghormeh sabzi, rişte aşısı, yarma aşısı* vb.) ve üretimleri oldukça ilgi çekmektedir. Bu bağlamda da Doğu Azerbaycan bölgesi önemli potansiyele sahiptir.

4.7. SAĞLIK TURİZMİ

İnsanları turistik amaçlı sayahate yönelten sebeplerden biriside şüphesiz sağlıktır. Bu faktör bazen kaybolan sağlığı tekrar kazanmak bazen de sağlığı uzun süreler koruyabilmek amacıyla ortaya çıkmıştır (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002: 9).

Aynı zamanda *klimatizm* veya *termalizm* olarak da anılan sağlık turizmi; şifalı kaplıca kaynaklarını, maden sularını ve iklim tedavisine uygun alanları kapsar (Köksal, 1982: 178). Oysa, sağlık turizmi denilince bazen yanlış bir yorumlama ile kaplıca

turizmi anlaşılmaktadır. Oysa ki kaplıca turizmi sadece sağlık turizminin alt bir grubudur. Sağlık turizmi, birçok araştırmada farklı şekillerde sınıflandırmaktadır. Bunlara örnek termal turizm (kaplıca turizm), klimatizm, mağara turizmi ve medikal turizm verilebilir. Sağlık turizmi, dünya genelinde olduğu gibi İran'da ve dolayısıyla Doğu Azerbaycan İli'nde özellikle 2000'li yıllarda, alternatif bir turizm faaliyeti olarak gelişme göstermeye başlamıştır. Bu nedenle araştırmanın bu kısmında sahanın sağlık turizmi dallarıyla ilgili, mevcut potansiyeli açıklanmaya, konuyla ilgili güçlü ve zayıf noktalar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Doğu Azerbaycan, sağlık turizmi alanında İran'ın en prestijli illerinden biri olarak, son on yıl içinde özel potansiyeli nedeniyle komşu il ve ülkelerden bu amaç doğrultusunda gelebilecek turistlerinin ilgisini çekmek için önemli adımlar atmıştır. Sağlık alanında ilin güçlü yönleri arasında; uzmanlaşmış tıbbi tesisler, gelişmiş tanı merkezleri ve modern hastaneler, uzman doktorlar, uluslararası olanlardan daha düşük tedavi maliyeti, çok sayıda kaplıca varlığı bulunmaktadır. Nitekim, Doğu Azerbaycan'ın dünya çapında bile tıbbi kapasiteleri bakımından iyi bir statüsü vardır ve tedavinin maliyeti dünyanın birçok ülkesinde ve hatta komşu ülkelere bile daha düşüktür. Bu durum bile turist çekmek için oldukça önemlidir. Ancak sağlık turizmi, uygun olmayan planlamalar ve sorumlu sağlık turizmi organizasyonlarının tutarsızlığı gibi zorluklarla karşı karşıyadır ve halihazırda bu bölgedeki turist sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Bu nedenle, ildeki sağlık turizmi varlığını arttırmak ve bu alandaki sorunların üstesinden gelmek için, komisyoncular, ek fonlar elde etmek ve uzmanlık dışı faaliyetler gibi vakaları ortadan kaldırmak dahil olmak üzere, bu alanda planlama ve düzenlemeye ihtiyaç vardır.

Medikal turizm veya **medikal seyahat**, sağlık amaçlı başka ülkelere yapılan seyahati ifade etmektedir. Başka bir deyimle; değişik ülkelerde yer alan ünlü kliniklerde hastanelerde, ünlü doktorlara muayene olmak için bir çok insanın kendi ülkesinin veya şehrinin dışına seyahat etmesidir. Diğer bir tanıma göre; medikal turizm veya medikal seyahat insanların uzun mesafedeki ülkelere medikal tedavi olabilmek için seyahat etmesini ve aynı zamanda birer tatilci olmalarını ifade eden bir kavramdır.

Araştırma sahası çeşitli turizm türlerine yönelik çekici turizm kaynaklarına sahip olmakla birlikte, sağlık turizminin bir dalı olan medikal turizmde de büyük bir potansiyele sahiptir. Bu konuda Doğu Azerbaycan İli, özellikle de il merkezi konumundaki Tebriz şehri önemlidir (Fotoğraf 4.22). Nitekim bu şehir, diğer bölgelere göre yüksek standartta teknolojik donatıma sahip büyük hastaneleri yanında doktor ve insan kaynağı kalitesi bakımından büyük bir medikal turizm potansiyeline sahiptir. Diğer taraftan mevcut koşullarla birlikte sağlık hizmetlerinin düşük fiyatta oluşu nedeniyle komşu ülkelerden özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti, Nahcivan ve bazen Ermenistan ve Türkiye'nin doğu bölgelerinden de az da olsa insanın Tebriz'e tedavi amaçlı gelmesine vesile olmaktadır. Böylece Tebriz, çeşitli turizm türlerini geliştirme potansiyele sahip olduğu gibi sağlık turizmi bakımından da bu bölgenin en güçlü turizm çekme ve geliştirme merkezlerinin başında gelmektedir.



Fotoğraf 4.22. Tebriz şehrinde uluslararası standartlarda hizmet veren hastaneler mevcuttur.

Sağlık turizmin bir kolu olan **kilimatizm**, açık ve temiz havanın şifa verici etkisinden yararlanmak da uygulanan bir tedavi yöntemidir. Buna temiz hava tedavisi de denilmektedir (www.maximumbilgi.com/default.asp). Başka bir ifadeye göre; kilimatizm sağlıklı iklim ortamında bulunmaktır. Sağlıklı iklim kuşağı deniz seviyesinden sekiz yüz metre yükseklikten başlayıp iki bin metreye kadar olan ormanlık ve aynı zamanda da rekreasyon alanları olan orta yükseklikteki dağlık yerlerdir (Tunç ve Saç 1998:22-23). Bu alanlar, iklim bakımından uygun ortamları oluşturmaktadır. Bu özellikleriyle de; iklim kürleri, *klima terapi* veya *tıp iklimi* de denilen turizm çeşitlerine elverişlidir. Bu şekildeki turistik faaliyetin esası, temiz havası olan çevrelerde dinlenme, eğlenme ve tatil yapma faaliyetine dayanmaktadır. Bu ortamlarda iklim kürleri yoluyla, insan sağlığını güçlendirici ve bazı rahatsızlıkları iyileştirici tedavinin yapılması, dinlenme, eğlenme ve tatil geçirme gibi turistik faaliyetler ile dağlar ve yaylalar arasında sıkı bir bağ vardır (Doğanay, 2001: 95-96).

Doğu Azerbaycan İli'nde, böyle doğal ortamlara ve dağlık alanlara (Sehend, Bozguş, Gere Dağ, Mişo vs.) sahip olması münasebetiyle klimatizme elverişlidir. Çünkü başta dağlık alanlar orta yükseklikleri olmak üzere bu sahalar kilimatizm ve hava temizliği bakımından insan sağlığı için en uygun çevrelerdir. Dolayısıyla Doğu Azerbaycan İli, ülkenin bu konuda, yüksek potansiyele sahip olan bölgelerden biridir.

Sağlık turizminin bir diğer kolu olan **termalizm**, soğuk ve sıcak mineralli suların sağlık amacıyla içme ve dış tatbiklerde kullanımı için turistlerin ulaşım, konaklama, ağırlama gereksinimlerinin karşılanmasını kapsayan bir turizm çeşitidir. Halk arasında “şifalı sular” olarak tanımlanan bu kaynaklar; maden suyu veya sıcak su gibi isimlerle anılırlar. Turizmde ise “kaplıca merkezi” veya “termal merkez” olarak adlandırılırlar (Doğanay, 2001: 95-96).

Sağlık turizminin bir alt dalı olan termal kaynaklar, maden suyu veya şifalı sular, turizmi ile ilgili kaynaklar bakımından Doğu Azerbaycan İli oldukça zengindir. Şifalı diye bilinen bu kaynaklar ilin muhtelif yerlerinde özellikle de volkanik dağlık yerlerde dağılışı gösterirler.

Daha önceki termal sular konusunda da belirtildiği gibi il, kaplıca turizmi kaynakları bakımından büyük bir potansiyel sahiptir. Gerçekten de, İran ve onun bir kısmı olan Azerbaycan platosu ile birlikte bu plato da yer alan Doğu Azerbaycan İli'nde genç tektonik hareketlerin ve aktif deprem kuşaklarının varlığı ve Sehend, Sebelan, Bozguş (Keçi Kıran), Gere (Kara) Dağ ve Gaflankuh dağları gibi volkanik alanların geniş yer tutması gibi nedenlere bağlı olarak araştırma sahası termal sular bakımından oldukça zengindir. Böylece sıcak ve soğuk sulara dayanan bir turizm şekli olan termal turizm konusunda il, önemli bir potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyelin (kaplıcaların) çoğunluğu sadece yerli halka hizmet verecek şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, bu kaplıcaların çoğunda konaklama, yeme-içme tesisleri ya tamamen yoktur ya da standarttan yoksun gelişmiş tesislerdir.

Bu kaynaklar ilin farklı yörelerine dağılmış durumdadır. Bu alanlardan Sarab ilçesi, bir kaç sıcak ve maden suyu kaynağına sahiptir. Bu nedenle Doğu Azerbaycan İli'ndeki kaplıcaları merkezi olarak kabul edilir. Söz konusu ilçe, doğal ve tarihi özelliklerine ek olarak, spa kaynakları nedeniyle turist çekmede özel ayrıcalıklara sahiptir. Ne yazık ki, bu turizm kaynakları turizm endüstrisinde şimdiye kadar kullanılmamıştır ve bölgedeki

turizm gelişimini optimize etmek için sistematik bir eylem yapılmamıştır. Bundan dolayı mevcut kaplıca ve maden sularının çoğu yöre halkı ve diğer bölgelerden ilçeye gelenler tarafından geleneksel olarak kullanılmaktadır.

Bu kaynaklar arasında; Allah Heg Kaplıcası, Esb Furuşan Kaplıcası, Şalğun Maden Suyu, Ardehal Kaplıcası, Celde Bakhan Kaplıcası en tanınmış olanlardır. Bunlardan

Allah Heg Kaplıcası, en sıcak sodyum sülfat sular grubundandır. Kaynağın su sıcaklığı 39 °C olup, klor ve çeşitli katyonlar içerir. Basit binaların ve havuzun bulunduğu kaplıcadan yöre halkı banyo kürü şeklinde yararlanılmaktadır (Fotoğraf 4.23).



Fotoğraf 4.23. Allah Heg kaplıcasından yöre halkı banyo kürü şeklinde yararlanılmaktadır.

İlçede diğer kaynakları; su sıcaklığı 42°C olan **Esb Furuşan Kaplıcası**, çeşitli katyonlar ile klor içeren ve 35°C kaplıca suyu olan **Ardehal Kaplıcası**, kalsiyum karbonat sular grubunda bulunan **Celde Bakhan Kaplıcası** (36°C), suları artrit, yanık, deri ve kas-iskelet sistemi bozuklukları, eklem ve kemik ağrısı, depresyon, felçli hastaların tedavisi, inme ve sindirim bozuklukları gibi pek çok hastalık ve sakatlığın iyileştirilmesinde yardımcı tedavi olarak kullanılan **Bostan Abad Kaplıcası** (Fotoğraf 4.24) oluşturmaktadır.



Fotoğraf 4.24. Bostan Abad Kaplıcası, pek çok hastalıkta yardımcı tedavi olarak kullanılmaktadır. (Kaynak: <https://trippyar.com/iran/>).

İl sınırları içerisinde diğer ilçelerde bulunan termal kaynaklar arasında; Azerşehr ilçesinde, Azerşehr kentinden 5 km uzaklıkta Tebriz yolu üzerinde bulunan, suyu bikarbonat maden suları ve karbonatlı magnezyum grubunda ve soğuk demirli kategoride olan ve kırmızı kan hücrelerinin artması ve kan hemoglobininin düzenlenmesi, sindirim sisteminin kolaylaşması, beslenme ve büyüme desteği için terapatik özellikleri yanında kas ve eklem ağrılarını hafifletmek ve cilt hastalıklarını iyileştirmek amacıyla da kullanılan **Tap Tapan Madan Suyu** (Fotoğraf 3.16), Merağeh şehrinin 17 kilometre güneydoğusunda ve Goşayeş köyünün bir kilometre güneybatısında yer alan, su sıcaklığı 24°C , kalsiyum karbonatlı gazlı sulardan sayılan **Goşayeş Maden Suları** (Fotoğraf 3.17), Merağeh şehrinin güneyinde, Merağeh- Khangah köyü yolu üzerinde bulunan **Merağeh Sarısu Kaplıcası** (Fotoğraf 3.18), Keleyber ilçesinde Abeş Ahmed şehrine yakın bir alanda yer alan ve 68°C su sıcaklığına sahip, analiz sonuçlarına göre gliserin, fosfor, kükürt, sodyum ve sodyum nitrat içeren cilt, eklem, romatizma ve kas hastalıkları tedavisinde yardımcı tedavi maksatıyla yıl boyunca gerek bölge içinden gerekse de dışından binlerce insanın uğrak yerlerinden biri olan ve aynı zamanda önemli tesislere

sahip **Motallı (Abeşahmed Ahmad) Kaplıcası** (Fotoğraf 4.25) ile içme olarak, böbrek hastalığı tedavisinde kullanılan **Kendovan Maden Suyu** bulunmaktadır.



Fotoğraf 4.25. Kaplıca turizmine önemli ölçüde katkı sağlayan Motallı hidroterapi kompleksi.

Doğu Azerbaycan İli'nde sağlık turizmi bakımından değerlendirilebilecek bi diğer kaynağı Urmiye Gölü yatağında ve kıyılarında bulunan siyah çamur oluşturur (Fotoğraf 4.26). Bu çamur deri, kemik ve iç hastalıkları tedavisinde kullanılmaktadır.



Fotoğraf 4.26. Urmiye Gölü kıyılarında bulunan siyah çamur sağlık amacıyla kullanılmaktadır.

Sağlık turizmi açısından değerlendirilebilecek bölgesel bir diğer kaynağı *mağaralar* oluşturur. Bu bağlamda ilde havası astım başta olmak üzere birçok solunum hastalığına iyi geldiğine inanılan, ancak herhangi bir bilimsel dayanağı olmayan, çok sayıda mağara mevcuttur.

4.8. MAĞARA TURİZMİ

Mağaraların doğa turizmi açısından en önemli özelliği, mağara ortamında oluşmuş şekillerin biçim, renk ve boyutlar açısından sunduğu görselliktir. Doğa turizminde mağaralar, görsel amaçlı ve sportif amaçlı olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır. Görsel amaçlı kullanımlar için sarkıt, dikit ve sütunlar bakımından zengin, dolaşımın kolay olması için yatay yönde gelişmiş ve ulaşım imkanlarının gelişmiş olduğu mağaralar seçilir (Doğaner, 2001: 164)

Doğu Azerbaycan İli sınırları içerisinde büyüklü küçüklü birkaç mağara bulunmaktadır. Ancak, mağaralar konusunda henüz yeterince araştırma yapılmamıştır. Bu yönüyle Doğu Azerbaycan İli'nde, henüz keşfedilmemiş bir çok mağaranın varlığı da söz konusudur. Mevcut bilinenler bile tamamen kontrolsüz bir şekilde meraklıların ziyaretine açılmıştır. Bu şekilde olup özellikleri “mağaralar” bölümünde belirtilen bu oluşumları; Hampoil (Kebuter), Ağbulağ, İskender, Gedemgah, Düğican, Hemze Zindanı, Dibi Yokh, Şir Kohen, Goyunlar, Tülkü Köhülü, Cakhmakhlr, Çeper Çöhül ve Kendvan mağaraları oluşturmaktadır.

Bunların dışında, Doğu Azerbaycan İli'nde geliştirilebilecek pek çok turizm türü ve aktivitesi, potansiyel dikkate alındığında mevcuttur. Bunlardan bazılarını; kış turizmi, *inanç turizmi*, *kamp ve karavan turizmi*, *av turizmi*, *yaban hayatı ve kuş gözlemçiliği*, *fotoğrafçılık*, *jeep safari* ve *dağ bisikleti* vs. oluşturur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TURİZM ALTYAPISI

5.1. ULAŞIM

Ulaştırma sektörü, bir bölgenin ekonomik faaliyetinin anahtarı ve aynı zamanda duyarlı alanların geliştirilmesinde önemli bir rol sahibi olarak görülmektedir. Başka bir deyişle, ekonomik kalkınmanın temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Araştırma sahasında ulaşım sektörleri çeşitlilik göstermektedir. Doğu Azerbaycan İli, konumunun da sağladığı avantajlar sayesinde karayolu yanı sıra hava yolu ve demir yoluna sahiptir. Bunun yanında Urmiye Gölü vasıtasıyla Doğu Azerbaycan ile Batı Azerbaycan illeri arasında su yolu ulaşımı da gerçekleştirilmekteydi. Ancak bu ulaşım şekli, gölün su seviyesinin azalması neden ile son yıllarda pek de gerçekleştirilememekte, hatta sona ermiş bulunmaktadır.

5.1.2. Karayolu

Seçkin coğrafi konumu, İpek Yolu üzerinde yer alması, Doğu, Batı ve Orta Asya ticaret kavşağında bulunması, Avrupa ile bağlantısının olması, Doğu Azerbaycan İli'nin ulaşım ağlarının özelliklerinden sayılır. Dolayısıyla ilde oto yol ağının genişletilmesi, gelişmiş bir karayolu taşımacılığına imkan vermiştir. Bu bağlamda bölgeler ve şehirler standartlarda karayolları ile birbirlerine bağlanmışlardır (Fotoğraf 5.1) Ancak, Doğu Azerbaycan İli içerisinde karayolu ağı, henüz standartlara tam olarak erişmemiştir. Nitekim ilin pek çok turistik bölgesi, halen standartlara uygun ulaşım ağına sahip değildir. Aynı şekilde kırsal yerleşmelerin yolları da maalesef arzu edilen standartlarda değildir.



Fotoğraf 5.1. Bölgeyi başkente bağlayan, standartları yüksek Tebriz –Tahran bölünmüş oto yolu.

5.1.2. Demiryolu

İldeki bir diğer ulaşım sistemini demir yolu oluşturmaktadır. Doğu Azerbaycan İli'nin 2016 yılı itibariyle demiryolu hatlarının uzunluğu (ana, alt, manevra, endüstriyel ve ticari) 745.3 km'dir. Aynı yıl il içi ulaşımın yanı sıra kent içi demir yolları ağını kapsayan yolların uzunluğu 14200.96 km'dir. Bu ağın % 25.4 şehirler arası yolları, % 1.1'i şehir içi yolları ve % 73.5'i de ildeki kırsal yolları oluşturmaktaydı (Doğu Azerbaycan İstatistik Yıllığı, 2016). 2016 yılında demiryolu vasıtasıyla taşınan yolcu sayısı 2352757'dir.

Doğu Azerbaycan demiryolları, İran demiryolu ağını Türkiye üzerinden Avrupa ve Orta Doğu'ya, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti üzerinden Kafkasya ve Kafkasya ötesi ülkelerin demiryollarına bağlanmakta, diğer taraftan adigeçen ülkelerin demiryollarını Orta Asya, Hazar Denizi, İran Körfezi ve Hint Okyanusu limanlarına bağlamaktadır.

Doğu Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz, demir yolu ağıyla il kapsamında bulunan Ecebşir, Bonab, Merağeh, Heştrud, Miyaneh ve Colfa şehirlerine bağlanmaktadır (Fotoğraf 5.2).



Fotoğraf 5.2. Tebriz şehri, ilin demiryolu bağlantı merkezidir.

5.1.3. Havayolu

Doğu Azerbaycan İli, günde ortalama 30 yurtiçi ve yurtdışı uçuşun gerçekleştirildiği iki uluslararası havaalanına (Tebriz ve Sahand) sahiptir. Bunlardan Tebriz Havalimanı, İran'ın Doğu Azerbaycan İli merkezini oluşturan Tebriz kentinde bulunmaktadır (Fotoğraf 5.3). Bu havalimanı aynı zamanda İran Hava Kuvvetleri'nce hava üssü olarak da kullanılmaktadır. İlin bir diğer havaalanı ise Sahand şehrinde bulunmaktadır. Bu havaalanlarından 2016 yılı itibarıyla 789169 yolcu uçuş gerçekleştirmiştir. Bu yolcuların 132076'sı Tebriz Uluslararası Şehit Madani Havaalanı'dan yurt dışına gidenleri oluşturmuştur. Geri kalan 657093 yolcu ise iç hatlarda uçanları oluşturmuştur (Doğu Azerbaycan İstatistik Yıllığı, 2016). Bu havaalanına, Türk Hava Yolları tarafından 2006 yılından bu yana İstanbul bağlantılı düzenli seferler yapılmaktadır.



Fotoğraf 5.3. Tebriz Hava Limanı, İran Hava Kuvvetleri'nce hava üssü olarak da kullanılmaktadır.

5.2. SEYAHAT ACENTELERİ

Kitlelerin turizm olayında yer alma işlerini kolaylaştıran seyahat acenteleri, turizm sektörünün altyapısını oluşturan konaklama, ulaşım ve tur operatörleri gibi sektörlerin sundukları hizmetler ile bu hizmetlerden yararlanacak tüketiciler arasında bağlantı kuran, diğer bir ifadeyle turistik ürünleri, üreticiler adına tüketicilere satan kuruluşlardır (Hacıoğlu, 2000: 67). Görevleri arasında; varılacak yerler hakkında seçenekler, elde edilebilecek ulaşım araçları ile varılacak yerlere giderken, izlenecek güzergâh konusunda turist adayına fikir vermek ve seçilen bir tatil için konaklanacak yeri ayırtmak (rezervasyon), taşıma ve buna bağlı olabilecek diğer hizmetleri içine alacak gerekli düzenlemeleri yapmak bulunmaktadır (Özgüç, 1998: 123-124).

Bu bağlamda Doğu Azerbaycan İli'nde 223 seyahat acentesi mevcut olup, bunlarının 150'si Tebriz şehrinde yer almaktadır. Doğu Azerbaycan'daki seyahat acentelerinin il geneline dengesiz bir şekilde dağılmış olması, bölge turizminin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, Doğu Azerbaycan'daki seyahat acentelerinin bölgenin her yöresine dağılması, ildeki turizm planlamasının şartlarından biri olarak görülmelidir. Diğer taraftan, sayısal olarak yeterli olan bu kuruluşlar, nitelik bakımından aynı durumda değildir. Başka bir anlatımla bölge turizminin gelişmesine yeterince katkı

sunamamaktadırlar. Oysa seyahat acenteleri, ilde turizmin gelişmesinde ve dolayısıyla da turizm kaynaklarının tanıtılmasında tam anlamıyla önemli rol üstlenebilir. Ancak günümüze kadar bu durum maalesef yeterince ortaya konulamamıştır. Bu anlamda hükümetin yanı sıra ilgili kuruluşların seyahat hizmetleri ofislerinden planlı bir şekilde yaralanma yolunu seçmeleri il turizmini canlandıracaktır. Ayrıca bu kuruluşların desteklenmesi bölge turizmine olduğu kadar ülke turizmine de önemli katkı sunacaktır.

5.3. KONAKLAMA TESİSLERİ

Turizmin temel unsurlarından birini oluşturan konaklama, geceleme ve beslenmeyi ifade eden bir kavramdır. Herhangi bir alanda turizmin gelişmesi, çok büyük ölçüde, konaklama kapasitesine de bağlı olacaktır. Turizmdeki üç temel unsurdan (çekicilik, ulaşım, konaklama) ve arz kaynaklardan birisi olan konaklama, turizmin gelişme süreciyle bağlantılı olarak nitelik ve nicelik bakımından değişimlere uğramıştır. Günümüzde turistler için artık çok değişik konaklama şekilleri vardır. Bunları; ticari ve özel türde olanlar şeklinde ayırmak mümkündür. Birinci grup içine oteller, moteller, pansiyonlar, tatil kampları ve tatil köyleri girerken, ikinci gruba akraba ve arkadaş evleri ve özel konutlar olan ikinci evler dahil edilmektedir. Kamp yapma ya da karavan, hareketli ev, özel çadır ya da karavanlar, ticari kampingler de kendilerine ayrılan yerde konakladıkları için *bir ara* tip sayılmaktadır. Diğer taraftan konaklama kolaylıkları *geleneksel* ve *tamamlayıcı* şeklinde de ele alınmaktadır. Buna göre, otel ve moteller geleneksel konaklama tesisleri olurken; tatil kampları, kampingler, tatil köyleri, ikinci evler, öğrenci yurtları ve benzerleri de tamamlayıcılar grubuna girmektedir (Özgüç, 1998: 115).

Turizmin vazgeçilemez altyapı planlamalarından birisi de konaklama tesisleridir. Bu nedenle araştırmanın bu kısmında Doğu Azerbaycan İli Turizm Örgütü tarafından verilen bilgiler üzerinden sahadaki konaklama tesisleri açıklanmıştır. Bu verilere göre sahada turizme hizmet verecek yeterli sayıda konaklama tesisi mevcut olmasına rağmen, bunlar fiziki ve hizmet kalitesi açısından düşük ve yetersizdir. Bu tesisler misafirhane, mihmanpezir, mehman sarı, hotel, hotel apartman, motel, pansiyon, zaersera vs. olarak çeşitli şekilde isimlendirilmektedir.

İl genelinde 2018 yılı itibarıyla 7600 yatak kapasiteli 42 otel ve aptman, 7500 yatak kapasiteli 63 konuk evi ve il yolları boyunca 155 aktif yolcu ve turistlere servis veren alan

ve dinlenme tesisi mevcuttu. Ayrıca 13 konaklama tesisinin inşası devam etmekteydi. Belirtilen konaklama tesislerinin çoğunluğu, Tebriz şehrinde bulunmaktadır. İlin doğu bölgeleri, turistik cazibe potansiyeli bakımından yüksek olmasına rağmen, ne yazık ki çok fazla nitelikli konaklama tesisine sahip değildir (Doğu Azerbaycan Rehberlik ve Geliştirme Belgesi. 2015: 230).

Bu tesislerin başında **oteller** bulunmaktadır. Otellerin asıl fonksiyonu müşterilerin geceleme ihtiyaçlarını sağlamak olmakla birlikte bu hizmetin yanında yeme-içme, spor ve eğlence ihtiyaçları için yardımcı ve tamamlayıcı birimleri de bünyelerinde bulundurmaktadırlar. Oteller taşıdıkları niteliklere göre, bir, iki, üç, dört ve beş yıldızlı olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

Doğu Azerbaycan İli'nde 36 otel mevcuttur. Bu tesislerin 20 adeti aynı zamanda il merkezi olan Tebriz şehrinde, 3 adeti Osku'da yer almaktadır. Geri kalanı ilin diğer şehir ve kasabalarına dağılmıştır (Fotoğraf 5.4). Yıldızlı otellerin de büyük çoğunluğu Tebriz şehrinde. İldeki otellerin 4'ü beş yıldızlı, 5'i dört yıldızlı, 7'si üç yıldızlı, 12'si iki yıldızlı, 3'ü tek yıldızlı ve 4'ünün ise yıldızı mevcut değildir (Tablo 5.1).



Fotoğraf 5.4. Doğu Azerbaycan İli'nde bulunan otellerden (Alyans Hotel/Merageh, Kendvan Lale Hotel/Osku, Pars Hotel/Tebriz ve Şehryar Hotel/Tebriz) görüntüler.

Tablo 5.1. Doğu Azerbaycan İli'ndeki Otellerin Şehirlere Göre Dağılışı (2018).

Tesisin (Hotelin) Adı	Yıldız Sayısı	Bulunduğu Yer	Tesisin (Hotelin) Adı	Yıldız Sayısı	Bulunduğu Yer
Pars (Elgölü) Hotel	5 *	Tebriz	Morvarid Hotel	2*	Tebriz
Kaya Hotel (Lale Park)	5*	Tebriz	Sina Hotel	2*	Tebriz
Şehryar Hotel	5*	Tebriz	Erg Hotel	2*	Tebriz
Kendvan Sekhrei Lale Hotel	5*	Osku - Kendvan	Koser Hotel	2*	Tebriz
Tebriz Behbud Hotel	4*	Tebriz	Azerbaycan Hotel	2*	Tebriz
Gostereş Hotel	4*	Tebriz	Gods (Kudus) Hotel	2*	Tebriz
Tebriz Hotel	4*	Tebriz	Paradays Hotel	2*	Keleyber
Petroşimi Hotel	4*	Tebriz	Merend Cahangerdi Hotel	2*	Merend
Merağh Büyük Hotel	4 *	Merağh	Solmaz Hotel	2*	Miyaneh
Derya Hotel	3*	Tebriz	Merağh Alyans Hotel	2*	Merağh
Kaspiyen Hotel	3*	Tebriz	Colfa Cahangerdi Hotel	1*	Colfa
Tebriz Ehrab Hotel	3*	Tebriz	Tebriz Cahangerdi Hotel	1*	Tebriz
Osku Gesr Hotel	3*	Osku	Serab Cahangerdi Hotel	1*	Serab
Ecebşir Perdis Hotel	3*	Ecebşir	Eher Rezevi Hotel	1*	Eher
Bonab Lale Hotel	3*	Bonab	Sedra Hotel	-	Melekan
Kendvan Tural Sekhrei Hotel	3*	Osku * Kendvan	Paliz Hotel	-	Azerşehr – Selimi
Tebriz Sehend Hotel	2*	Tebriz	İran Hotel	-	Tebriz
Park Hotel	2*	Tebriz	Şebester Golşene Raz Hotel	-	Şebester

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli Kütürel Miras, Elisheri ve Turizm Örgütü (2018).

İldeki apart oteller ise apartman ya da villa şeklindedir. Konaklanacak apartların içerisinde genellikle bir ya da birden fazla oda, salon ve mutfak yer almaktadır. Böylece müşterilerin kendi yeme-içme ihtiyacını kendilerin karşılayabileceği gerekli malzemeler ile donatılmış bağımsız apartman ya da villa tipi şeklinde inşa edilmişlerdir. Bunlar aynı zamanda, hem mutfak ve restoran hem de malzeme ve personel maliyetini düşürme mantığı ile oluşturulmuş konaklama tesisleridir. Otellerde olduğu gibi bunların çoğunluğu da Tebriz’de bulunmaktadır (Tablo 5.2).

Tablo 5.2. Doğu Azerbaycan İli’ndeki Apart Otellerin Şehirlere Göre Dağılışı (2018).

Tesisin (Apart Hotel) Adı	Yıldız Sayısı	Bulunduğu Yer	Tesisin (Apart Hotel) Adı	Yıldız Sayısı	Bulunduğu Yer
Eres Kuhestani Vilalar	4*	Colfa	Tebriz Khanevadeh Apartman Hotel	-	Tebriz
Keleyber Anza Apartman Hotel	3 *	Keleyber	Zaviye Hederbaba Apartman Hotel	-	Hadi Şehr
Colfa Altınapartman Hotel	3*	Colfa	Heştrud Mahan Apartman Hotel	-	Heştrud
Tebriz Estegbal Apartman Hotel	3*	Tebriz	Keleyber Bozorg Apartman Hotel	-	Keleyber
Tebriz Roşdiyeh Apartman Hotel	2*	Tebriz	Sedef Apartman Hotel	-	Tebriz
Tebriz Khezer Apartment Hotel	2*	Tebriz	Khaneye Karger Apartman Hotel	-	Tebriz
Tebriz Saeb Apartman Hotel	2*	Tebriz	Sedra Apartman Hotel	-	Tebriz
Tebriz Eres Apartman Hotel	2*	Tebriz	Khosro Şehr Belediye Apartman Hotel	-	Tebriz – Khosro Şehr
Colfa Eres Apartman Hotel	2 *	Colfa			
Tebriz Ziba Apartman Hotel	1*	Tebriz	Telaiyeh Apartman Hotel		Tebriz

Kaynak: Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras, Elishleri ve Turizm Örgütü (2018).

5.4. SAĞLIK

İlin sağlık ve sağlık göstergeleri incelendiğinde son otuz yılda önemli ölçüde gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda; bebek, çocuk ve anne ölüm oranlarında çok büyük ölçüde düşüş yaşanmıştır. Bu dönemde özellikle bulaşıcı hastalıkların kontrol edilmesi, sağlık eğitimi ve hastalıklara karşı korunma ve immünizasyon alanlarında önemli gelişme sağlanmıştır (Doğu Azerbaycan Rehberlik ve Geliştirme Belgesi: 236).

Tebriz Tıp Bilimleri Üniversitesi istatistiklerine göre il genelinde günümüz itibarıyla 1001 sağlık evi, 69 sağlık merkezi, 8093 aktif yataklı 50 hastane, 1231 eczane, 412 laboratuvar, 328 radyoloji merkezi, 424 klinik ve uyuşturucu bağımlılığı merkezi (Fotoğraf 5.5) bulunmaktadır (<http://www.irna.ir/eazarbaijan>).



Fotoğraf 5.5. Doğu Azerbaycan İli'nde bulunan sağlık kurumlarından görüntüler.

Sağlık turizmi bölümünde de belirtildiği üzere Tebriz kenti, ildeki (Doğu Azerbaycan) hastane ve sağlık tesislerin % 50'den fazlasını bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle de ilin olduğu kadar aynı zamanda ülkeninde önemli sağlık merkezlerinden biri konumundadır. Başka bir deyişle, Doğu Azerbaycan İli başta Tebriz olmak üzere sahip olduğu sağlık hizmetleri bakımından sağlık turizmin geliştirilebileceği iller arasında önemli bir yere sahiptir. Ancak sağlık tesislerinin il geneline dengeli bir dağılışı söz

konusu değildir. Yukarıda da belirtildiği gibi çoğunluğu Tebriz şehrinde toplanmıştır. Bu durumda şehirde yoğunluğun artmasına neden olmuştur. Böylece ilin geri kalan kısmının Tebriz şehrine yönlendirilmesi bu konuda birçok soruna da neden olmuştur. Bunların başında da doktor ve sağlık personeli başına düşen nüfus miktarının yüksek oluşu gelmektedir. Nitekim il genelinde yüz bin kişiye 139 doktor ve dişhekimi düştüğü halde Tebriz şehrinde bu oran yüz bin kişiye 220 doktor ve dişhekimi olarak belirtilmektedir. Buna karşılık Çaroymag ve Khoda Aferin ilçelerinde ise aynı nüfus miktarına 33 doktor ve 37 dişhekimi düşmektedir (Doğu Azerbaycan Rehberlik ve Geliştirme Belgesi: 237).

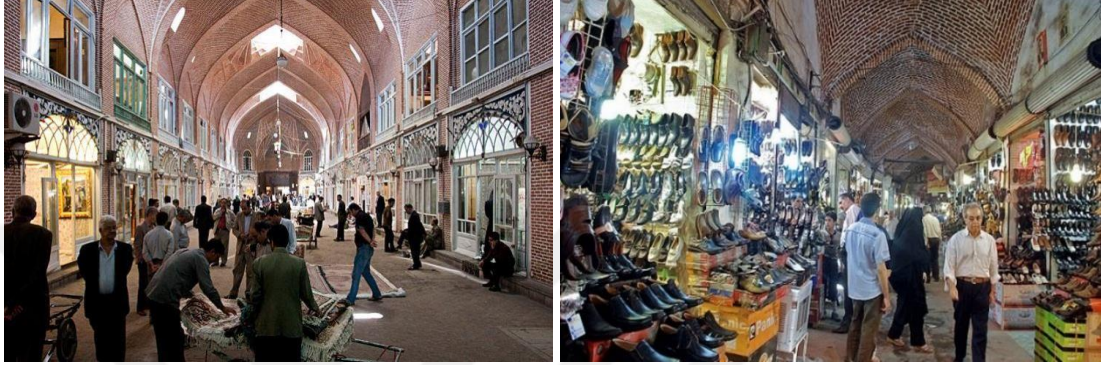
5.5. TİCARET

Doğu Azerbaycan gibi bölgelerde sürdürülebilir turizmi geliştirmek için en değerli stratejilerden biri de hiç şüphesiz, turistler için bireysel ve ticari bağlantılar oluşturmaktır. Ticari ilişkiler hem bireysel hem de organizasyonel bağlantılar için büyük önem taşımaktadır. Gerçekten de ticaret, turistlerin karar vermeleri bağlamında onlara belirgin fırsatlar sunmaktadır. Bu sayede de turistik hedefler genişletilebilmektedir. Bu bağlamda, Doğu Azerbaycan İli'ndeki ticari faaliyetler ve ticaret merkezlerinin bu bölgedeki turizmin gelişmesindeki rolünün belirlenmesi önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, Tebriz Kapalı Çarşısı büyük önem taşımaktadır. Nitekim bu kapalı çarşı, tarihi boyunca İpek Yolu üzerinde olması münasebetiyle ticaret anlamında önemli bir özelliğe sahiptir. Adeta Tebriz'in kalbi durumunda olan kapalı çarşı, şehrin en çok ziyaret edilen noktalarından biridir. Ortadoğu ve hatta dünyanın en büyük kapalı çarşılarından biri olan bu eser, tarihi ve sanatsal özelliklerinden dolayı Temmuz 2010 yılından beri UNESCO dünya kültürel miras listesinde bulunmaktadır. İslam mimarisinin güzel örneklerinden birisi olan çarşı, 7 km² kapalı alana sahiptir (Fotoğraf 5.6). Tebriz'e gelen yerli ve özellikle yabancı turistlerin yöreye ilgili, almak istedikleri, hediyelik, gıda ya da diğer yerel ürünler için en uygun alışveriş yerlerinden biridir (<https://www.kojaro.com>).

Aynı zamanda Tebriz'in en önemli turizm çekiciliklerinden biri olan tarihi pazar, mimari ve sanatsal özelliklerine ek olarak, camiler, okullar, hamamlar, geleneksel spor salonları, restoranlar ve benzeri tarihi-kültürel alanlar koleksiyonuna sahiptir. Bu tarihsel alan, eskiden beri ülkenin kuzeybatısındaki tüm mal türlerini dağıtmak için bir alan ve

ticaret merkezi destinasyonu özelliği taşımaktadır. Bu pazar aynı zamanda da Doğu Azerbaycan İli ve hatta İran'ın geleneksel ticaret ve kültür sisteminin en önemli merkezlerinden biridir. Bundan dolayı turistleri çekme potansiyeli vardır. Bu nedenle Tebriz kapalı çarşı ve alışveriş merkezi, yıl boyunca bu tarihi - ekonomik alanı ziyaret eden binlerce yerli ve yabancı turistin varlığına tanık olmaktadır (<https://www.kojaro.com>).



Fotoğraf 5.6. Tebriz Kapalı Çarşısı, tarihi boyunca İpek Yolu üzerinde olması münasebetiyle ticari anlamında önemli bir özelliğe sahip olmuştur.

Doğu Azerbaycan'da ticari anlamda önem arz eden bir diğer alanı, Araz (Eres) Serbest Bölgesi oluşturmaktadır (Fotoğraf 5.7). Bu serbest bölge, 51 bin hektar üzerinde kurulmuştur. İl merkezi Tebriz şehrine 135 km uzaklıkta olan ticaret bölgesi, Ağustos 2004'te hizmete açıldı. Azerbaycan, Ermenistan ve Nahçıvan'a sınırı olan Araz Serbest Bölgesi, her yöne geniş demiryolu, karayolu ve Tebriz havalimanı vasıtasıyla havayolu bağlantılarına sahip durumdadır. Ülkenin en büyük serbest bölgesi olan Araz'da; gıda, metal, kimya, elektrikli ürünler, otomotiv, mobilya, tekstil ve hizmet gibi farklı alanlarda 300'den fazla yerli ve yabancı sermayeli şirket faaliyet göstermektedir (<https://www.61saat.com/bolgesel>). Uluslararası nakliyat imkanları ve İpek Yolu koridorları ile İran'ın kuzeyinde bulunan ülkeler ve İran Körfezi arasındaki karayolu ve demiryolu güzergâhları üzerinde yer alması, eko-turizm ve kültür turizmi potansiyeli taşıması, öte yandan serbest bölgede yatırım yapmak isteyen şirketlere 20 yıl boyunca vergi muafiyeti tanınması, bu çerçevede üretim amaçlı getirilen makine-teçhizat için gümrük vergisi ödenmemesi Araz Serbest Bölgesi'ni uluslararası yatırımcılar açısından cazip kılmaktadır. Şirketin başka bir isimle yeniden kurulması veya şirket sahipliğinin el değiştirmesi durumunda 20 yıl boyunca tanınan vergi muafiyeti tekrar başlamaktadır. 120

milyon dolarlık ihracat, 506 milyon dolarlık ithalat kapasitesine ulaşan Araz Serbest Bölgesi'nden 30 ülkeye ihracat gerçekleştirilmektedir (<https://www.yjc.ir/fa/news>).



Fotoğraf 5.7. Doğu Azerbaycan İli'nin önemli ticaret merkezlerden bir diğeri Araz Serbest Bölgesi'dir (Foto: <https://www.61saat.com/bolgesel>).

İldeki ticaret anlamında önem arz eden merkezlerden bir başkasını *Uluslararası Tebriz Fuarı* oluşturmaktadır. Fuar merkezi 4 km² alanı, 50000 m²'lik 9 kapalı salonu (Şehryar, Pervin, Etesami, Tebriz, Emir Kebir, Azerbaycan, Şemse Tebrizi, Sehend ve Settar Khan) ve 20000 m² açık alanıyla İran'ın en büyük merkezlerinden biridir (Fotoğraf 5.8). Tebriz'in doğu kesimindeki bu merkez, her yıl çeşitli sanayi ve ticaret alanlarında yerli ve yabancı sergilere ev sahipliği yapmaktadır. Serginin amacı, sanayi, iş dünyası ve tüketiciler arasında bir bağlantı oluşturmak ve ayrıca ülkenin ihracatını geliştirmeyi amaçlayan ticareti kolaylaştırmaktır. Fuarda; otomobil, mobilya ve kitap sergileri açılmaktadır (Fotoğraf 5.8).



Fotoğraf 5.8. Uluslararası Tebriz Fuarı'nda otomobil, mobilya ve kitap sergileri açılmaktadır.

5.6. SPOR TESİSLERİ

Beden eğitimi ve spor bölümü, bireylerin zihinsel ve bedensel sağlığının geliştirilmesinde ve hastalıkların önlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Spor tesislerinin geliştirilmesi, ildeki sağlık sektörünün önemli önceliklerinden biridir.

Doğu Azerbaycan İli, konumu nedeniyle kış ve yaz sporları alanında önemli bir potansiyele sahiptir. İldeki yüksek rakımların varlığı dağcılık, dağ ve kaya tırmanışı gibi sporların yanı sıra Sehend ve Mişo gibi karlı dağların varlığı ve bu iki alanda yer alan kayak merkezleri kış sporlarının gerçekleştirilmesine imkan tanımaktadır.

Son birkaç yıl boyunca, Doğu Azerbaycan İli'ndeki spor tesislerinin geliştirilmesi ile ilgili olarak geniş çaplı faaliyetler ortaya konuldu. Bu çalışmalar neticesinde ilde 694 spor salonu ve 424 kamu ve özel spor tesisine ulaşıldı. İlin toplam spor alanı ise 2278000 m²'ye yükseltti. Başka bir deyişle, son yıllardaki faaliyetler neticesinde ilin 2006 (1385H.Ş) yılında kişi başına düşen spor alanı 0.36 m² iken, 2016 yılında bu oran 0.62 m²'ye yükselmiştir (Doğu Azerbaycan Rehberlik ve Geliştirme Belgesi, 2015: 29).

Dünya Spor Şampiyonaları ve özellikle de Olimpiyat Oyunlarındaki başarılar ilde sporun gelişimine büyük katkı sağlamakta ve lisanslı sporcu sayısını arttırmaktadır. Nitekim istatistikler göre 2016 yılında, ildeki lisanslı sporcu sayısı 141 bini aşmıştı. Aynı istatistiklere göre il bünyesindeki sporcular, gerek ülke içinde gerekse de uluslararası yarışmalarda çok sayıda madalya kazanmıştır. Nitekim ülke bazında 2013 yılı spor şampiyonasında il sporcuları bireysel müsabakalarda 400, takım müsabakalarında 54 madalya kazanmışlardı. Uluslararası spor yarışmalarından Asya şampiyonalarında 24, Universal’de ise 22 madalya kazanılmıştır (Doğu Azerbaycan Rehberlik ve Geliştirme Belgesi, 2015: 30).

Netice itibariyle belirtilen potansiyele ilave olarak, Tebriz Traktör ve Maşinsazi il futbol takımlarının ülkenin en üst liglerinde mücadele etmesi yanı sıra uluslararası düzeyde yüksek rekabet gücüne sahip güçlü Tabriz Petrokimya Bisiklet Takımı ve Zurkhaneh gibi geleneksel sporları (Fotoğraf 5.9) ve göçebe (Eşayer) kadınların at yarışları gibi spor festivallerin gerçekleştirme mekânların varlığı, bölgede spor turizmi için iyi bir zemin sağlamaktadır. Ancak ildeki bu tür zengin potansiyele rağmen ne yazık ki, Doğu Azerbaycan İli, sportif anlamda da turistleri çekmek ve dolayısıyla bölgede ekonomik refah ve gelişme yaratmak için mevcut fırsatları ve potansiyeli optimize edememiştir.



Fotoğraf 5.9. Tebriz şehrinde buluna Yadgare İmam Stadyumu ve Zurkhaneh geleneksel sporları.

5.7. İLİN TURİZM AKTİVİTESİ

İran Kültürel Miraslar ve Turizm Kurumu verilerine göre, 2015 yılında İran’a 4 milyon 913 bin 96 turist gelmiştir. Ülkenin bu ziyaretlerden elde ettiği belirtilen gelir ise yaklaşık 7 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Yabancı turistlerin 333786’sı aynı zamanda

Doğu Azərbaycan İli'ni ziyarət etmişdir. Başka bir ifade ile İran'a gelen yabancı turistlerin sadece % 6.8'ini oluşturmaktadır. Bu sayı ile il, turizm örgütüne göre ülke eyaletleri arasında sekizinci sırayı almaktaydı. Ancak bu rakamların gerçeği ne kadar yansıttığı da tartışma konusudur. Zira İran; ticaret, konferans ve benzeri programlar için gelen yabancıları da turist ve dolayısıyla turizm adı altında değerlendirmektedir. Bunlar gözönüne alındığında, ülkenin turizm gelirlerinin açıklanan rakamlardan daha düşük olduğu kanısına varılmaktadır

Aynı yılda (2015), Kütürel Miras, Elişleri ve Turizm Örgütü istatistiklerine göre toplamda 22.190.893 yerli turistin sadece 72.865'i Doğu Azərbaycan İli'ne gelmiştir. Yerli turistlerin sadece % 3.3'ünü oluşturan bu sayı dikkate alındığında il, ülkenin eyaletleri arasında 23. sırada yer almıştır .

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilindiği gibi teknolojideki gelişmeler, eğitilmiş insanların artması, yaşam standardındaki ve ulaşım ağındaki iyileşmeler, kitle ulaşım araçlarının çeşitlenmesi ve gelişmesi, çalışmadan arta kalan zamanların artması, farklı kültürleri tanıma arzusu, kent yaşamının getirdiği stres ve onunla doğru orantılı olarak oluşan psikolojik ve fizyolojik sıkıntılar gibi etkenler insanları seyahate diğer bir ifade ile kendilerini yenileme ve farklı çevrelerde dinlenme isteğine yöneltmiştir. Bu da bugünkü anlamda turizm olarak adlandırdığımız olgunun doğmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu olgu uzun yıllar kitle turizmi şeklinde deniz, güneş, kum üçlüsüne bağlı olarak kendini göstermiştir. Ancak özellikle son yıllarda turizm alışkanlıklarında (tatil alışkanlıklarında) bir farklılık yaşanmış ve alternatif turizm aktiviteleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında özellikle eski medeniyetleri tanıma dürtüsü ve geçmişe tanıklık yapmak, farklı doğal güzellikleri görmek, farklı kültürleri tanımak ve bir şekilde onlarla etkileşimde bulunmak gibi yaklaşımlardır. Böylece günümüz turizm gelişmeleri incelendiğinde turistlerin sadece deniz, kum, güneş gibi unsurları içeren kıyı (kitle) turizmini değil, bunun yanı sıra değişik turizm faaliyetlerine yönelmeleri gerektiği düşünülmektedir (Gaderi, İsmail, 2015: 38).

Bu sırada bir yöreyi turistik bir destinasyon olarak turizm piyasasına sunmadan önce yörenin kapsamlı bir turizm planının yapılması, yörenin ve halkın öncelik ve gereksinimlerinin belirlenmesi, yörenin çevre bakımından kapasite sınırlarının, insan ve fiziki çevre olarak, dikkate alınması gerekmektedir.

Bu bağlamda, araştırma sahasının içerisinde yer aldığı İran, Güneybatı Asya’da, Ortadoğu olarak adlandırılan bölgede bulunan ülkelerden biridir. İran’ın Hazar Denizi kıyıları ise en alçak arazileridir. Güneyden Umman Denizi ve Fars Körfezi ve kuzeyden Hazar Denizi İran’ın deniz sınırlarını teşkil etmektedir. Ülke Azerbaycan, Ermenistan, Türkmenistan, Afganistan, Irak ve Türkiye ile kara sınırına sahiptir. İran 1.648.195 km²’lik yüzölçüme sahiptir.

İran M.Ö. 4000’lere dayanan tarihi yerleşmeleriyle dünyadaki en eski sürekli uygarlıklardan birine ev sahipliği yapmaktadır. İran, doğa, tarih ve kültürel açıdan dünya turizminin cazibe merkezlerinden biri sayılmaktadır. İran’ın doğal çekicilikleri sadece batı ve kuzeydeki başını göklere uzatan dağları, güneyin sakin kumsalları, iç kesimlerde yüksek gölleri, güzel şelaleleri, el değmemiş çölleri, ormanları ve kendine has doğal

hayatı ile sınırlı değildir. Belki de bu güzel ve el değmemiş doğanın çekiciliğini artıran en önemli nokta, değişik yaşam tarzları, gelenek ve göreneklerin oluşturduğu kompozisyon ve zenginliktir. İran bir kaç bin yıllık tarihi geçmişi ve büyük medeniyetlerin merkezi ve bu medeniyetlerden kalan yapı ve binaların olağanüstü güzellik ve görkeme sahip olması nedeniyle turizm bakımından önemli beşeri çekiciliklere sahiptir.

Belirtilen kaynaklar dikkate alındığında ülke, turistik cazibe varlığı bakımından, önemlidir. Ancak, ne yazık ki, ülkenin dünya turizm gelirinden aldığı pay çok azdır. Başka bir anlatımla, İran turizm alanında geri kalmış ülkelerden biridir. Yönetim, ülkenin tarihi zenginliklerini ekonomik gelire çevirmekte bugüne kadar yetersiz kalmıştır. Başka bir deyişle, turizm sektörüne gerekli önem verilmemiştir. Gerçi, turizm konusunda İran'da turistlerin ihtiyaç duyduğu tesisleri öngörmek ve hazırlamak 1963 (Hicri 1342) yılından sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Nitekim İran'da ilk resmi turizm planlaması Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1964-1968) yer almıştır. Ancak bundan sonrada ülkede turizmin gelişmesine yönelik ulusal, bölgesel hatta daha küçük alanlı planlamalar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemden önce planlamaya yönelik yapılan çalışmalar yeterli olmamıştır. Başka bir deyişle, İran İslami Devrimi öncesi ve sonrasında iki dönemdeki programların ilke, amaç ve politikalarında temel bir dönüm noktası olsa da, maalesef son kırk beş yıllık programların hiçbirisi ülkede turizmi istenen seviyeye yükseltememiştir.

Bu esasta, İran'da turizmin hak ettiği bir konumda olmadığı görülmektedir. İran'daki turizm programlarının başarısızlığı pek çok nedene dayanmaktadır. Bu nedenlerinden biri, planlamayla ilgili yanlış düşünme ve planlama sisteminin zayıflığından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, mevcut yaklaşımla geliştirilen tasarımlar (planlar) genellikle başarısız, az sayıda uygulanmakta ve sonuçta turizmin gelişmesine yol açmamaktadırlar. Ayrıca, İran'daki turizm programlarının başarısızlığına diğer faktörler de katkıda bulunmuştur. Yani, topluluğun değer sistemi, planlama türü, İran'da planlama ve plan yapma yeri ve önemi, planlama sistemi, karar verme yapısı ve süreci, değerlendirme sistemi, veri tabanları ve bilgi eksikliği, süreçteki insanların, programların hazırlanması ve uygulanması sürecine katılmamaları, ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve çevresel sektörlerindeki sorunlar bu faktörler arasında yer almaktadır.

Bu da İran’da turizm sektörünün gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Oysa ülke turizm bakımından tarihi geçmişi, coğrafi konumu ve turizm gelişimi için gerekli diğer bileşenleri bakımından benzersiz özelliklere sahiptir. Ancak doğa turizmi yanı sıra tarih ve kültür çekicilikleri konusunda, yeterince yatırım yapmayan İran, bu alana ilgi duyan turist profilini ülkeye çekmeyi henüz başaramamıştır. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi İran, dünyadaki en eski medeniyetlere ev sahipliği yapması dolayısı ile çok sayıda tarihi esere sahiptir. Buna rağmen tanıtım ve altyapı hizmetlerine yeterince önem verilmemektedir.

Diğer taraftan topraklarının bir bölümü denizle çevrili ülkede, deniz turizmi ise yok denilecek kadar azdır. Zira ülkede kadın ve erkeklerin aynı plajları ve havuzları kullanması yasaklanmıştır. Bu nedenle Avrupa ülkelerinden, deniz turizmi için İran’ı tercih eden de söz konusu bile olmamaktadır. Gerçi son dönemlerde Müslüman ülkelerden helal turizm sloganı ile ülkeye turist çekilmesi ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır (Farajzadgan, 2017: 155-156). Ancak bunda da yeterince başarılı olunamamıştır. Nitekim İran Kültürel Miraslar ve Turizm Örgütü verilerine göre, 2015 yılında İran’a 4 milyon 913 bin 96 turist gelmiştir. Ülkenin bu ziyaretlerden elde ettiği belirtilen gelir ise yaklaşık 7 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Ancak bu rakamların gerçeği ne kadar yansıttığı da tartışma konusudur. Zira İran; ticaret, konferans ve benzeri programlar için gelen yabancıları da turist ve dolayısıyla turizm adı altında değerlendirmektedir. Bunlar gözönüne alındığında, ülkenin turizm gelirlerinin açıklanan rakamlardan daha düşük olduğu kanısına varılmaktadır (<http://www.turizmdebusabah.com>).

Bu esasta, doktora tezinde İran’ın bir ili olan Doğu Azerbaycan bölgesinin, doğal, tarihi ve kültürel çekicilikleri göstermesi açısından bir fırsat olmuştur. Bu fırsatta ilde bulunan turistik kaynakların doğru kullanılması ve ekonomik-sosyal kazanımlar elde edilmesi ve sonuçta il turizminin gelişmesi için turizm potansiyelinin belirlenmesine ve bu potansiyelin planlı bir yaklaşımla kullanılmasına öneriler verilmesi gerekir. Bu gerekçelerle yapmış olduğumuz bu çalışmadaki temel gaye, doğal coğrafi özellikler, muazzam bir geçmişe sahip tarihi, zengin kültürü, ekonomik kaynakları, sosyal yapısı ve daha bir çok özelliği ile kendine özgü bir yapıya sahip olan Doğu Azerbaycan İli’nin, kendi haline terk edilmiş, hatta bir çok yerde kaybolmaya yüz tutmuş değerlerini

olabildiğince ortaya çıkarmak ve ilde yeni bir yapılanma ve ekonomik kazanım için turizmi gündeme taşımaktır.

Doğu Azerbaycan İli Turizminde; Fırsatlar, Tehditler, Güçlü ve Zayıf Yönler

Doğu Azerbaycan İli özel coğrafi konumu, tarihi, kültürel, bilimsel ve doğal kaynakları, uygun tedavi tesisleri, ticaret ve yatırım alanları gibi nitelikleri ile ülkede önemli turistik alanlardan biri kabul edilir. Bundan dolayı il, yerli ve yabancı turistlerin hedeflerinden biridir. Böylece ilin turist çekici elmanlarını; doğal, kültür ve tarih, sağlık ve ticari alan olmak üzere dört grupta incelemek mümkündür.

Bu bağlamda genel bir bakış açısına göre, Doğu Azerbaycan İli, turizm alanındaki çeşitli yetenekler ve potansiyele sahip olmasını rağmen, katma değer ve üretkenlik yaratma açısından, uygun bir durumda değildir. Dolayısıyla bu durumu etkileyen güçlülükler ve fırsatlar ile birlikte zayıflıklar ve tehditlerin göz ardı edilmemesi için, bu kısımda bu alandaki güçlü ve zayıf yanlar, fırsatlar ve tehditler, aşağıdaki şekilde kategorize edilmiştir.

Doğu Azerbaycan İli'nde Turizmin Güçlü ve Zayıf Yönleri

Araştırma sahasında turizm sektörünün güçlü ve zayıf yönleri, fırsatlar ve tehditler içinde bulunan durumun değerlendirilmesi ve bu duruma göre gereken adımları belirleyerek önerilerde bulunulması gerekmektedir .

Bölge, çeşitli kaynakları nedeniyle dağcılık ve alpinizm faaliyetleri ile benzersiz doğal ve kültürel peyzajlara elverişli olması nedeniyle yüksek turistik potansiyele sahip olup, turizm gelişiminde çok uygun bir ortamı oluşturmaktadır. Ancak, turizmin gelişimi için doğru planlamanın eksikliği ve bu sektörde bilimsel yönetim eksikliği ile birlikte uygun ekonomik tutumun olmayışı ve buna yönelik arz eksenine dayalı geleneksel düşüncenin egemenliği, turizmin bölge ekonomisinde fazla pay sahibi olmamasına sebep olmuştur (Gaderi, İsmail, 2015: 38).

Bu bağlamda, Doğu Azerbaycan İli turizminde güçlü, zayıf yönler ile fırsatlar ve tehditleri saptanarak turizmin gelişmesine yönelik uygun öneriler belirlenmeye çalışılmıştır.

Doğu Azerbaycan İli'nde Turizmin Güçlü Yönleri

Doğu Azerbaycan İli, İran'ın kuzeybatısında yer alarak, bir yönden İran, Türkiye ve dolayısıyla Avrupa ve başka yönden de İran ile Ermenistan, Nahcivan ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında, doğu-batı ve kuzey-güney ulaşım hatlarının kesiştiği bir noktada olup, bütün mevcut ekonomik, beşeri ve fiziki yetenekleri ve zengin doğal güzellikleri ile turizm faaliyetleri açısından önemli bir konumdadır. Sahip olduğu doğal ortamı ve bozulmamış çevresi, turizme uygun dört mevsim iklim kuşulları, uluslararası hava limanı, kara ve demir yolu bağlantıları ve kolay erişebilirliği, zengin tarihi ve kültürel değerleri, her mevsimde turizm olanaklarının bulunması ve sonuçta kendine ait özel bir coğrafi konumu ve ayrıca bitki örtüsünün dört mevsim verdiği farklı görüntü ve özellikle ilin kuzeyinde yeralan dağlarında bulunan ormanlar, turizm için büyük bir olanak olması nedeniyle, önemli bir turizm potansiyeline sahiptir.

Doğu Azerbaycan İli'nde turizmin güçlü yönleriyle ilgili, yukarıda verilen genel ifadeyle aşağıda bir sıra ayrıntılı yönlerde işaret edilmektedir. İl, İran'ın kuzeybatısında yer alarak, İran ve onun kuzeyinde bulunan üç komşu memleketin; yani Ermenistan, Nahçıvan ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sınırları bulunduğu bölgede yer almasından dolayı bir stratejik mevkiye sahip olarak, bu ülkelerle İran arasında oluşan tüm irtibat ve transit yolları teşkil etmektedir. Böylece araştırma sahası İran ile adı anılan ülkeler arasında, kara sınırlarından gidip gelen tüm turistler ve taşıma araçlarına bir güzergah sayılmaktadır. Bu sebepten araştırma sahası güçlü bir turistik potansiyele sahiptir. Belirtilen bu hususlar ışığında ilin güçlü yönleri şu şekilde sıralanabilir:

- Sahada bulunan çeşitli ve çok sayıda doğal turistik değerlerin varlığı.
- Binlerce yıllık tarihi geçmişi İran'ın ve dolayısıyla Doğu Azerbaycan İli'nin eski dönemlerinin izlerini taşıyan bir çok tarihsel yapı ve site alanının varlığı.
- İki büyük dine (İslam ve Hristiyan) ait tarihi mekanların varlığıyla birlikte eski İran dinlerine ait tapınaklar ve kutsal mekanların (Mebed-E-Mehr) bölgede bulunması.
- Elverişli iklim koşulları,
- Yöreye özgü el sanatlarının varlığı,

- Tebriz pazarının ve koleksiyonunun toplanması dahil olmak üzere dünya çapında bir tarihi anıtın varlığı,
- Doğu Azerbaycan İli'ndeki kiliseler,
- Tarihi müzeler ve kayıtsız eski evler (konaklar) dahil olmak üzere tarihi ve kültürel turistik cazibelerin çeşitliliği,
- Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmış 46 turizm örneği alanının varlığı,
- Eşsiz özelliklere sahip köyler, (Kandovan, Üştibin, Sever, Zunuzag vs.),
- Göçebe bir topluluğun özgün ve geleneksel bir trend olarak varlığı,
- Biyoçeşitlilik ve su kaynakları (Aras Nehri, Urmia Gölü vb.),
- Mağaralar ve diğer doğal kaynakların varlığı,
- Bölgede Arasbaran biyosfer rezervinin varlığı ve yeni biyosfer rezervlerinin tanımı,
- Ülkenin kuzeybatısındaki Doğu Azerbaycan İli'nde uzman tıbbi tesislerin, gelişmiş teşhis merkezlerinin ve modern hastanelerin mevcudiyeti,
- Kaplıcalar, çamur terapisi ve sağlık köyleri dahil olmak üzere terapi turizm kaynaklarının varlığı,
- Düşük tedavi maliyetleri ve standart tedavi seviyesi ile birlikte uzman hekimlerin varlığı,

Doğu Azerbaycan İli'nde Turizmin Zayıf Yönleri

İl turizminin güçlü yönleri olduğu gibi zayıf yönleri de bulunmaktadır. Doğu Azerbaycan İli'nde turizmin zayıf yönleri, turizmin uluslararası standartlara ulaşması açısından öncelikle giderilmesi gereken sorunlardır.

- Antik sanatın korunması ve restorasyonunda zayıflık,
- Tarihi alan ve özelliklede başka dinlere ait mekanların bakımsızlığı ve yıkılmaya terk edilmiş olmaları,
- Ekoturizm ile ilgili yönetici organizasyonların koordinasyon eksikliği,
- Turizme yönelik eğitilmiş iş gücünün yetersizliği ve aynı zamanda yöre insanların turizmle ilgili eğitiminin olmaması ve olunca da eğitim seviyesinin düşüklüğü,
- Turizmin gelişmesine yönelik bir planın olmayışı,

- Temel altyapı problemlerinin (kanalizasyon, ulaşım, atık maddeler, çevre kirliliği gibi) çözülmemiş olması,
- İlde bulunan turistik değerlerin tanıtım ve pazarlanmasına yönelik her hangi bir çabanın ve yapılanmanın eksikliği veya olmayışı,
- Turizm işletmelerindeki hizmet kalitesinin düşük oluşu ve standarttan yoksun olması,
- Eğlence imkanlarının yetersiz hatta yok denecek kadar az olması,
- Sağlık turizmi organizasyonunun sürekli ve tutarlı yönetim eksikliği,
- Turist turlarını yönetmede zayıflık,
- Sağlık turistlerine sağlanan sağlık ve tanılama hizmetlerine yönelik tarifelerin uygulanmasının zayıf bir şekilde izlenmesi,
- Turistlerle ilgilenirken yerel toplulukların eğitim eksikliği veya yetersizliği,
- Turizm alanında özel ve kamu sektörü arasında yeterli ve yapıcı etkileşim olmaması,
- Aras Serbest Ticari Bölgesi'nde turizm ve sanayi altyapısının zayıflığı,
- İle yönelik turizm pazarı ve turizm arzlarına ilişkin araştırmanın olmayışı,
- İlde, turizmle ilgili kullanılan sermaye yetersizliği,

Ülkesel düzeyde bir genel sorun olarak, İranla batı ülkeleri arasında olan ilişkiden kaynaklanan olumsuz imaj, araştırma sahasında turizm sektörünü olumsuz şekilde etkilemektedir . Zira bir birey veya gurubun belli bir nesne veya alanla ilgili olarak sahip oldukları bilgi, izlenim, önyargılar, düşünceler ve hissiyat olarak tanımlanan imaj konusu, araştırma sahasında turist sayısının azalması veya artması ve sonuçta turizmin geri kalması ya da geliştirilmesinde etkindir.

Fırsatlar

- Doğu Azerbaycan İli'nin farklı ülkeler ile (Azerbaycan, Nahcivan Özerk Cumhuriyeti, Ermenistan) ile komşuluğu ve onlarla olan kültürel ve tarihsel ortaklığının varlığı
- Bilim ve araştırma alanlarında araştırma ve keşif potansiyelinin varlığı
- Komşu ülkelerin vatandaşlarının ilde bulunan sağlık ve tedavi hizmetlerinden faydalanma arzusu

- İran ile komşu ülkeler arasındaki mal ve yolcu taşımacılığı alanında, Doğu Azerbaycan İli'nin uygun coğrafi konumu
- Tebriz kentinin İpek Yolu üzerinde bulunması ve bu yönde Tebriz pazarının ayrıcalıklı ekonomik yeri.

Tehditler

- Tarihi dokularda kentsel gelişim adı altında yeni inşaatların yapılması
- Urmiye Gölü'nün kuruması ve olumsuz etkileri
- Kırsal altyapı ve turizmde özel sektörün yatırım alanında kabul görmemesi
- Uluslararası para transferlerine erişim eksikliği ve ülkede uluslararası kredi kartlarının verimsizlikleri

Doğu Azerbaycan İli'nde Planlamaya Yönelik Öneriler

Turizmin çok boyutlu bir sektör olması ve ekonomik boyutu diğer bir ifadeyle mali portföyünün oldukça yüksek olması onu önemli bir konuma getirmektedir. Bu nedenle bir çok açıdan turizmin geliştirilebilir bir sektör olması için bazı açılımların yapılması gerekmektedir. Bu açılımların başında planlı bir yaklaşım ve tabiki geliştirilecek turizm türleri ve turizm alanına ilişkin sorunların ve önceliklerin belirlenmesidir. Bu nedenle araştırmanın bu kısmında Doğu Azerbaycan İli'nde turizmin geliştirilmesine ilişkin öncelikler belirlenerek yapılması gereken planlar ve eylemlere yönelik önerilerden oluşmaktadır.

İl'in turizm endüstrisinin araştırması, ilin güçlü ve zayıf yanlarını, fırsatlarını, tehditlerini ve eğilimlerini göstermektedir. Bu alandaki temel zorluklar, turizmle ilgili kuruluşların tutarsızlığı ve uygun olmayan bir şekilde planlanması, altyapı eksikliği ve turistler için uygun konaklama ve barınma, yeterli bilgi ve pazarlamanın olmaması ve genel olarak turizm sektörünün verimliliğinin düşük olmasıdır. Bu nedenle bu zorlukların üstesinden gelmek için, araştırmanın bu bölümünde ilde turizme yönelik bir hareket oryantasyonu yaklaşımıyla, sahadaki turizm ekonomisini geliştirecek olan kilit çekirdekleri tespit etmeye yönelik öneriler sunmaktır.

- Bölgede turizm planlanması sürecinde bölge insanlarının, planın yapımına ve yürütülmesine katılımı, planın başarısı için önemlidir .

- İl düzeyinde amaçlar, politikalar ve stratejilerin belirlenmesi ve bunun sonucunda uygulanabilir fiziksel planlar üretilmesi için bir kongre merkezinin yapılması.
- Merkezi planlamanın sakıncalarından kaçınmakla birlikte yerel hizmetlerin merkezden planlanmasının sakıncalarını önlemek, halkın ihtiyaç önceliklerinin bir şekilde belirlenmesi.
- İlin turistik kaynakları ve bütün arazi kullanım şekillerini en uygun şekilde tanımlanması ve planlanması ve sonuçta yerel halkın istekleri doğrultusunda etkili bir programlama yapılması için, il sınırları içerisinde bölgesel kamu ve özel kuruluşların işbirliğiyle bölgenin tam turistik buyutlarını kapsayan bir bölgesel turizm mastır planının yapılması.
- Ören yerleri ve müzelerin alt ve üst yapı açısından eksiklikler ve aynı zamanda bu yerlerde geçici işçi statüsünde insanların çalıştırılmalarıyla birlikte yabancı dil bilmeyen personelden kaynaklanan sorunları karşılamak için düzenli planlar yapılmalıdır.
- İlin özgün çekiciliklerini oluşturan doğal ve kültürel değerlere ve bunlarla geliştirilebilecek rekreatif faaliyetlerin koruma-kullanma dengelerini belirleyerek çekicilerin gelişmesi.
- Sahada güçlü bir potansiyele sahip olan sağlık turizmini geliştirmek için bölgede ve özellikle il merkezi Tebriz şehrinde düşünülen çekiciliklerin herhangi bir pazara (iç veya dış) hitap edileceği dikkate alınarak aynı zamanda, ekonomik olarak verimli, sosyal olarak sorumlu ve çevre bilinçli bir turizm gelişimi amaç edilmelidir.
- Bölgede Urumiye Gölü seyahat, spor ve sağlık turizminin kaynağı konumundadır. Ancak yağışın yanı sıra gölü besleyen kaynakların azalması nedeniyle göl seviyesi düşmektedir. Bu durumu önleyici projeler ve planların yapılıp, uygulanmaya konulması gerekmektedir.
- İl genelinde, otellerin, turizme hizmet veren tesislerin ve turizm çekicilerinin (değerlerinin) yerlerini ve ulaşım olanaklarını gösteren ayrıntılı haritaların hazırlanması gerekmektedir.

- Bölge içinde ulaşım sıkıntılarıyla birlikte turistlere yol gösterici danışmanlık hizmetlerini yürütecek personel ve kullanılacak materyallerde, bulunan eksikliklere karşılıklı kararlar ve uygun planlar yapılmalıdır.
- Araştırma sahası kış turizmi, dağ turizmi, yayla turizmi, sağlık turizmi vs. olanakları bakımından son derece zengin potansiyele sahiptir. Özellikle de Mişo ve Sehend dağları, kış mevsiminde kış turizmi, ilkbahar sonu ve yaz mevsiminde de yayla ve hatta dağcılar için spor turizmi bakımından değerlendirilip ve onlara uygun turizm tiplerinin geliştirilmesine uygun planlar yapılmalıdır.
- Doğu Azerbaycan İli, önemli sayılacak oranda rekreatif alana sahiptir. Ancak bu alanlar tamamen gelişmiş güzel kullanılmaktadır. Oysa kaynak ve pazar ilişkisine bağlı olarak yapılacak bir düzenleme ve çevreyle uyumlu basit tesisleşmelerle hem ilin hem de ilde bulunan ilçelerin rekreasyon alanı olarak kullanılabilirler. Bu anlamda başta Urumiye Gölü olmak üzere diğer göllerin çevreleri, akarsu boyları, şelalelerin bulunduğu alanlar, ormanlık sahaları, bazı tarihi saha ve yapıların çevreleri ve ören yerlerinin de çevre düzenlenmesi yapılmalı ve bu alanlara rekreatif amaçlı gelen turistlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla basit hizmet birimleri oluşturulmalıdır.
- Uluslararası bakımdan İran ile batı ülkeleri arasında olan ilişkiden kaynaklanan olumsuz imaj, İran'ın bir bölgesi olan araştırma sahasında, turizm sektörünü de olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu nedenle genelde İran ve özellikle araştırma sahasıyla ilgili, uluslararası düzeyde yapılan tanıtım faaliyetlerinin düzenlenmesi gerekmektedir. Böylece turizme yönelik yapılan tanıtımlarla, Doğu Azerbaycan İli'nde turizmin yeri, önemi ve gelişimi, yurt içi ve yurt dışında tüm ilgililerin dikkatini çekecek şekilde gerçekleştirilmelidir. Bu bağlamda, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde tanıtım ve pazarlama çalışmaları yapılmalı ve bu çalışmalar devlet tarafından desteklenmelidir.
- Araştırmanın önceki bölümlerinde söz edildiği gibi Doğu Azerbaycan İli, Sehend, Mişo, Geredağ ve Bozguş dağları gibi yüksek alanlara sahip olduğundan dolayı ilin turist çekim gücü yüksek kaynaklarından birisi de yaylalardır. Ancak bu potansiyelin yeterince değerlendirilmediği kesindir.

Buralarda alt yapı, konaklama tesisleri ve turizme hizmet yapıları bulunmamaktadır. Bu nedenle bu yaylaların tanıtımına yönelik planlı bir çalışma ile birlikte turistlerin konaklayacağı tesislerin yapılmasıdır.

- Tüm etkinliklere popüler katkılar ve özel sektör katılımı çekmek.
- Eski evlerin ve tapınakların restorasyonu, iyileştirilmesi ve canlanması.
- Konaklama ve tesislerinin ve altyapının iyileştirilmesi ve organizasyonu.
- Turizm amaçlı köylerin tarihi dokusunun restorasyonu, korunması.
- Turizm destinasyon olan köyler ve göçebe bölgelerindeki köylerde turizm altyapısının oluşturulması.
- Turizm destinasyon olan köyler ve göçebe bölgelerindeki köylerde turizm altyapısının oluşturulması.
- El sanatları ve geleneksel sanat çalışmaları için eğitim merkezlerinin oluşturulması.
- Doğu Azerbaycan eyaletinde kırsal turizmin geliştirilmesi.
- Eko-turizm ve yayla turizmi için kullanılacak alanlarda, barınak, çeşme, wc, mesafe ve yön levhalarının tamamlanması, trekking rotalarının Küresel Yer Belirleme Sistemi (GPS) ile uydulara tanıtılması gerekmektedir.
- Turizmin geliştirilmesi düşünülen alanlara ulaşımın sağlanacağı yollar düzeltilmeli, sağlık ve güvenlik sorunları çözülmeli, bu alanlarda ciddi bir altyapı çalışması yapılmalıdır.
- Bölgede ki turistik alanlarda pansiyonculuğun geliştirilmesi için maddi ve teknik destekler sağlanmalıdır. Yöre halkına pansiyonculuk ve doğa turizmine yönelik eğitim verilmelidir.

Önerilen Uygulama Politikaları ve Çözümleri

- Turizm altyapısının oluşturulması için yatırımcı çekmek.
- Turist çekmek için reklam ile tanıtım yapmak.
- Tüm etkinliklere popüler katkılar ve özel sektör katılımı çekmek.
- Evlerin ve tapınakların restorasyonu, iyileştirilmesi ve canlanmasını sağlamak.
- Konaklama tesislerinin ve altyapının iyileştirilmesi ve organizasyonunu gerçekleştirmek.

- Sağlık turizmi için başvuru yapan ve vize verme işlemlerini kolaylaştıran şirketlere ve ofislere ruhsatlandırma faaliyetleri için kolaylık sağlama.
- Uluslararası sağlık turizm fuarlarına katılarak bilgilendirme ve reklamcılık ve uluslararası ağlardan ses ve video programlarının üretimi ve yayınlanmasını gerçekleştirmek.
- Bilimsel konferanslar ve kısa süreli eğitim kursları yürütmek.
- Hedef köylerin tarihsel bağlamını geliştirmek ve organize etmek.
- Köyleri ziyaret etmek için yerli ve yabancı turistleri teşvik edici, turizmin amaçlı göçebe bölgelerine uygun reklamlar yapmak. Bunları çeşitli iletişim araçları ile hem ülke genelinde hem de uluslararasında tanıtmaq.



KAYNAKÇA

- Ahmadi, R, ve Raei, V. (2012). *Culfa Çok Uzun Zaman Önceden*. Tahran: Cilt II. Mehkameh Yayınları.
- Akgül, O. (2004). *Kültür Turizmi, Turizm İlkeler ve Yönetim* (Editörler: Atila Yüksel, Murat Hançer). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Akoğlu, T. (1967), *Turizm Politikasının Ana Hatları*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.
- Alaeddinoğlu, F. (2006). *Van İli'nin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alempur Recebi, M. (2014/1383H.Ş). *Doğu Azerbaycan İl'inin Müzeleri*. Tebriz: Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras Müdürlüğü Yay.
- Altıparmak, M. (2002). “Turizmin Çeşitlendirilmesi, Sürdürülebilir Turizm ve Planlama”. II. *Ankara: Turizm Şurası Bildiriler Kitabı*, 276.
- Arslan, K, (2005). “Bölgesel Kalkınma Farklıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama Ajansları”. *İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7): 275-294.
- Avcıkurt, C. (2003). *Turizm Sosyolojisi: Turist-Yerel Halk Etkileşimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Babek, H. (2004/1383H.Ş). *Ecebüşir Turizm Görünümü*. Tahran: Silahlı Kuvvetler Coğrafi Teşkilatı.
- Başol, K. (1992). *Türkiye Ekonomisi* (Genişletilmiş 3. Baskı). İzmir: Anadolu Matbaası.
- Behreyni, S.H, (1997). “Sürdürülebilir Gelişme ve Şehirçilik”. *Tahran: Bilim ve Araştırma Politikası Rehyaft Dergisi*, No 17, (1997 K1ş /1376 H.Ş K1ş), 28-39
- Beyhan, G.Ş., Mete S., Ünügür, S.M. (2005). “Çağdaş Gereksinimler Bağlamında Sürdürülebilir Turizm ve Kimlik Modeli”. *İstanbul: İTÜ Dergisi, Mimarlık, Planlama, Tasarım* , 4(2) Eylül : 79-87
- Boniface, G. B. & Cooper, C. (1994). *The Geography of Travel and Tourism* (Second Edition). Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd.

- Celali Eziziyan, H, (1999/1378 H.Ş). *Merend Tarihi*. Meşhad: Goher Siah Yayınları.
- Ceyhan, S. (2011). “Tebriz”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 219-222.
- Demir, C., Çevirgen, A. (2006), *Ekoturizm Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayın No : 859.
- Doğanay, H. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Doğanay, H. (1991), *Demografya (Nüfus Bilimi)*. İkinci Basım, Erzurum: Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak. Coğrafya Böl.
- Doğanay, H. (2015). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doğanay, H., Zaman, S. (2013). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doğaner, S. (2001). *Türkiye Turizm Coğrafyası* (1. Baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Doğu Azerbaycan İli İstatistik Yıllığı (1395 H.Ş). Doğu Azerbaycan İli Yönetim ve Planlama Örgütü.
- Doğu Azerbaycan İli Kültürel Miras Genel Müdürlüğü, (2016/1395H.Ş). Tebriz: 2018’de İslam Ülkelerinin Turizm Başkenti (Turist Rehberi).
- Doğu Azerbaycan İli Yönetim ve Planlama Örgütü. (2015/Kış 1394 H.Ş). Tebriz: Doğu Azerbaycan’ın Rehberlik ve Geliştirme Belgesi, 2. Cilt.
- Doğu Azerbaycan İli Yönetim ve Planlama Örgütü. (Ocak 2003/Dey 1382 H.Ş). Doğu Azerbaycan İl’inin Alan Kullanın Düzen Tasarımı- İlk Aşama Raporu.
- Efşare Sistani, İ. (1990/1369 H.Ş). *Doğu Azerbaycan’ın Tarihine Bir Göz Atın*. Tahran: Rayzen Yayınları.
- Emekli, G. (2001). *Bergama’nın Turizm Coğrafyası ve Turizmin Sosyo Ekonomik Etkileri*, İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Emekli, G. (2003). “Kültür Mirasının Kültürel Turizm Yaklaşımıyla Değerlendirilmesi”. *2. Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu*, 16 -18 Nisan 2003 (ss. 43 – 49), İzmir: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Esgeri, M., Kelentari, M. (2012/1391H.Ş). *Tebriz Turizmi*. Zencan: Azer Kelk Yayınları.
- Etabeki, T, (1997-1376H.Ş). *Çağdaş İran'da Azerbaycan*. Tahran: Tus Yayınları.

- Farajzadgan, A. (2017). *Maku Bölgesi'nin Turizm Coğrafyası* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gaderi, İ. (2015/1394H.Ş). *İran Turizm Coğrafyasına Bir Giriş*. Tahran: Mehkameh.
- Gartner, W. C. (1996). *Tourism Development: Principles, Processes, and Policies*. New York: John Wiley and Son.
- Getz, D. (1984). *Tourism, Community Organization and the Social Multiplier, In Leisure, Tourism and social Change*. Edinburgh: Centre For Leisure Research, Dunfermline College.
- Gunn, C. A. (1988). *Tourism Planning* (Second Edition). New York: Taylor & Francis.
- Hacıoğlu, N., Saylan, U. (2014), “Arap Baharı'nın Turizme Yansımaları: Arap Ülkeleri ve Türkiye”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32), 55-80.
- Hall, C. M. & Page, S. J. (1999). *The Geography of Tourism and Recreation*. New York: Routledge.
- Hami Golzar, N., Zogi, F. (2015/1394H.Ş). “Doğu Azerbaycan İli'nde Bulunan İlçelerin 1393 H.Ş Yılına Göre Karşılaştırmalı İncelemesi”. *Tebriz: Doğu Azerbaycan'ın Yönetim ve Planlama Örgütü*.
- Hami Golzar, N., Zogi, F. (2017/1396H.Ş). “Doğu Azerbaycan İli'nde Bulunan İlçelerin 1395 H.Ş Yılına Göre Karşılaştırmalı İncelemesi”. *Tebriz: Doğu Azerbaycan'ın Yönetim ve Planlama Örgütü*.
- Heyderi Çiyaneh, R. (2010/1389 H.Ş). *Turizm Endüstrisinin Planlama Temelleri*. Tahran: Semt Yayınları.
- Hoseyn Zadeh., Hoseyn Zadeh, Om. (2005/1384 H.Ş). *Tebriz Magberettoşşoerasi*. Stude Yayınları.
- Inskeep, E. (1991). *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- İbrahim, İ. (1999), *Bölgesel Turizm Planlaması Modeli ve Nevşehir Orneği*. Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- İçöz , O. (1994). *Çevre Sorunları Turizmi Tehdit Ediyor mu ?* Antolia.

- İçöz, O , Var, T, İlhan, İ, (2002). *Turizm Planlaması*. Ankara: Turhan Kitabevi .
- İçöz, O. (1991). *Turizm Talebinin Yapısal Analizleri ve Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebini Etkileyen Faktörler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- İmre, N. ve Gürbüz, A. (1994). “Turizmin Çeşitlenmesi Projesi Kapsamında “Yayla Turizmi” Sorunları, Çözüm Önerileri ve Niksar Çamiçi Yaylası”. *Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yıllığı*. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Yayını.
- İncekara, A. (1998). *Doğu Anadolu'da Kış Turizmi ve Gelişme Olanakları*. İstanbul: Mega Ajans Reklam ve Matbaacılık.
- İncekara, A., Bocutoğlu, E., Öztürk, K., Okutan, A., Berber, M., Özaslan, İ., Ersun, C., Ok, S. Müftüoğlu, H. ve Subaşı B. (1997). *Karadeniz Bölgesi'nde Yayla Turizminin Geliştirilmesi, Bölgesel Gelişme ve Çevreye Uyumlu Yapılaşma*. İstanbul: Mega Ajans Reklam ve Matbaacılık.
- İnskip, Edward, (Çeviren: Mehmed Hoseynpur ve Said Dağestani). (2013/1392 H.Ş). *Turizm Planlaması (Turizm Gelişimi Entegre ve Sürdürülebilir Yaklaşımla)*. Tahran: Mehkameh Yayınları.
- Kayserili, A. (2014), *Erzurum İlinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*. Erzurum: Atatürk Üniv. Yay. No. 1036, Kazım Karabekir Eğitim Fak.Yay. No: 130, Araştırma Serisi No: 55, Zafer Ofset.
- Kazemiyeh, F. vd, (2016 /1395H.Ş). Doğu Azerbaycan İl'indeki Turizm Merkezlerinin Hiyerarşi Analizi İle Önceliklendirilmesi. Üç Aylık Kırsal Kalkınma Stratejileri Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 23-38
- Khamaçi, B, (1988). Urmıye Gölünün Coğrafyası. *Tebriz: Coğrafya Eğitimi Gelişimi Dergisi*,No: 16.
- Kocaman, S. (2012). *Edirne İlinin Turizm Coğrafyası*. İstanbul: Duplicate.
- Kocaman, S. Kaya, F. (2014). *Ağrı İlinin Turizm Coğrafyası*. Erzurum: Zafer Medya.
- Kozak, N. ve Kozak, M. (2000). *Genel Turizm, İlkeler ve Kavramlar* (Geliştirilmiş Dördüncü Baskı). Ankara: Turhan Yayınevi.
- Köksal, A. (1994). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Gazi Büro Kitabevi, Ankara.

- Kuzey Horasan Yönetim ve Planlama Örgütü, (2017/1396 H.Ş). *1394 H.Ş Yılında Kuzey Horasan İli'nin Bulunduğu Sıra ve Pozisyon Göre Ülke İllerinin Karşılaştırılarak İncelenmesi*. Tir Yayınları.
- Macintosh, R. W. & Goeldner, C. R. (1990). *Tourism: Economic, Practices, Philosophies* (Sixth Edition). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Mahmoudi, G. (2010). "Tebriz Şehrinde Arazi Kullanımı". Ankara: *Coğrafi Bilimler Dergisi Cbd* 8 (2), 169-187.
- Mcintyre, G. (1993). *Sustainable Tourism Development: Guide For Local Planners*. Madrid: World Tourism Organization (WTO) Public.
- Mesumi, M. (2013/1392 H.Ş). *İran'da Turizm Gelişim Planlamasının Tarihi (İkinci Baskı)*. Tahran: Semira Yayınları.
- Mokhlesi, M. A. (1992/1371H.Ş). *Doğu Azerbaycan'ın Tarihi Eserleri Listesi*. Tahran: Kültürel Miras Örgütü.
- Morvarid, Y. (1993-1372 H.Ş). *Merağeh (Efrazeh Rud/ İkinci Baskı)*. Tahran.
- Naskalı, E. (2000). "İran". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 40, İstanbul: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 394-395.
- Neyişçi, T. (1998). "Batı Akdeniz Kıyıları, Taşıma Kapasitesi ve Eko Turizm". *Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları. 2. Ulusal Kongresi 22-25 Eylül*. Ankara.
- Nişancı, A. (1989). *Orta Karadeniz Bölümü'nde Mevsimlik Hava Tipleri Bakımından Önemli Devreler*. Ankara: *Coğrafya Araştırmaları Derg.* Cilt: 1, Sayı: 1.
- Olalı, H. (1988). *Turizm Ekonomisi*. İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Olalı, H. (1990). *Turizm Politikası ve Planlaması*, İşletme Fakültesi Yay.No.228, İşletme İktisadi Enstitüsü Yay. No 122. İstanbul: Yön Ajans.
- Olalı, H. ve Timur, A. (1988). *Turizm Ekonomisi*. İzmir: Ofis Ticaret Matb. Şti.
- Olalı, H., ve Alp, T. (1998). *Turizm Ekonomisi*. İzmir: Ofis Tic . Matbaacılık şti.
- Olalı, H., Timur, A. (1988). *Turizm Ekonomisi*. İzmir: Ofis Ticaret Matb. Şti.,
- Omrani, B., Esmaili Şengeri, H. (2007/1386 H.Ş). *Doğu Azerbaycanın Tarihsel Camileri*. Tebriz: Sutude Yayınları.

- Özçağlar, A. (2006). *Coğrafyaya Giriş* (Genişletilmiş 4. Baskı). Amkara: Hilmi Usta Matbaacılık.
- Özgüç, N. (2003). *Turizm Coğrafyası Özellikler ve Bölgeler* (4. Baskı). İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Özgüç, N. (2007). *Turizm Coğrafyası, Özellikler-Bölgeler*. İstanbul: Çantay Kitapevi
- Öztürk, Y., Yazıcıoğlu, İ. (2002). “Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma”. *Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2002, Sayı: 2, 183-195.
- Pearce, D. (1989). *Tourist Development*. New York .
- Prentice, R., Anderson, V. (2003). *Festival as Creative Destination” Annals of Tourism Research*, Vol.30, No.1. UK.
- Puczko, L. & Ratz, T. (2001). “The Budapest Spring Festival: a Festival for Ungarians?”. Greg Richards (Ed.), *Cultural Attractions and European Tourism* (199 – 214). UK: CAB International.
- Ramsey, W. M. (1960). *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev.: Mihri Pektaş). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Resalet Gazetesi, 2009. No. 6883, Sayfa 14.
- Reşid Necefî, A. (2009/1388H.Ş). *Tebriz’in Tarihi Hamamları*. Tebriz: Fen Azer.
- Rezvani, M. R. (2008/1387 H.Ş). *Kırsal Turizmin Gelişimi Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımıyla*. Tahran: Mehkameh.
- Robinson, H. (1976). *A Geography of Tourism*. London: MacDonald and Evans Limited.
- Roşen, H. (1992/1371 H.Ş). *Şebester ve Çevresi*. Tahran: Dünya Yayınları.
- Saidi, A. (2000/1379H.Ş). *Kırsal Coğrafyanın Temelleri*. Tahran: Semt Yayınları.
- Scheyvens, R. (1999). “Ekoturizm and the Empowerment of Local Communities”. *Tourism Management*, 20, 245 – 249.
- Sezgin, O. M. (2001). *Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Sharpley, R., Telfer, D. J. (2008). *Tourism and Development in the Developing World” USA and Canada*. Routledge .

- Silahlı Kuvvetlerin Coğrafi Organizasyonu (2000/1379 H.Ş). Ülkenin Dağlarının Coğrafi Ansiklopedisi. Cilt:1, Tahran.
- Soltanzade, H. (1997/1376 H.Ş). *İran'da Sağlam Bir Mimari Kil*. Tahran: Sehba Yayınları.
- Somuncu, M. (2004). “Türkiye’nin Dağlık Alanlarındaki Ekoturizm Verileri ve Planlama Yaklaşımı”. *Korunan Alanlarda Ekoturizm Çalıştayı*, 11-12 Mart 2004, Ankara.
- Soykan, F. (1999). “Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm”. *Anatolia Turizm Arastırmaları Dergisi*, 10 (1), 67 – 75.
- Soykan, F. (2000). “Turizm Coğrafyası ve Turizm Planlaması”. *Ege Coğrafya Dergisi*, 11, 39 – 55.
- Soykan, F. (2001). “Ege Bölgesinden Kırsal Turizme Özgün Bir Örnek: Sirince Köyü (Selçuk/Izmir)”. *Maltepe Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2001/1, 151-176.
- Soykan, F. (2002). “Kırsal Turizmin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Türkiye”. I. *Türkiye Dağları Ulusal Sempozyumu*, 25-27 Haziran 2002 (ss. 154 – 159), Ankara: Orman Bakanlığı.
- Sümerkan, M. R. (2000). *El Sanatları*. Trabzon: Trabzon İl Yıllığı 2000, T.C. Trabzon Valiliği Yay.
- Şekuii, H. (1985/1364 H.Ş). *Coğrafya Felsefesi* (3.Baskı). Tahran: Gitaşenasi Yayınları.
- Taleb Biddokhti, N, Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Sorunları. *Bilim ve Araştırma Politikası Üç aylık Rehyaft Dergisi*, No 17, (1997 Kış/1376 H.Ş Kış), 20-27.
- Tandoğan, A. (1998). *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*. Trabzon: Eser Ofset Matb. Yay. San. Tic. Ltd. Şti.
- Tebriz Belediyesi Halkla İlişkiler Bürosu. (2000/1379H.Ş). *Tebrizle Aşinalık*, Tebriz: Temedon Basım.
- Temimdari, A. (2011/1390 H.Ş). *Folklor*. Tahran: Mahkameh.
- Timur, A , İçöz, O , vd. (1994), *Ege Bölgesi Turizminin Sektörel Analizi ve Gelişme Stratejileri*. İzmir: Esiad Yayın No : 94.

- Toskay, T. (1989). *Turizm, Turizm Olayına Genel Bir Yaklaşım*. İstanbul: Der Yayınları, 3. Basım.
- Tunç, A., Saç, F. (1998). *Genel Turizm Gelişimi ve Geleceği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tümertekin, E. (1984). *Ekonomik Coğrafya*, İstanbul: Güryay Matbaacılık.
- Tümertekin, E., Özgüç, N. (2009). *Beşeri Coğrafya. İnsan, Kültür, Mekan*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- TDK (1998). *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı. Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları: 549 , 2. Cilt.
- Usta, Ö. (1994). *Turizm*. İstanbul: As Matbaacılık ve Tic. A.Ş.
- Usta, Ö. (1994). *Turizm, Altın Kitaplar*. İstanbul: As Matbaacılık ve Tic. A.Ş.
- Weaver, D. B. (1998). *Ecotourism In The Less Developed World*, Oxon and New York: Cabi Publishing.
- Wheeler , S.M. (2004). *Planning For Sustainability*. London: Routledge.
- Whelan. T. (1991). “Ecotourism and Its Role İn Sustainable Development”. In T. Whelan (Ed.) *Nature Tourism, Managing For The Environment*. Washington D. C.: Island Press.
- Zaman, M. (2004). *Vakfikebir İlçesinin Coğrafyası*. Erzurum: Atatürk Üniv. Yay. No. 317, Edebiyat Fak.Yay. No: 251, Coğrafya Bölümü Yay. No: No: 13. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Zaman, M. (2007). *Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda Yaylalar ve Yaylacılık*. Atatürk Üniv. Yay. No: 999, Edebiyat Fak. Yay No: 137, Araştırma Serisi No: 75, Erzurum: Eser Ofset.
- Zaman, M. (2010). *Doğu Karadeniz Kıyı Dağları'nda Dağ ve Yayla Turizmi*. Atatürk Üniv. Yay. No. 977, Edebiyat Fak.Yay. No: 134, Araştırma Serisi No: 110. Erzurum: Mega Ofset Matbaacılık.
- Zaman, M. (2012). *Trabzon İlinin Turizm Coğrafyası: Potansiyel, Alternatifler, Planlama*. Erzurum: Mega Ofset Matbaacılık.

- Zende Del, H. (1994/1373H.Ş). *Doğu Azerbaycan İli'nin Turizm Çalışma ve Planlaması*. Doğu Azerbaycan İl'inin Planlama ve Bütçe Örgütü.
- Zende Dell, H. (1997/1376H.Ş). *Doğu Azerbaycan İçin Kapsamlı Bir İran Gezi Rehberi*: Tahran: İran Gezi Yayınları.
- Zengin, B. (2006). *Turizm Coğrafyası; Türkiye Genel ve Bölgeler Turizm Coğrafyası (2. Basım)*. İstanbul: Aktüel Kitapevi.
- Zerğam Bruceni, H. (Bahar 2010/1389 H.Ş). *Turizm Gelişimini Planlama-Kararlı ve Entegre Yaklaşımlarla*. Tahran: Mehkameh Yayınları.
- Ziyari, K.O, (2015/1394 H.Ş). *Turizm Planlama Teknikleri*. Tahran: Tahran Üniversitesi.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Doğu Azerbaycan İli'nin Kültürel Miras, El İşleri ve Turizm Örgütü. Erişim Tarihi: 12.09.2017
- <http://tabriz.isna.ir/default.aspx?NSID=5&SSLID=46&NID=89056> Erişim Tarihi: 12.09.2017
- <http://www.iran+el+sanatları&source=lnms&tbm>. Erişim Tarihi: 23.10.2017
- <http://www.iranvillage.ir/article-7805--0-0.html>. Erişim Tarihi: 12.09.2017
- <http://www.turizmdebusabah.com/haberler/iste-kapsamli-bir-rapor-tek-tek-ulkelerin-turizm-politikalari-79982.html>. Erişim Tarihi: 22.06.2017
- <http://www.turizmh Haberleri.com/KoseYazisi.asp?ID=1093>. Erişim Tarihi: 12.09.2017
- <https://tripyar.com/iran/%D8...%A7%D8%A8.html>. Erişim Tarihi: 12.08.2016
- <https://www.kojaro.com/2016/1/16/116712/tabriz-historic-bazaar-the-market-registered-unesco-world-heritage-list/> Erişim Tarihi: 16.01.2016
- <https://www.kojaro.com/2016/2/14/117221/maragheh-mehr-temple/> Erişim Tarihi: 14.2.2016
- <https://www.eachto.org/index.php/museums> Erişim Tarihi: 15.01.2015
- <http://:nedirnedemek.com>. Erişim Tarihi: 03.01.2015

<http://www.citypedia.ir/> Erişim Tarihi: 15.01.2015
<http://arasbarant.com/index.php/fa/2015-02-25>). Erişim Tarihi: 25.02.2019
[http:// fa.wikipedia.org](http://fa.wikipedia.org). Erişim Tarihi: 16.01.2016
<http://jahaniran.ir> Erişim Tarihi: 24.01.2017
<http://jahaniran.ir/> Erişim Tarihi: 2017/01/25
[http://jahaniran.ir/2017/02/19/%D9%BE%D9%84 %86%D8%A7%D8%A8/](http://jahaniran.ir/2017/02/19/%D9%BE%D9%84-%86%D8%A7%D8%A8/). Erişim Tarihi: 12.04.2018
<https://www.mehrnews.com/news/2318208/>. Erişim Tarihi: 11.05.2017
<http://namnak.com/%D9%85.p32378>. Erişim Tarihi: 12.09.2017
<https://www.61saat.com/bolgesel/> . Erişim Tarihi: 17.10.2018
<https://www.yjc.ir/fa/news/4902386> . Erişim Tarihi: 17.10.2018
<http://arktourism.ir/1394/01/> Erişim Tarihi: 17.10.2018
<http://www.dana.ir/news/708635>. Erişim Tarihi: 17.10.2018
<http://tabriz-iran.ir/2018/03/05/> Erişim Tarihi: 17.10.2018
[http://: ostan.as.gov.ir](http://ostan.as.gov.ir). Erişim Tarihi: 25.10.2018
[http://: sozluk.bilgi Portal.com/nedir/bölge](http://:sozluk.bilgiPortal.com/nedir/bölge). Erişim Tarihi: 11.01.2016
<http://www.irna.ir/eazarbaijan/fa/News/> Erişim Tarihi: 28.03.2019
<http://whc.unesco.org/en/documents/166017> Erişim Tarihi: 16.03.2019

EKLER

EK 1. Farsça Kaynaklar

منابع فارسی :

- ضرغام بروجنی ، حمید ، برنامه ریزی توسعه ی جهانگردی رویگردی همپیوند و پایدار ، بهار 1389 ، تهران ، مهکامه
- شکویی ، حسین ، فلسفه جغرافیا ، چاپ سوم 1364 ، تهران ، انتشارات گیتاشناسی
- اینسکیپ ، ادوارد ، ترجمه ی محمود حسین پور- سعید داغستانی ، برنامه ریزی گردشگری (رویگردی یکپارچه و پایدار به برنامه ریزی و توسعه ی گردشگری) ، 1392 ، تهران ، مهکامه
- رضوانی ، محمدرضا ، توسعه ی گردشگری روستایی با رویگرد گردشگری پایدار ، 1387 ، تهران ، دانشگاه تهران
- حیدری چیانه ، رحیم ، مبانی برنامه ریزی صنعت گردشگری ، 1389 ، تهران ، سمت
- خاماچی ، بهروز ، جغرافیای دریاچه ارومیه ، رشد آموزش جغرافیا ، شماره ی 16
- روزنامه ی رسالت ، شماره ی 6883 تاریخ 1388/10/3 صفحه ی 14
- زنده دل ، حسن ، مطالعات و برنامه ریزی صنعت توریسم آذر بایجان شرقی ، سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی ، 1373
- طالب بیدختی ، ناصر ، توسعه پایدار و مسایل زیست محیطی ، فصلنامه ی سیاست علمی پژوهشی رهیافت شماره ی 17 زمستان 1376 ، ص 20 الی ص 27
- بحرینی ، سیدحسین ، شهرسازی و توسعه پایدار ، فصلنامه ی سیاست علمی پژوهشی رهیافت شماره ی 17 زمستان 1376 ، ص 28 الی ص 39
- زیاری ، کرامت الله ، تکنیک های برنامه ریزی گردشگری ، 1394 ، تهران ، دانشگاه تهران
- قادری ، اسماعیل ، مقدمه ای بر جغرافیای جهانگردی ایران ، 1394 ، تهران ، مهکامه ،
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی خراسان شمالی ، بررسی تطبیقی استانهای کشور با توجه به جایگاه استان خراسان شمالی در سال 1394 ، تیر ماه 1396
- سالنامه آماری استان آذر بایجان شرقی 1395 ، سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان آذربایجان شرقی
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان آذربایجان شرقی ، سند تدبیر توسعه آذربایجان شرقی (جلد دوم) ، زمستان 1394
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان آذربایجان شرقی ، طرح آمایش استان آذربایجان شرقی- گزارش مرحله اول - دی ماه 1382

- کاظمیه ، فاطمه و. . . ، اولویت بندی روستاهای دارای جاذبه گردشگری در استان آذربایجانشرقی با استفاده از تحلیل سلسله مراتب ، فصلنامه راهبردهای توسعه روستایی، جلد 3، شماره 1، بهار 1395 ص 23-38
- معصومی ، مسعود ، سابقه برنامه ریزی توسعه گردشگری در ایران ، چاپ دوم ، 1392 ، تهران ، سمیرا.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ، فرهنگ جغرافیایی کوههای کشور ، جلد یک، تهران، 1379.
- عمرانی، بهروز، اسماعیلی سنگری، حسین ، مساجد تاریخی آذربایجانشرقی، تبریز، ستوده، 1386.
- عالمپوررجبی ، م ، موزه های آذربایجانشرقی ، مدیریت میراث فرهنگی استان آذربایجانشرقی ،
- سلطان زاده، حسین، تبریز خشتی استوار در معماری ایران، تهران، صهباء، 1376.
- روشن، حسین، شبستر و پیرامون آن، تهران، انتشارات دنیا، 1371.
- مروارید، یونس، مراغه (افرازه رود)، مولف، چاپ دوم، 1372.
- افشار سیستانی، ایرج، نگاهی به تاریخ آذربایجانشرقی، تهران، رایزن، 1369.
- اتابکی، تورج، ترجمه محمد کریم اشراقی، آذربایجان در ایران معاصر، تهران، توس، 1376.
- حسین زاده، وحید و حسین زاده، ام البنین، مقبره الشعراى تبریز، تبریز، شتوده، 1384.
- اداره ی کل میراث فرهنگی استان آذربایجانشرقی، موزه های استان آذربایجانشرقی، تهران، 1382.
- حامی گلزار، نسرين و ذوقی، فرهاد ، بررسی تطبیقی شهرستانهای آذربایجانشرقی در سال 1393 ، تبریز، سازمان مدیریت و برنامه ریزی آذربایجانشرقی ، 13934 .
- حامی گلزار، نسرين و ذوقی، فرهاد ، بررسی تطبیقی شهرستانهای آذربایجانشرقی در سال 1395 ، تبریز، سازمان مدیریت و برنامه ریزی آذربایجانشرقی ، 13936 .
- بابک ، حسین ، سیمای گردشگری عجبشیر، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، 1383
- تمیم داری ، احمد ، فرهنگ عامه ، تهران ، مهکامه ، 1390
- اصغری ، مریم و کلانتری ، محسن، گردشگری تبریز، زنجان ، آذر کلک ، 1391 ،
- مخلصى ، محمد على ، فهرست بناهای تاریخی آذربایجانشرقی تهران سازمان میراث فرهنگی 1371،
- رشید نجفی ، عطیه، حمامهای تاریخی تبریز، تبریز، فن آذر، 1388،
- احمدی، رضا و راعی، ولی، جلفا از دیرباز تاکنون، جلد دوم، بدون محل ، بدون تاریخ،
- زنده دل ، حسن، مجموعه راهنمای جامع ایرانگردی استان آذربایجانشرقی، تهران، نشر ایرانگردان، 1376
- جلالی عزیزیان، حسن، تاریخ مرنند، مشهد، انتشارات گوهرسیاح، 1378،
- اداره روابط عمومی شهرداری تبریز، آشنایی با تبریز، تبریز، چاپ تمدن ، 1379،
- اداره ی کل میراث فرهنگی استان آذربایجانشرقی، تبریز پایتخت گردشگری کشورهای اسلامی در سال 2018 (راهنمای گردشگری) نوروز 1395
- سعیدی، عباس، مبانی جغرافیای روستایی، تهران ، سمت ، 1379

EK 2. Ünlü Şair Şehryar'ın Haydar Babaya Selam Şiiri

Haydar Baba, yıldırımlar çakarken,
Seller, sular şakırdayıp akarken,
Kızlar ona saf bağlayıp bakarken,
Selâm olsun şefkatine, eline,
Benim de bir adım gelsin diline.

Haydar Baba, kekliklerin uçarken
Göl dibinden tavşan kalkıp kaçarken,
Bahçelerin çiçeklenip açarken,
Bizi de bir mümkün ise yâd eyle,
Açılmayan yürekleri şad eyle.

Bayram yeli çardakları yıkarken,
Nevruz gülü, kar çiçeği çıkarken,
Ak bulutlar gömleğini sıkarken,
Bizi de bir hatırlayan sağ olsun,
Dertlerimiz koy dikilsin dağ olsun.

Haydar Baba, gün sırtını dağlasın,
Yüzün gülsün, pınarların ağlasın,
Çocukların bir deste gül bağlasın,
Yel gelirken ver getirsin bu yana,
Belki benim yatmış bahtım uyana.

Haydar Baba, senin yüzün ağ olsun,
Dört bir yanın pınar olsun, bağ olsun,
Bizden sonra senin başın sağ olsun,
Dünya kaza-kader, ölüm-yitimdir,
Dünya boyu oğulsuzdur, yetimdir.

Haydar Baba, yolum senden geç oldu,
Ömrüm geçti, geledim geç oldu,
Hiç bilmedim güzellerin nic'oldu,
Bilmez idim döngüler var, dönüm var,
Yitiklik var, ayrılık var, ölüm var.

Haydar Baba, yiğit emek yitirmez,
Ömür geçer eyvah bere bitirmez,
Namert olan ömrü başa yetirmez,
Biz de vallah unutmayız sizleri,
Göremezsek bağışlayın bizleri.

Haydar Baba, Mir Ejder seslenirken
Kent içine sesden-köyden düşerken,
Aşık Rüstem, sazı dillendirirken,

Hatırlarsın ne korkuyla kaçardım,
Kuşlar gibi kanat çırpıp uçardım.

Şengülava yurdu, aşık alması,
Bazen gidip orda konak kalması,
Taş atması, elma-ayva salması,
Kalmış tatlı uyku gibi içimde,
İz bırakmış, ruhumda her köşemde.

Haydar Baba, Kuru gölün kazları,
Gediklerin ıslık çalan sazları,
Köyün kentin baharları, yazları,
Bir sinema perdesidir gözümde,
Ben oturup, seyrederim özümde.

Haydar Baba, Kara Çemen Caddesi,
Çavuşların gelir sesi, sedası,
Kerbelâ'ya gidenlerin kazası,
Girsin bu aç, yolsuzların gözüne,
Uygarlığın uyduk yalan sözüne.

Haydar Baba, şeytan bizi azdırdı,
Muhabbeti yüreklerden kazdırdı,
Kara günü alınyazın yazdırdı,
Saldı halkı birbirinin canına,
Barışığın bulaştırdı kanına.

Göz yaşına bakan olsa kan akmaz,
İnsan olan hançer beline takmaz,
Ne yazık ki kör tuttuğun bırakmaz,
Cennetimiz cehennem olmaktadır,
Hac Ayı'mız Muharrem olmaktadır.

Hazan yeli yaprakları dökerken,
Bulut dağdan inip köye göçerken,
Şeyhülislam hoş avazı çekerken,
Özlemli söz yüreklere değerdi,
Ağaçlar da Allah'a baş eğdi.

Taşlı pınar taşla kumla dolmasın,
Bahçeleri sararmasın, solmasın,
Ordan geçen atlı susuz olmasın,
De ki pınar, hayrın olsun, akarsan,
Ufuklara mahmur mahmur bakarsan.

Haydar Baba, dağın taşın ulusu,
Keklik öter, arkasında yavrusu,
Kuzuların akı, bozu, karası,
Bir gideydim dağ-dereler uzununu,
Okuyaydım: 'Çoban, döndür kuzunu.

Haydar Baba, Sulu yerin düzündü,
Pınar kaynar çayır çimen gözündü,
Pınar otu, yüzer suyun yüzündü,
Güzel kuşlar ordan gelip geçerler,
Gizlenerek pınardan su içerler.

Harman vakti sümbül biçen oraklar,
Sanırsın ki saç tarayan taraklar,
Avcılar hep bildircini sorarlar,
Orakçılar ayrıranını içerler,
Bir dinlenir sonra yine biçerler.

Haydar Baba, köyde güneş batarken,
Çocukların yemek yiyip yatarken,
Ay buluttan çıkıp kaş-göz ederken,
Bizden de bir sen onlara öykü de,
Öykümüzden fazla gam ve kaygı de.

Yaşlı nine gece Masal söylerken,
Rüzgar kalkıp kapı-baca döverken,
Kurt keçinin yavrusunu yiyorken,
Geri dönüp ben bir çocuk olaydım,
Bir gül açıp ondan sonra solaydım.

'Can Hala'dan kaymak ile bal yerdim,
Sonra gidip elbisemi giyerdim,
Bahçelerde şarkı türkü söylerdim,
Ey kendimce nazlandığım günlerim,
Ağaç atla gezindiğim günlerim.

Halam çayda çamaşırın ovardı,
Mehmet Sadık damlarını sıvardı,
Fark etmezdi, dağdı, taştı, duvardı
Nere olsa, hoplayarak aşardık,
Allah, ne hoş, gamsız-gamsız yaşardık.

Şeyhülislam münacaat söylerdi,
Meşed Rahim cübbesini giyerdi,
Meşdâceli nohutları hep yerdi,
Biz hoş idik, hayrat olsun, toy olsun,
Fark etmez, ne olacaksa, koy olsun.

Melik Niyaz tüfeğini çatardı,
Atın sürüp çaprazlama atardı,
Şahin gibi yar başın tutardı.
Dört tarafa kızlar açmış pencere,
Pencereden ne güzeldir manzara.

Haydar Baba, köy düğünü yaparken,
Gelinler kızlar ele kına yakarken,
Bey geline damdan elma atarken,
Benim de o kızlarında gözüm var,
Aşıkların sazlarında sözüm var.

Haydar Baba, pınarların yarpuzu,
Bostanların bademleri, karpuzu,
Çerçilerin sattığı çam sakızı,
Şimdi bile damağıma tat verir,
Yitip giden günlerimden yad verir.

Bayram idi gece kuşu öterdi,,
Adaklı kız bey çorabın örerdı,
Herkes şalın bir bacadan iterdi,
Ah ne güzel âdetti şal sallamak,
Bey şalına bayramlığın bağlamak.

Şal istedim ben de evde ağladım,
Bir şal alıp tez belime bağladım,
Gulamgil'e kaçtım, şalı salladım,
Fatma hala bana çorap bağladı,
Han ninemi hatırlayıp ağladı.

Haydar Baba, Mirzemmed'in bahçesi,
Bahçelerin ekşi tatlı meyvesi,
Gelinlerin sıralanmış eşyası,
O diziler gözlerimin rafında,
Çadır kurar hatıralar safında.

Bayram olur, kızıl balçık ezerler,
Nakış vurup, odaları bezerler,
Sergenlere eşyaları düzerler
Kız-gelinin süslemesi, kınası,
Heveslenir anası, kaynanası.

Bakıcının sözü, lafı, kağıdı
İneklerin bulaması, ağızı,
Çarşambanın kuru üzüm, cevizi
Kızlar derler: "Atıl-matıl, çarşamba,
Ayna gibi bahtım açıl, çarşamba".

Yumurtayı güzel, güllü boyardık,
Vuruşturup kırılanı soyardık,
Oynamakla bizler sanki doyardık,
Ali bana yeşil aşık verirdi,
Rıza bana nevrüz gülü dererdi.

Ali harman vakti düven sürerdi,
Bazen inip samanları kürederdi,
Dağdan da bir çoban iti ürürdü,
O an gördün eşek ayak directti,
Dağa bakıp kulakların titretti.

Akşam üstü sürülerle gelince
Sıpaları çekip, vururduk bende,
Sürü geçip gidip varınca köye,
Hayvanlara çıplak binip sürerdik,
Söz çıksaydı, sinemizi gererdik.

Yaz gecesi çayda sular şırıldar,
Taş kayalar selde aşır, gürülder,
Karanlıkta kurdun gözü parıldar,
İtler gördün, kurdu seçip ulaştı,
Kurt da gördün, kalkıp gedikten aştı.

Kış gecesi tavlaların odası,
Köylülerin oturağı, yatağı,
Odun yanar şenlendirir sobayı,
Kuruyemiş, ceviz ve de iğdesi,
Köyü kaplar gülme konuşma sesi.

Hal'oğlunun Bakü'den hediyesi,
Damda duran semaveri, sohbeti,
Yadımdadır güzel kaddü kameti,
Genç ölünün düğün evi, yas oldu,
Kızın baht aynası tuzla buz oldu.

Haydar Baba, Nene Kızın gözleri,
Rakşende'nin şirin-şirin sözleri,
Türkçe yazdım, okusunlar özleri,
Bilsinler ki, adam gider ad kalır,
İyi kötü ağızda bir tat kalır.

Yaza doğru gün güneyi döverken,
Köy çocukları kar topu oynarken,
Kayakçılar dağda kayak kayarken,,
Benim ruhum biliniz ki ordadır,
Keklik gibi bata çıka kardadır.

Koca Nine uzatınca işini,
Gün buluttan eğirirdi ipini,
Kurt kocayıp, çektirince dişini,
Sürü kalkıp der tepe aşardı,
Bakraçların sütü dolup taşardı.

Hatçe Sultan hala dışın kısırdı,
Molla Bekir Emmi oğlu pıсарdı,
Tandır yanıp duman evi basardı,
Çaydanlıkta çay ne güzel kaynardı,
Kavurgamız saç içinde oynardı.

Bostan bozup getirirdik aşığı,
Doldururduk evde tahta tabağı,
Tandırlarda pişirirdik kabağı,
Kendin yiyip, çekirdeği çıtlardık,
Çok yemekten neredeyse çatlardık.

Verzeğan'dan armut satan gelince,
Çocukların sesi düşerdi köye,
Biz de bu yandan iştirip bilince,
Hoplayarak bir haykırış salardık,
Buğday verip armutlardan alırdık.

Mirza Tağı'yle gece gittik çaya,
Ben bakarım selde boğulmuş aya,
Birden ışıık düştü öte bahçeye,
"Eyvah dedik, kurttur", dönüp de
kaçtık,

Anlamadık nasıl küllükten aştık.

Haydar Baba, ağaçların yüceldi,
Amma yazık gençlerin hep kocaldı,
Tokluların zayıfladı küçüldü,
Gölge döndü, gün battı, kaş karardı,
Kurdun gözü karanlıkta parladı.

Duydum yanar diye Allah çırası,
İşler olmuş mescitlerin pınarı,
Rahat olmuş köyün evi, çocuğu,
Mensur Han'ın eli kolu var olsun,
Nerde olsa, Allah ona yar olsun.

Haydar Baba, Molla İbrahim var mı?
Okul açmış, çocuklar okuyor mu?
Harman üstü okulu kapıyor mu?
Benden Hoca'ya götürürsen selâm,
Edepli bir selâm-ı mâ lâkelâm.

Hatce Sultan Hala gitmiş Tebriz'e,
Gelemiyor nasıl Tebriz'se bize,
Yavrum, kalkın gidelim evimize,
Ağa öldü, düzenimiz dağıldı,
Koyun olan ele gidip sağıldı.

Haydar Baba, dünya yalan dünyadır,
Süleyman'dan, Nuh'dan kalan
dünyadır,
Oğul veren, derde salan dünyadır,
Her kimseye her ne verse almıştır,
Eflatun'dan bir kuru ad kalmıştır.

Haydar Baba, eş ve yoldaş döndüler,
Bir başıma çölde koyup döndüler,
Çeşmelerim, چراغlarım, söndüler,
Yaman yerde gün döndü, akşam oldu,
Dünya bana Harâbe-i Şâm oldu.

Emmoğluyla gittik gece Kıpçağ'a,
Ay da çıktı, atlar geldi oynaga,
Tırmanırdık, dağdan aşardık dağa,
Meşmemi Han kır atını oynattı,
Tüfeğini aşırđı, şakırdattı.

Haydar Baba, Kara Göl'ün deresi,
Hoşgenâb'ın yolu, bendi, beresi,
Orda düşer çil kekliğin yavrusu,
Ordan geçer yurdumuzun özüne,
Biz de geçek yurdumuzun sözüne.

Hoşgenâb'ı kötü güne kim saldı?
Seyitlerden kim kırıldı, kim kaldı?
Emir Gaffar dam taşını kim aldı?
Pınar gene gelir gölü doldurur,
Ya kuruyup, bahçeleri soldurur.

Emir Gaffar seyitlerin tacıydı,
Şahları avlar iken yakıcıydı,
Merde tatlı, namerde çok acıydı,
Mazlum hakkı üzerine eserdi,
Zalimleri kılıç gibi keserdi.

Mir Mustafa dayı, yüce boy baba,
Heykelli, sakallı bir Tolstoy baba,
Eylerdi yas meclisini, toy baba,
Hoşgenâb'ın yüzü suyu, erdemi,
Mescitlerin, meclislerin görkemi.

Mecdüssâdât gülerdi bağlar gibi,
Gürölterdi, bulutlu dağlar gibi,
Söz ağzında erirdi yağlar gibi,
Alnı açık, güzel, derin anlardı,
Yeşil gözler چراغ gibi yanardı.

Benim atam sofralı bir kişiydi,
El elinden tutmak onun işiydi,
Güzellerin en sona kalmışıydı,
Ondan sonra nice çarklar döndüler,
Muhabbetin چراغları söndüler.

Mir Sâlih'in delilikler etmesi,
Mir Aziz'in 'Şah Hüseyin' demesi,
Mir Mehmet'in kurulması, bitmesi,
Şimdi desek, hikayeydi, masaldı,
Geçti gitti, yitti battı, dağıldı.

Mir Abdül'ün aynada kaş yakması,
Uçlarından, kaşlarının akması,
Uzanması, duvarlardan bakması,
Şah Abbas'ın dürbünü, hayırla an,
Hoşgenâb'ın hoş günü, hayırla an.

Sitâr' Hala çörekleri yapardı,
Mir Kadir de her dem birin kapardı,
Kapıp, yiyip, taylar gibi kaçardı,
Gülünç haldı onun çörek kapması,
Halamın da kepçeyi şaplatması.

Haydar Baba, Emir Haydar neyliyor?
Yakın gene semaveri kaynıyor,
Çok kocalmış, alt çeneyle çiğniyor,
Kulak bitmiş, gözü girmiş kaşına,
Yazık Hala, inme gelmiş başına.

Hanım Hala Mir Abdül'ün sözünü,
İşitince eyer ağzı, gözünü,
Azrail'e verir onun özünü,
İddiaya şaka ile katarlar,
Eti yerler, başı koyup yatarlar.

Fizze Hanım Hoşgenâb'ın gülüydü,
Emir Yahya em kızının kuluydu,
Ruhsâre artist idi, sevgiliydi,
Seyit Hüseyin Mir Salih'i yansılar,
Emir Cafer gayretlidir, kan salar.

Seher erken sürücüler gelirdi,
Koyun kuzu dam bacadan melerdi,
Emme Can'ım körpelerin belerdi,
Tandırın yükselirdi tütsüsü,
Çöreklerin güzel iyi kokusu.

Güvercinler deste kalkıp uçarlar,
Gün saçanda kızıl perde açarlar,
Kızıl perde açıp, yığıp kaçarlar,
Gün yücelip artar dağın hiddeti,
Tabiatın çok gençleşir sureti.

Haydar Baba, karlı dağlar aşanda
Gece kervan yolun aşıp şaşanda
Ben nerdeysem, Tahran'da, ya
Kâşan'da,
Uzaktan gözüm seçer onları,
Hayal gelir, aşıp geçer onları.

Bir çıkaydım Damkaya'nın taşına,
Bir bakaydım geçmişine, yaşına,
Bir göreydim neler gelmiş başına,
Ben de onun karlarıyla ağlardım,
Kış donduran yürekleri dağlardım.

Haydar Baba, gül goncası handandır,
Ama yazık, yürek gıdası kandır,
Hayat denen bir karanlık zindandır,
Bu zindanın kapısını açan yok,
Bu darlıktan bir kurtulup kaçan yok.

Haydar Baba, gökler bütün dumandır,
Günlerimiz birbirinden yamandır,
Birbirinizden ayrılmayın, amandır,
İyiliği elimizden almışlar,
İyi bizi kötü güne salmışlar!

Sorun hele şu lanetli felekten,
Ne bekliyor şu kurduğu tuzaktan?
De ki, geçir yıldızları elekten,

Koy dökülsün, bu yer yüzü dağılsın,
Bu şeytanlık korkusu bir yığılsın.

Bir uçaydım bu çırpınan yel ile,
Yarışaydım dağdan aşan sel ile,
Ağlaşaydım uzak düşen el ile,
Bir göreydim ayrılığı kim saldı?
Ülkemizde kim kırıldı, kim kaldı?

Ben, sen gibi dağa saldım nefesi,
Sen de döndür, göklere sal bu sesi,
Baykuşun da dar olmasın kafesi,
Aslan burda darda kalmış bağırır,
Mürüvvetsiz insanları çağırır.

Haydar Baba, gayret kanın kaynarken,
Karkuşlar senden kopup kalkarken,
O sarp yalçın taşlarınla oynarken,
Yüksel, benim himmetimi orda gör,
Ordan eyil, kâmetimi darda gör.

Haydar Baba, gece turna geçerken,
Köroğlu'nun gözü kara seçerken,
Kır atını binip, kesip biçerken,
Ben de burdan amaca tez çatamam,
Ayvaz gelip çatmayınca yatamam.

Haydar Baba, sen mert oğullar doğur
Namertlerin burunların yere sür,
Gediklerde kurtları dut boğuver,
Koy kuzular huzur ile otlasın,
Koyunların kuyrukların katlasın.

Haydar Baba, senin gönlün şad olsun,
Dünya varken ağzın dolu tat olsun,
Senden geçen yakın olsun, yad olsun,
De ki benim şair oğlum Şehriyâr,
Bir ömürdür gam üstüne gam yığar.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ali Norouzi Alanjagh
Doğum Yeri ve Tarihi	Merağeh, 01.03. 1965
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Coğrafya ve Şehir Planlaması
Y. Lisans Öğrenimi	Coğrafya ve Şehir Planlaması
Doktora	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Bölgesel Coğrafya Bilim Dalı (2010-2019)
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Arapça, Farsça
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Tebriz Eğitim Dairesi (1981-)
İletişim	
E-Posta Adresi	Ali1343552@gmail.com
Tarih	